

НҮБХХ нь мэдлэг, туршлага, нөөцийг холбож, улс орнуудын өөрчлөлтийг олон нийтэд хүргэх замаар илүү сайн сайхан амьдралыг цогцлон байгуулахад хүмүүст туслах зорилго бүхий НҮБ-ын дэлхий нийтийн хөгжлийн сүлжээ юм.

АГУУЛГА

Ерөнхий редакторын зурвас	2
Содовсүрэнгийн Нарангэрэл Эрх зүйн толь бичиг цуврал бүтээл: Шинжлэх ухааны үнэ цэнэ	3
Цэрэнжавын Алтанцэцэг Хүүхэд хамгаалал-Гадаадын иргэн Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлэн авах асуудлын эрх зүйн зохицуулалт	13
Тэрбишийн Амгалан Монгол Улсын мянганы хөгжлийн зорилтуудыг жендэрийн өнцгөөс харах нь.....	26
Баастын Болд-Эрдэнэ Мэдээлэл түгээх эрх, хариуцлагын асуудалд.....	45
Жүрмэдийн Занаа Тэгш эрх ба жендэрийн тэгш байдлын тухай асуудлууд.....	50
Доржийн Мөнхөө Хүнд ээлтэй бодлогыг тунхаглахаас эмэгтэйчүүдийн оролцоог дэмжиж баталгаажуулах нь	60
Пүрэвийн Оюунчимэг Эмэгтэйчүүд, охидыг хил дамнуулан худалдаалах гэмт хэргийн талаархи ойлголтууд ба түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар.....	63
Нямдолгорын Сampilноров Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдэд урам хайрлая.....	67
Дашаагийн Цэдэнбал Хүний хөгжил ба жендэрийн ойлголт, жендэрийн чиг хандлагыг хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусгах тухай	72

ЕРӨНХИЙ РЕДАКТОРЫН ЗУРВАС

Эрхэм уншигчид аа!

“Хүний эрх” сэтгүүлийн 2008 оны эхний дугаарыг хүлээн авна уу.

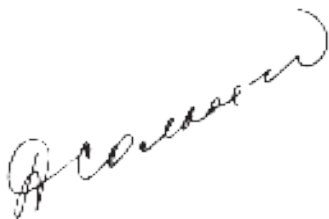
Манай хуулийн салбарт 2 бахдам үйл явдал боллоо.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2008 оны 54 дүгээр зарлигаар манай улсад хуулийн мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх, иргэний хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгон иргэний шүүн таслах ажиллагааг шинэ шатанд гаргах, зах зээлийн эдийн засгийн харилцааны эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, Үндсэн хуулийг хамгаалах болон оюуны өмчийн тогтолцоог боловсронгуй болгоход оруулсан хувь нэмрийг нь үнэлж Оюуны өмчийн газрын дарга, МУИС-ийн багш Н.Чинбатад Монгол Улсын гавьяат хуульч цол хүртээлээ.

Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, профессор, Монгол Улсын Шинжлэх ухааны академийн жинхэнэ гишүүн, академич С.Нарангэрэл 2008 оны 2 дугаар сарын 29-ний өдөр Хууль зүйн үндэсний төвөөс уламжлал болгон зохион байгуулдаг Хүндэтгэлийн цуврал лекцийн үйл ажиллагаанд “Эрх зүйн толь бичиг цуврал бүтээл: шинжлэх ухааны үнэ цэнэ” сэдэвт лекц уншсаныг Та бүгдэд толилуулж байна.

Гавьяат хуульч Н.Чинбат, Академич С.Нарангэрэл нарт энэхүү тэмдэглэлт үйл явдлыг тохиолдуулан баяр хүргэхийн ялдамд шавийнх нь хувьд хоёр багшдаа аз жаргал, эрүүл энх, сайн сайхан бүхнийг чин сэтгэлээсээ хүсэн ерөөе!

Хүндэтгэсэн,
Д.Солонго

Монгол Улсын Хүний эрхийн
үндэсний комиссын дарга

Сэтгүүлийн ерөнхий редактор

СОДОВСҮРЭНГИЙН НАРАНГЭРЭЛ

Монгол Улсын Шинжлэх ухааны академийн гишүүн, академич, доктор, профессор, Япон Улсын Эзэн хааны Нагояагийн их сургуулийн хүндэт доктор.

МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн захирал, Хууль зүйн ухааны зэрэг хамгаалуулах эрдмийн зөвлөлийн дарга, Түүхийн шинжлэх ухааны докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүн, МУИС-ийн удирдах зөвлөлийн гишүүн.

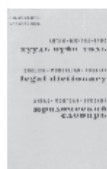
Академич С.Нарангэрэл

ЭРХ ЗҮЙН ТОЛЬ БИЧИГ ЦУВРАЛ БҮТЭЭЛ: шинжлэх ухааны үнэ цэнэ

2008-02-29

ТОВЧЛОЛ

- Эл илтгэл нь академич С.Нарангэрэлийн сүүлийн **20 шахам жилд эрх зүйн толь бичиг зохиох талаар хийсэн эрдэм судлалын цуврал бүтээлийн үр дүнг нэгтгэн гаргахад чиглэгдэв.**

АГУУЛГА

- I. Зорилго
- II. Ач холбогдол
- III. Зориулалт
- IV. Дэлхий нийтийн жишиг
- V. Хамарсан хүрээ
- VI. Агуулгын багтаамж
- VII. Ашигласан эх сурвалж
- VIII. Үр дүн
- IX. Шинжлэх ухааны үнэ цэнэ

НЭГ. ЗОРИЛГО

- Эрх зүйн ухагдахуун ба нэр томъёоны агуулгыг нарийн зөв тодорхойлох;
- Эрх зүйн нэр томъёоны сан бүрдүүлэх;
- Монгол Улсад эрх зүйн тулгуур, суурь, тайлбар толь бичиг буй болгох.

ХОЁР. АЧ ХОЛБОГДОЛ

- Монгол Улсад эрх зүйн ухагдахуун ба нэр томъёоны агуулгыг нэг мөр, зөв ойлгох ба тайлбарлах, хэрэглэх, хэвшүүлэх.

ГУРАВ. ЗОРИУЛАЛТ

- **Цуврал бүтээлийн зориулалтыг чухам хэнд зориулснаар нь дараах байдлаар тоймолж болно:**
 - хууль тогтоогчид;
 - хууль сахиулагчид (шүүгч, прокурор, мөрдөн байцаагч, хэрэг бүртгэгч, улсын байцаагч зэрэг);
 - хууль биелүүлэгчид (бүх нийтэд);
 - хууль зүй судлалыг хөгжүүлэгчид (эрдэмтэд, судлаачид, багш зэрэг);
 - хууль зүйд суралцагчид (оюутан, магистрант, докторант зэрэг).

ДӨРӨВ. ДЭЛХИЙ НИЙТИЙН ЖИШИГ

- **Хууль зүй судлал өндөр хөгжсөн дэлхийн улсууд эрх зүйн ухагдахуун ба нэр томъёогоо жишээлбэл, дараах толь бичиг зохион нийтийн хүртээл болгох замаар хэвшүүлэн тогтоож чаджээ:**

ТОЛЬ БИЧИГ . . .

- АНУ анх 1891 онд **Black's Law Dictionary** (ес дэх нэмэлт засвараар 25 мянга гаруй нэр томъёо, хэллэг бүхий);
- ХБНГУ анх 1914 онд **Rechts-Worter-Buch** (арван долоо дахь нэмэлт засвараар 9200 гаруй нэр томъёо, хэллэг бүхий);
- ОХУ анх 1999 онд **Большой юридический словарь** (гурав дахь нэмэлт засвараар 7000 гаруй нэр томъёо, хэллэг бүхий) зэрэг.

ТАВ. ХАМАРСАН ХҮРЭЭ

- Цуврал бүтээлд оруулсан **эрх зүйн ухагдахуун ба нэр томъёоны хүрээг** дараах байдлаар тоймолж болно:
 - **эрх зүйн ерөнхий онол** (төр, эрх зүйн онол, монголын ба гадаад улсын төр, эрх зүйн түүх, эрх зүйн философи, эрх зүйн социологи зэрэг);
 - **материаллаг салбар эрх зүй** (үндсэн хуулийн, захиргааны, иргэний, эрүүгийн, хөдөлмөрийн, гэр бүлийн, санхүүгийн зэрэг);
 - **салбар хоорондын материаллаг эрх зүй** (экологийн, гаалийн зэрэг);

- **олон улсын эрх зүй** (олон улсын нийтийн ба хувийн эрх зүй);
- **процессын эрх зүй** (үндсэн хуулийн, захиргааны, иргэний, эрүүгийн, арбитрын);
- **хууль зүйн хавсарга судлагдахуун** (криминологи, криминалистик, шүүх эмнэлэг, шүүхийн сэтгэц гэм судлал зэрэг);
- **харьцуулсан эрх зүй судлал** (англо-америкийн эрх зүйн бүл, ром-германы эрх зүйн бүл, мусульманы эрх зүйн бүл, социалист эрх зүйн бүл, скандинавын эрх зүйн бүл зэрэг);

ЗУРГАА. АГУУЛГЫН БАГТААМЖ

Цуврал бүтээлд авч үзсэн **эрх зүйн нэр томъёоны агуулгын багтаамжийг** дараах байдлаар тоймолж болно:

- **түгээмэл ач холбогдолтой** (өдөр тутам хэрэглэгддэг, нийтэд ойлгомжтой) эрх зүйн нэр томъёо;

- эрх зүйн онцгой утга агуулга бүхий **хууль зүйн тусгай нэр томъёо** (жишээ нь татвар өршөөл, концессын гэрээ зэрэг);
- техник, эдийн засаг, анагаах ухаан, мал эмнэлэг, хөдөө аж ахуй зэрэг **шинжлэх ухааныг тусган илэрхийлдэг тусгай нэр томъёо** (жишээ нь хүн, малын гоц халдварт өвчин, дархлал олдмол хомсдолын өвчин, нянтай программ зэрэг);

ДОЛОО. АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

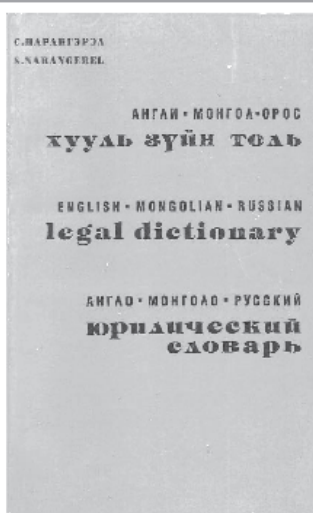
Цуврал бүтээлд хууль зүйн шинжлэх ухаанд их үнэ цэнэтэй дараах эх сурвалжийг ашигласан:

- хууль тогтоомж;
- олон улсын гэрээ, конвенц;
- толь бичиг;
- нэвтэрхий толь;
- ном зохиол;
- түүхэн материал зэрэг 1000 гаруй эх сурвалж.

НАЙМ. ҮР ДҮН

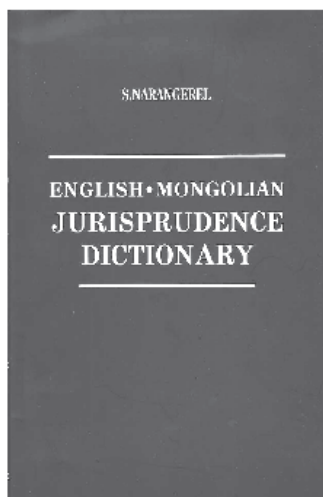
- Зохиогч 1988 оноос эхлэн 20 шахам жилийн туршид дараах цуврал бүтээлийг боловсруулан хэвлүүлж нийтийн хүртээл болгосон:

1) *Англи-монгол-орос хууль зүйн толь.*

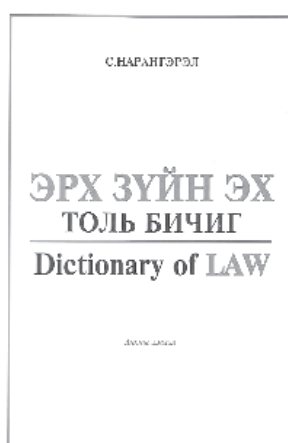
- 1994 онд хэвлүүлсэн;
- 9000 гаруй нэр томъёо, хэллэгтэй;
- 40 гаруй хэвлэлийн хуудастай;
- монгол, орос индекстэй.

2) Хууль зүй судлалын Англи-монгол тайлбар.

- 2005 онд хэвлүүлсэн;
- 20 мянга гаруй нэр томъёо, хэллэгтэй;
- 80 гаруй хэвлэлийн хуудастай;
- Галигтай;
- зарим англи хууль зүйн нэр томъёоны тайлбар үйлдсэн;
- англи товчлолын тайлал үйлдсэн.

3) Эрх зүйн эх толь бичиг.

- 2007 онд хэвлүүлсэн;
- 5000 гаруй тайлбартай;
- 70 шахам хэвлэлийн хуудастай;
- латин, англи, орос оноолт үйлдсэн.

ЕС. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ҮНЭ ЦЭНЭ

- Монголын хууль зүйн шинжлэх ухааны **суурь бүтээлийн нэг болсон;**
- Монгол Улсад **эрх зүйн нэр томъёоны тулгуур толь бичиг** буй болгох нэгэн томоохон алхам хийгдсэн;
- Хууль тогтоогчид, хууль сахиулагчид, хууль биелүүлэгчдээс **эрх зүйн нэр томъёо ба хэллэгийг нэг мөр, зөв ойлгож хэрэглэх** шинжлэх ухааны үндсийг бүрдүүлсэн;
- Дэлхий нийтийн эрх зүйн нэр томъёоны жишиг ухагдахууныг **монголын хууль зүй судлалын эргэлтэд оруулсан;**
- Монголын эрх зүйн нэр томъёог латин, англи, орос хэлнийхтэй, англи, орос **эрх зүйн нэр томъёог монгол хэлнийхтэй дүйцүүлэхэд чухал оролдлого** болсон;

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ҮНЭ ЦЭНЭ

- Өмнө дурдсан эрх зүйн толь бичгийн цуврал бүтээлийг зохиох явцад **“Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны удиртгал”** хэмээх мөн цуврал бүтээлүүд туурвигдсан:
 - Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. УБ., 2001; х 448;
 - Монголын эрх зүйн тогтолцооны удиртгал. УБ., 2003, х 59;
 - Правовая система Монголии., Улан-батор-Москва., Московский Государственный Институт Международных Отношений (Университет) МИД России, 2003, стр.146;
 - Legal system of Mongolia. Ulaanbaatar-Nagoya, Japan., 2004, p.248
 - Einführung in das mongolische Recht., BWV.Berliner Wissenschafts.Verlag., 2005, p.114 (Герман, Хятад хэл дээр)
- эрх зүйн боловсролын **сургалтын нэн чухал хэрэглэгдэхүүн** болсон.

ЦЭРЭНЖАВЫН АЛТАНЦЭЦЭГ

Дэд профессор. Отгонтэнгэр Их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн захирал, Монголын хуульч эмэгтэйчүүдийн холбооны гишүүн, хяналтын зөвлөлийн дарга.

Эрдэм шинжилгээний ажил, судалгааны бүтээлүүд

“Гэр бүлийн эрх зүй”	(1995)
“Эрх зүйн гарын авлага” хамтын бүтээл	(2000)
“Иргэн, бизнесийн эрх зүйн гарын авлага” хамтын бүтээл	(2006)
“Гэр бүлийн эрх зүй” /бодлого, дасгалын гарын авлага/	(2007)
“Хуульчийн үр чадвар” хичээлийн хөтөлбөр, зөвлөх	(2007)
“Хуульчийн үр чадвар” хичээлийн гарын авлага, зөвлөх	(2007)
“Гэр бүлийн эрх зүй” хичээлийн хөтөлбөр, гарын авлага	(2007)

ХҮҮХЭД ХАМГААЛАЛ-ГАДААДЫН ИРГЭН МОНГОЛ УЛСЫН ХАРЬЯАТ ХҮҮХДИЙГ ҮРЧЛЭН АВАХ АСУУДЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Хүүхэд хамгаалал, түүний хүрээнд авч үзэх үрчлэлтийн тухай асуудал бол хүний эрхийг хөндөж байгаагийн хувьд нэн тэргүүнд хүүхдийн эрх, ашиг сонирхолд нийцүүлэх тулгамдсан асуудлын нэг болно.

Хүний эрх, эрх чөлөө бол нийгмийн хөгжил, дэвшлийн гол хөдөлгөгч хүчний нэг бөгөөд нийгэм дэх хүн төрөлхтний хамгийн үнэ цэнэтэй зүйл билээ.

“Хүний эрх, эрх чөлөө” хэмээх ойлголт нь:

“хүлээн зөвшөөрөх”-“баталгаажуулах”-“хамгаалах” гэсэн үндсэн агуулгаар томъёологдох ба эдгээр ойлголтууд өөр хоорондоо салшгүй холбоотой, нэг нь нөгөөгөө нөхцөлдүүлэх шинжээрээ харилцан хамаарлыг бий болгодог. Энэхүү эрх, эрх чөлөө нь хуулийн хүч, дэмжлэгээр тогтоогдон хамгаалагдаж байж сая эрх, эрх чөлөө өөрөө хүн бүрт тодорхой болж бас үнэ цэнэтэй, ач холбогдолтой болох тул ямар нэгэн хамгаалалтгүйгээр орших бололцоогүйн дээр үүнийг гагцхүү эрх зүйн хувьд баталгаажсан төр л хангаж хэрэгжүүлэх боломжтой. Энэ утгаараа хүний үнэлэмжийг дээшлүүлэх, түүний хөгжлийг хангах нь нэн чухал тул Үндсэн хуульд:

“Хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг төр иргэнийхээ өмнө хариуцна”¹ гэж заажээ.

Хамгаалал - хамгаалах үйлийн нэр²

Иймээс **хүүхэд хамгаалал** нь түүний хуулиар хүлээн зөвшөөрөгдөж, баталгаажсан хүний эрхийг хангах эрх зүйн механизмаар хэрэгжинэ.

Хүний эрхийг хангах механизм гэдэг нь хүний эрх, эрх чөлөөг ханган хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн бүхий л нөхцөл боломжийг хангахын тулд төрөөс хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаа, хууль зүйн арга хэрэгслүүдийн тогтолцоо юм. Хүүхдийг хамгаалах зорилгоор хүүхдийн эрх, ашиг сонирхолтой холбоотой асуудлаар тусгайлан баталсан олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрхийг хангах, хамгаалах системийн хүрээнд багтах цогц асуудлыг илэрхийлнэ.

Хүн төрөлхтний хөгжил, хувь заяаг тодорхойлох нэн чухал асуудал бол хүүхэд, тэдний хөгжил, хамгаалал юм. Иймээс НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн тусгай чуулган хүүхдийн асуудлыг онцлон хэлэлцэж **“Хүүхдийн эсэн мэнд амьдрах нөхцлийг хангаж**

1 Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992 он. Арван есдүгээр зүйл

2 Я.Цэвэл. Монгол хэлний тайлбар толь. 1966 он. 635-р тал

хамгаалах, хэрэгжүүлэх” тухай дэлхий дахины тунхаглалыг 1990 онд гаргасан.

Монгол Улс нь НҮБ-ын гишүүн улсын хувьд тунхаглалын үзэл санааг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг авсан нь чухал байлаа. Үүний нэг тод илрэл бол 1996 онд Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуулийг баталснаар энэ салбар дахь эрх зүйн орчны шинэчлэлтийн үйл явц эхэлсэн юм. Монгол Улсын Засгийн газрын 2002 оны 245 дугаар тогтоолоор **“Хүүхдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”**-ийг баталснаар хүүхдийн эрхийг хамгаалах төрийн эрх зүйн бодлогын шинэчлэлтийн 2 дахь шатны үйл ажиллагааг хэрэгжүүлсэн. Энэ хүрээнд хүүхэд хамгааллын салбарт үндэсний хэмжээнд баримтлах **тэргүүлэх чиглэлийг** тодорхойлж, түүний хүрээнд нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн олон арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан болно.

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод тусгагдсан **“Гэр бүлийн хөгжил, хүн ам зүйн бодлого”**-ын хүрээнд **“Гэр бүл, хүүхдийн цогц хөгжил хөтөлбөр”**-ийг /2007 он/ боловсруулж хэрэгжүүлэхээр тусгагдаж байгаа нь чухал ач холбогдолтой юм.

Ингэснээр хүүхдийн талаархи төрийн бодлого нь хүн ам зүйн буюу гэр бүлийн хүрээн дэх бодлогын дагавар салбар гэхээсээ илүү бие даасан шинжтэй бодлого болохыг харуулж байна.

Бие даасан салбарын хүрээнд хүүхдийн эрх, ашиг сонирхолтой холбогдсон түүний хөгжил, хамгааллын асуудлыг цогц шийдвэрлэх үүднээс төрийн эрх зүйн бодлого нь дараах 5 түвшинд тодорхойлогдох ба тус бүрт үйлчлэх эрх зүйн үр нөлөө бүхий тодорхой механизмуудаар дамжин хэрэгжүүлэх болно. Үүнд:

1. Хууль тогтоох түвшинд
2. Хөтөлбөрийн түвшинд
3. Удирдлагын түвшинд
4. Гүйцэтгэх түвшинд
5. Боловсролын зэрэг түвшингийн хүрээнд хүүхэд хамгааллын асуудлыг авч үзэхийн сацуу түүний үр нөлөөг дээшлүүлэх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, хүүхдийн хөгжил, эрхийг хангах, хамгаалах хүрээнд дэвшүүлсэн зорилтод хүрэх эрх зүйн үйлчлэл, нөлөөллийн түвшинг дээшлүүлэхэд оршино.

Эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байх нь нийгмийн хөгжилд төдийгүй хувь хүний хөгжилд саад тотгор учруулах, хүний эрх, эрх чөлөөг нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн жишгээс дордуулах, эрх зүйн хийдэл гаргах, хуулийн заалтууд зөрчилдөх, нийтийн сайн сайхан байдлыг алдагдуулах, хүн амын тодорхой хэсгийн, тухайлбал: хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хохироох, хууль бус үйлдэлд хүргэх зэрэг хэлбэрээр сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх нөхцлийг бүрдүүлэх талтай. Ийм нөхцөлд эрх зүйн механизмын үр нөлөөг дээшлүүлэх, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй арга хэмжээг цогц байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжоор хүлээн зөвшөөрсөн эрхийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай үр нөлөө бүхий эрх зүйн хамгаалалтаар хангах хэрэгтэй.

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт /1966 он/-ын 2 дугаар зүйлийн 2.3-т зааснаар:

- а) хүлээн зөвшөөрсөн эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн аливаа хүнийг, ийм зөрчлийг албаны үүргээ гүйцэтгэж байсан этгээд үйлдсэн байсан ч үр нөлөөтэй эрх зүйн хамгаалалтаар хангах,
- б) эрх зүйн хамгаалалт хүссэн аливаа этгээдийн тийм эрхийг эрх бүхий шүүх, захиргаа, хууль тогтоох байгууллага, эсхүл тухайн улсын эрх зүйн тогтолцоонд заасан эрх бүхий бусад байгууллагаас тогтоож байх явдлыг хангах, түүнчлэн шүүхээр хамгаалуулах боломжийг хөгжүүлэх

- с) эрх зүйн хамгаалалт олгож байгаа бол түүнийг эрх бүхий байгууллагаас хэрэгжүүлэх явдлыг хангах үүргийг оролцогч улс бүр хүлээнэ.

Үр ашигтай арга хэрэгсэл – энэ нэр томъёог хүний эрхийн талаарх ихэнх олон улсын гэрээ конвенцид тусгасан ба түүнийг үндэсний хэмжээнд хэрэгжүүлэх арга хэрэгслийг бий болгох тухай заалттай холбоотой хэрэглэдэг. Эдгээр арга хэрэгсэл нь үр ашигтай байх шаардлагатай бөгөөд энэ нь хүн бүхэнд хүртээмжтэй болон хэм хэмжээг хэрэгжүүлэхэд тус дөхөмтэй байна гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл, дотоодын арга хэрэгсэл нь бодитойгоор хэрэгждэг байвал зохино³.

Нэг. Гадаадын иргэн Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлэн авах асуудлын эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал

Монгол Улсын гэр бүлийн эрх зүйн эх сурвалж нь үндэсний хууль тогтоомж, Монгол Улсын нэгдэж орсон олон улсын гэрээ, конвенциудаас бүрдэнэ. Гэр бүлийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдах үрчлэлттэй холбогдсон харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзвэл дараах олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжуудаар зохицуулагдаж байна.

а) Олон улсын гэрээ, конвенц:

- ❖ **Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц** (1989 онд батлагдаж, Монгол Улс 1990 онд соёрхон баталсан)
- ❖ **Хүүхдийг хамгаалах ба улс хооронд үрчлэх асуудлаар хамтран ажиллах тухай конвенц** (1993 онд батлагдаж, Монгол Улс 1998 онд нэгдэн орсон)

б) Үндэсний хууль тогтоомж:

- ❖ **Монгол Улсын Үндсэн хууль** (1992 он)
- ❖ **Гэр бүлийн тухай хууль** (1999 он)
- ❖ **Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх журам** (Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын 2001 оны 100/32 тоот хамтарсан тушаал)

1. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц:

Хүүхдийн эрхийн тухай үндсэн баримт бичиг нь 1989 онд батлагдсан НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц юм.

Энэхүү Конвенцид оролцогч улсууд “Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын дүрэм”-д тунхагласан зарчмуудын дагуу нийгмийн бүх гишүүдийн угаас заяасан нэр төр, тэгш, салшгүй эрхийг хүлээн зөвшөөрөх нь дэлхий дахинд эрх чөлөө, шударга ёс, энх тайвныг хангах үндэс болно гэж үзэж энэ хүрээнд хүүхдийн эрхийг хангах, хамгаалах асуудалд онцгой анхаарал хандуулах шаардлагатайг тодорхойлжээ.

“Хүүхдийн бие бялдар, оюун ухаан гүйцэд төлөвшөөгүйн улмаас түүнийг төрөхөөс өмнө болон төрсний дараа онцгой халамж, хамгаалалт, түүний дотор эрх зүйн зохих хамгаалалт шаардлагатай” гэсэн Хүүхдийн эрхийн тунхаглалд заасан дээрх заалт нь **“Хүүхэд”**-эрх зүйн харилцааны онцгой субъект болохыг илэрхийлж байна.

Иймээс конвенц нь дэлхий нийтээр хүүхдийн эрхийг дэмжиж хамгаалах эрх зүйн механизмыг тогтоосон чухал баримт бичиг юм.

Конвенцид хүүхдийн эрхийг хангахад баримтлах, зайлшгүй мөрдлөг болговол зохих үндсэн зарчмуудыг тогтоосон. Үүнд:

1. Үл ялгаварлан гадуурхах зарчим;
2. Хүүхдийн амьдрах, амьд явах, хөгжих эрхийн зарчим;
3. Хүүхдийн үзэл бодлыг хүндэтгэх зарчим;
4. Хүүхдийн эрхэм эрх ашгийг хангах зарчим;

Эдгээр зарчмуудыг хүүхдийн эрх ашигтай холбогдсон аливаа бодлогыг боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшинд удирдлага болгох хүрээгээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд хүүхдийн

³ Хүний эрхийн олон улсын нэр томъёоны гарын авлага. 2002 он

талаар төрөөс баримтлах эрх зүйн бодлогод бүрэн тусгагдахын зэрэгцээ түүний хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, шүүх болон засаг захиргааны байгууллагаас гаргах шийдвэр, хүүхэдтэй холбогдсон аливаа үйлчилгээ, үйл ажиллагаанд ч зайлшгүй дагаж мөрдөх хэлбэрээр хэрэгжих ёстой байдаг. Тодруулбал: энэ бүхнийг хүүхдийн эрхэм эрх ашгаас үүдэлтэй, түүнд нийцүүлэх ёстой болохыг харуулж байна.

Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцийн 3 дугаар зүйлийн 3.1-д:

“Нийгмийн хамгааллын улсын буюу хувийн байгууллага, шүүх, захиргааны болон хууль тогтоох байгууллагаас хүүхдийн талаар явуулах аливаа үйл ажиллагаанд юуны өмнө хүүхдийн дээд ашиг сонирхлыг хангахад анхаарлаа хандуулна” гэж заасныг харгалзан үзэх ёстой. Энэ утгаараа хүүхдийн дээд ашиг сонирхол гэдэг нь тэдний эрхийг хангахад анхаарч, халамжлан хамгаалахад оршино.

2. Хүүхдийг хамгаалах ба улс хооронд үрчлэх асуудлаар хамтран ажиллах тухай конвенц:

Конвенцид улс бүр хүүхдийг өөрийн төрөлх гэр бүлийн асрамжинд байх боломжийг бүрдүүлэх талаар зохих арга хэмжээг тэргүүн зэрэгт тавьж ажиллах шаардлагатайг онцлон тодорхойлж, харин **өөрийн төрөлх улс оронд тохиромжтой гэр бүл олдохгүй байгаа** нөхцөлд хүүхдийг байнгын гэр бүлийн давуутай талыг олгох боломжийн үүднээс улс хооронд үрчлэх үрчлэлтийн систем байж болохыг хүлээн зөвшөөрсөн юм.

Улс хооронд үрчлэх үрчлэлтийн системийн зорилго нь:

а) Үрчлэлтийг хүүхдийн дээд ашиг сонирхлын дагуу олон улсын хуулиар хүлээн зөвшөөрөгдсөн түүний үндсэн эрхийг хүндэтгэх үндсэн дээр хэрэгжүүлэх баталгааг бий болгох;

б) Хүүхэд хулгайлах, худалдах, хил дамнан худалдаалагдахаас сэргийлэх хууль зүйн баталгааг хүндэтгэх үүднээс хэлэлцэн тохирогч улсуудын хамтын ажиллагааны тогтолцоог бий болгох;

в) Хүүхэд үрчлэлт нь дотоодын хууль тогтоомжоор зохицуулагдах боловч хүүхдийн эрхэм эрх ашгийг онцгой харгалзан үзэж, үүнд санхүүгийн ашиг хонжоо олох зорилго агуулж үл болох, түүнийг хориглосон байх;

Дээрх зохицуулалт нь хүүхдийн эрхийг хангах, тэдний эрх, ашиг сонирхол зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг нь сэргээх, хамгаалах үүднээс үрчлэлтийг бүхий л үйл явц хуулиар зайлшгүй зохицуулагдах ёстой болохыг хүлээн зөвшөөрсөн юм.

Иймээс үрчлэлтийн процессыг бүхэлд нь хамарсан эрх зүйн зохицуулалт байх шаардлагатай бөгөөд үүнд:

1. Үрчлэх, үрчлүүлэх нөхцөл байдлыг урьдчилан тогтоох процесс;
2. Үрчлэх, үрчлүүлэх процесс;
3. Үрчлэгдсэн хүүхдийг үрчлэн авсан эцэг, эх болон тухайн улс оронд шилжүүлэх процесс;
4. Үрчлэлтийн дараах процесс хамрагдана.

Эдгээр процессуудад үйлчлэх, тухайн процесс бүр нь хууль зүйн тодорхой шаардлагуудын хүрээнд зохицуулагдах ёстой болохыг тусгасан. Ялангуяа улс хоорондын үрчлэлтийн систем нь уг конвенцийн 2 дугаар зүйлд зааснаар хэлэлцэн тохирогч нэг улсад (төрөлх улс) оршин суугаа, хүлээн авах улсын оршин суугч этгээд буюу төрөлх улсад байгаа гэрлэгчид үрчлэн авсны дараа бусад хүлээн авагч улсад буюу төрөлх улсын дотор ийнхүү үрчлүүлэх зорилгоор хэлэлцэн тохирогч өөр нэг улсад (хүлээн авагч улс) хүүхэд **шилжин очсон, очих гэж байгаа буюу очиход** эрх зүйн хэм хэмжээ үйлчлэх ёстой юм.

Тухайлбал, хүүхдийн дээд эрх, ашиг сонирхлыг хангаж, түүнд нийцүүлэх шаардлагаас урган гарч байгаа тул үрчлэлтийн бүхий л процесст хууль зүйн тодорхой шаардлагууд

тавигдаж, энэхүү шаардлагуудыг улс бүр хүлээн зөвшөөрч, түүнийг баталгаажуулсан, хууль зүйн зохих шаардлагыг бүрэн хангасан тохиолдолд хүлээн зөвшөөрөлцөх нөхцөл бүрдэнэ гэдгийг тодорхойлж байна.

Хүүхэд үрчлэх асуудлыг эрх бүхий байгууллага шийдвэрлэх, гадаадын иргэнд хүүхэд үрчлүүлэх нөхцөлд тухайн үрчлүүлж буй хүүхдийн харьяалсан улсын хуулиар олгож буй адил эрх, баталгааг олгох, гадаад улсад хүүхэд үрчлүүлэх нь тухайн үрчилж байгаа этгээдэд аливаа санхүүгийн ашиг олох үндэслэл болохгүй байх талаас нь нэн тэргүүнд анхаарах ёстой болохыг заажээ.

Үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд авч үзвэл:

Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 он)

Үндсэн хуулийн Хоёрдугаар бүлэгт хүний эрх, эрх чөлөөг хангах зарчим, түүнийг хангах баталгааг хуульчлан заасан. Тухайлбал:

- Хүний үндсэн эрх, түүний агуулга
- Хүний эрх, эрх чөлөөг хангах
- Хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчих явдалтай тэмцэх
- Зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх
- Хүний эрх, эрх чөлөөг бүрэн хангах талаар төрөөс иргэнийхээ өмнө хүлээх үүрэг хариуцлагыг тусгасан байдаг.

Үрчлэлт нь хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хөндсөн асуудал болохынхоо хувьд хүүхдийн эрх, түүний хамгааллын хүрээнд зохицуулагдах асуудлуудыг багтаасан өргөн ойлголт бөгөөд тодруулбал, хүүхдийн гэр бүл, эцэг, эхийг орлох хэлбэрийн онцгой зохицуулалт болох тул үрчлэлтийн бүхий л процесс хүүхдийн эрхийг хангах хүрээнд маш тодорхой зохицуулагдвал зохих хүний эрхийн асуудал юм.

Гэр бүлийн тухай хууль (1999 он)

Уг хуулийн Долдугаар бүлэг буюу 54-62 дугаар зүйлүүдийн хүрээнд хүүхэд үрчлэлттэй холбогдсон харилцааг зохицуулж үрчлэлтийн системийг тогтоосон.

Үрчлэлтийн систем нь:

1. Дотоодын үрчлэлт (Монгол Улсын иргэн хүүхэд үрчлэн авах)
2. Улс хоорондын үрчлэлт (Гадаадын иргэн Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэн авах) гэсэн хоёр хэлбэрээр зохицуулагдаж байна.

Үрчлэлтийн дээрх хоёр хэлбэрийн хүрээнд хүүхэд үрчлэх, үрчлүүлэх ерөнхий болон тусгай нөхцөл журмыг тусгаж түүний хүрээнд дараах асуудлыг хамруулан зохицуулж байна.

1. Хүүхдийг тэдний ашиг сонирхлын үүднээс үрчлүүлнэ гэсэн үрчлэлтийн үндсэн зарчмыг тодорхойлсон;
2. Хүүхэд үрчлэх, үрчлүүлэх ерөнхий нөхцлийн хүрээнд хүүхдээ үрчлүүлэх тухай эцэг, эхийн зөвшөөрөл болон хүүхэд үрчлэн авах тухай хүсэлт гаргах журам, үрчлэлтийн процесст зөвшөөрөл авбал зохих этгээдүүдийг тодорхойлсон;
3. Үрчлэгч этгээдэд тавигдах шаардлага;
4. Үрчлэлтийн асуудлыг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллага (Сум, дүүргийн Засаг дарга, Хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхэлсэн алба болон Монгол Улсын дипломат болон консулын байгууллага)-ыг тогтоосон;
5. Гадаадын иргэн Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэн авах тусгай журам;
6. Үрчлэгдсэн хүүхэд, үрчлэн авсан эцэг, эхийн эрх, үүрэг;
7. Үрчлэлтийг хүчингүйд тооцох үндэслэл журам, үр дагавар;

Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх журам (2001 оны 100/32 дугаар тушаал)

Монгол Улсын Гэр бүлийн тухай хуулийн 58 дугаар зүйлийн 58.7-д Гадаадын иргэнд хүүхэд үрчлүүлэх журмыг Хууль зүйн болон Эрүүл мэнд, Нийгмийн хамгааллын асуудал хариуцсан Засгийн газрын гишүүд хамтран тогтоохоор заасан. Одоо мөрдөж буй энэхүү журам нь Хууль зүйн дотоод хэргийн сайд, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын хамтарсан тушаалаар батлагдсан. Харин Монгол Улсын иргэнтэй гэр бүл болсон гадаадын иргэн дагавар хүүхдээ үрчлэн авахад энэ журам үйлчлэхгүй байхаар заасныг анхаарах хэрэгтэй.

Дээрх журмаар гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх ерөнхий шаардлага, үрчлэхийг хүсэгч гадаадын иргэний бүрдүүлэх баримт бичиг болон үрчлэгдэх хүүхдийн талаарх баримт бичиг, түүнийг гаргах журам, үрчлэлтийг шийдвэрлэх байгууллага, үрчлэн авагч гадаадын иргэний хүлээх үүрэг, хүүхэд үрчилснийг бүртгэх журам болон үрчлэлтийг хүчингүй болгох асуудлыг шийдвэрлэх байгууллага, түүнээс гарах үр дагаврын тухай асуудлыг хамруулан зохицуулж байна.

Хоёр. Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлэх талаарх хууль тогтоомжийн хэрэгжилт

Эдгээр хууль тогтоомжийн дагуу холбогдох баримт бичгийг бүрдүүлж харьяалах улсынхаа төрийн захиргааны байгууллагаас улс хооронд хүүхэд үрчлэх зөвшөөрөл олгосон бүртгэлтэй байгууллагаар дамжуулж, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яаманд ирүүлэх ба тус яам нь материалыг шалгаж, үрчлэгч эцэг, эхэд зуучлагч байгууллагаар дамжуулан үрчлэгдэх боломжтой хүүхдийн судалгааг хүргүүлж, зөвшөөрсөн тохиолдолд хүүхдийн талаархи материалыг хавсаргаж, яамны зөвлөлийн хурлаар оруулж, санал дүгнэлтээ гарган улмаар Гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхлэх албанд холбогдох материалыг явуулж ГИХАЭА нь дээрх материалыг шалгаж шаардлага хангасан гэж үзвэл албаны зөвлөлийн хурлаар оруулан, даргын тушаал гаргаж, эцэслэн шийдвэрлэж байна.

Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэн авах зөвшөөрөл авсан эцэг, эх, зуучлагч байгууллагатай тус алба **үрчлэлтийн гурван талт гэрээ** байгуулж энэхүү гэрээнд заасан нөхцлөөр үрчлэгч нь үрчлэн авсан хүүхдийн тайланг тодорхой хугацаанд ирүүлэхээр тусгагдсан.

НХХЯ болон ГИХАЭА нь Монгол Улс Гаагийн конвенцийн оролцогч улсын хувьд олон улсын хэмжээнд харьяалах улсынхаа төр захиргааны байгууллагаас улс хооронд хүүхэд үрчлэлтийн үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөлтэй байгууллагаар дамжуулан үрчлэгчийн материалыг хүлээн авч шийдвэрлэдэг.

Түүнчлэн, Гаагийн конвенцид нэгдэн ороогүй улс тухайлбал, АНУ-ын хувьд Лутераны нийгмийн үйлчилгээ /LSS/, Холт олон улсын байгууллага /Holt International/, Смоул Воулд /Small world/ гэсэн 3 төрийн бус байгууллагаар зуучлуулан ирүүлсэн үрчлэгчийн материалыг хүлээн авч шийдвэрлэдэг.

Өнөөгийн үед дэлхийн хүн амын хил дамнасан шилжилт хөдөлгөөн улам бүр нэмэгдэх хандлагатай болж байна. 2006 оны байдлаар Үндэсний статистикийн газрын гаргасан судалгаагаар Монгол Улсын нийт хүн ам 2.594.8 мянга гэсэн тоон үзүүлэлт гарч, үрчлэгдсэн хүүхдийн тоон үзүүлэлтийг авч үзвэл харьцангуй өсөх хандлага ажиглагдлаа. Үрчлэгдэж байгаа хүүхдийн 80 хувийг олдмол буюу хаягдсан хүүхдүүд, цөөн хувийг хагас өнчин хүүхдүүд эзэлж байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

1999-2007 оны хугацаанд гадаадын иргэнд үрчлэгдсэн хүүхдийг авч үзвэл:

Нийт гадаадын иргэн, **158** гэр бүлд **168** Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэгдсэн ба дээрх журам гарснаас хойшхи хугацаанд:

1999 онд эмэгтэй **4**, эрэгтэй **5**, нийт **9**

2000 онд эмэгтэй **4**, эрэгтэй **2**, нийт **6**
 2001 онд эмэгтэй **4**, эрэгтэй **4**, нийт **8**
 2002 онд эмэгтэй **16**, эрэгтэй **12**, нийт **28**
 2003 онд эмэгтэй **17**, эрэгтэй **18**, нийт **35**
 2004 онд эмэгтэй **14**, эрэгтэй **16**, нийт **30**
 2005 онд эмэгтэй **11**, эрэгтэй **10**, нийт **21**
 2006 онд эмэгтэй **14**, эрэгтэй **12**, нийт **26**

2007 он гарснаас хойш эмэгтэй **3**, эрэгтэй **2**, нийт **5** хүүхэд үрчлэгдсэн байна.

Хүснэгтээр үзүүлбэл:

Үрчлэлт																					
№		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007.03.28		Нийт	
		эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм	эр	эм
		5	4	2	4	4	4	12	16	18	17	16	14	10	11	12	14	2	3	81	87
1	Хүүхэд үрчлэн авсан эцэг, эх	9		6		8		28		35		30		21		26		5		168	
2	Хүчингүй болгосон үрчлэлт	0		0		0		0		0		0		1		0		0		1	

1999 оноос өнөөг хүртэлх хугацаанд үрчлэгдсэн хүүхдийн тоог улс орноор нь авч үзвэл:

АНУ-д	122	Бельги	3
ХБНГУ	13	Канад	3
Франц	6	Австрали	3
БНСУ	5	Англи	3
Нидерланд	1	Голланд	2
Дани	1	Итали	2
Япон	1		
Испани	1		

Үрчлэгчийн улсаар гаргасан судалгаа сүүлийн 7 жилээр									
№	Үрчлэгч эцэг, эхийн харьяат улс	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Нийт
1	АНУ	3	24	25	28	13	14	4	111
2	ХБНГУ		3	3	1	1	3		11
3	Франц				1	1	4	1	7
4	Австрали	1		1			1		3
5	БНСУ		1	2					3
6	Дани			1			2		3
7	Англи			1		2			3
8	Бельги			1		2			3
9	Итали	1					1		2
10	Канад	1		1					2
11	Голланд					2			2
12	Нидерланд	1							1
13	Япон	1							1
14	Испани						1		1
15	Нийт	8	28	35	30	21	26		153

2001 оны 5 дугаар сарын 1-нд ГИХАЭА байгуулагдсанаас хойш нийт **142** гадаадын гэр бүлд **149** хүүхэд үрчлэгдсэнээс:

2001 онд эмэгтэй **2**, эрэгтэй **2**, нийт **4**

2002 онд эмэгтэй **16**, эрэгтэй **12**, нийт **28**

2003 онд эмэгтэй **17**, эрэгтэй **18**, нийт **35**

2004 онд эмэгтэй **14**, эрэгтэй **16**, нийт **30**

2005 онд эмэгтэй **11**, эрэгтэй **10**, нийт **21**

2006 онд эмэгтэй **14**, эрэгтэй **12**, нийт **26**

2007 он гарснаас хойш эмэгтэй **3**, эрэгтэй **2**, нийт **5** хүүхэд үрчлэгджээ.

Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх асуудлыг холбогдох хууль тогтоомжуудаар зохицуулж, түүнтэй холбоотой эрх зүйн орчин бүрдэж, хүүхэд хамгааллын талаархи бие даасан хууль үйлчилж, төрөөс баримтлах эрх зүйн бодлогыг тодорхойлон хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч “Хүүхдийн эрх-үрчлэлтийн процесс”-ыг олон улсын хууль тогтоомжид нийцүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болж, шийдвэрлэвэл зохих тулгамдсан асуудал болж, Тухайлбал:

- Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийн заалтууд хоорондоо зөрчилтэй;
- Дагаж мөрдөж буй хуулийн зохих зохицуулалт нь амьдрал практикт үүсээд байгаа тулгамдсан, шийдвэрлэвэл зохих асуудлыг зохицуулах боломжгүй;
- Нэр томъёо, түүний хууль зүйн агуулга тодорхой бус;
- Гэр бүлийн жам ёсны мөн чанар, хэрэгцээ шаардлага, гэр бүлийн орчинд хүний эрхийг хангахуйц төрийн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтын механизм учир дутагдалтай байгаагаас нийгмийн амьдрал, ялангуяа гэр бүл, эцэг, эх, хүүхдийн хоорондын харилцаанд үүссэн **“гажуудал”**-аас нийгмийн үнэт зүйл **“хүний”** эрхэм зэргийн эрх болсон гэр бүл, эцэг, эхийн хайр халамж алдагдаж, улмаар хуулиар хамгаалагдсан хүний эрх, ашиг сонирхол зөрчигдөх нөхцөл бий болсон;
- Хүүхэд хамгаалал, хариуцлага, хяналтын болон мэдээллийн оновчтой тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалтын механизмын үр нөлөө хангалтгүй;
- Тухайн асуудлыг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллагуудын эрх, үүрэг тодорхой бус, зөрчилдсөн;
- Олон улсын гэрээ конвенцийн хэрэгжилтийг хангах, түүнтэй нийцүүлэх шаардлагатай байна.

Иймээс энэхүү асуудлын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох үүднээс юуны өмнө:

1. Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх талаархи хуулийн зохицуулалт, бодлогын чанартай баримт бичгийн хэрэгжилт, үр нөлөөнд дүн шинжилгээ хийх;
2. Олон улсын гэрээ конвенцийн хэрэгжилтийг хангах, холбогдох заалт, зарчим, санал зөвлөмжийн хүрээнд үндэсний хууль тогтоомжийг нийцүүлэх үүднээс Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлэх асуудлын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох үрчлэлтийн асуудлыг хүүхэд хамгааллын хүрээнд цогц авч үзэж, холбогдох хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох;
3. **Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцид** *“Хүүхэд бие бялдар, оюун ухаан гүйцэд төлөвшөөгүйн улмаас түүнийг төрөхөөс өмнө болон төрсний дараа онцгой халамж, хамгаалалт, түүний дотор эрх зүйн зохих хамгаалалт шаардлагатай”* гэсэн заалт нь хүүхэд-эрх зүйн харилцааны онцгой субъект гэдгийг илэрхийлж байгаа тул энэхүү онцлогт тохирсон эрх зүйн механизмыг бүрдүүлэх;
4. **Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 12-т** заасан *“Гэр бүл,*

эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг төр хамгаална” гэсэн заалт

Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасан “Хүүхдийг ялгаварлан гадуурхахгүй, эрх тэгш байлгах”, “Төр, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага аливаа үйл ажиллагаа явуулахдаа хүүхдийн эрх ашгийг эн тэргүүнд хангахыг эрхэмлэх” гэсэн зарчим

Гэр бүлийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.4, 4.5-д заасан “Хүүхдийг гэр бүлийн дотор эрүүл чийрэг өсгөж хүмүүжүүлэх, хөгжүүлэх, түүний эрх, ашиг сонирхлыг нэн тэргүүнд хамгаалахыг эрхэмлэнэ” гэсэн хуулийн заалт, зарчмуудын агуулгад нийцүүлж үрчлэлтийн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгохын зэрэгцээ дээрх зарчмын агуулгыг тодорхойлох;

5. “Хүүхэд нь халамж, хамгаалал бүхий өөрийн төрсөн гэр бүлийн орчинд амьдрах” эрхтэй. Энэ утгаар хүүхдэд үзүүлэх халамж, хамгаалал нь юуны түрүүнд тэднийг гэр бүлдээ эсхүл ойрын төрөл, садантайгаа амьдрахыг дэмжих нь чухал юм. Энэ нь хамгийн **шилдэг арга** буюу **“эхний хувилбар”**, харин халамжийн төвд байршуулах, үрчлэх нь **“эцсийн хувилбар”** болохыг олон улсын гэрээ, конвенцид хүлээн зөвшөөрсний дагуу хүүхэд хамгааллын талаар улс орнуудын баримтлах төрийн бодлогын гол цөм болдог. Иймээс үрчлэлт нь **“гэр бүлийг орлох”** онцгой хэлбэрийн зохицуулалт тул хүүхдийн эрхийг хүндэтгэж, хангах, хамгаалах хүрээнд хуулиар журамлагдан зохицуулагдах харилцаа бөгөөд энэ утгаараа үрчлэлтийн бүхий л процессыг хамарсан эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох;
6. 2005 онд НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хорооны 39 дүгээр чуулганаас хүүхдийн эрхийн асуудлаар Монгол Улсад өгсөн дүгнэлт, зөвлөмжид: “Дотоодын хууль тогтоомждоо эерэг алхам хийсэн ч хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээ хангалтгүй, хууль нь амьдралаас хол, хуулийн зарим заалт хүүхдийн эрхийг хангалттай хамгаалж чадахгүй, хоорондоо зөрчилтэй”, “Хүүхэд үрчлүүлэх талаархи хууль тогтоомж нь конвенцийн зарчимтай бүрэн нийцээгүй байгаа” гэж заасныг харгалзан үзэж дотоодын болон улс хоорондын үрчлэлтийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг “Хүүхэд хамгаалал”-ын хүрээнд боловсронгуй болгож хамгаалалт, хариуцлагын болон хяналт, мэдээллийн оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх хэрэгцээ, шаардлага бий болжээ.

Хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, хамгаалсан, түүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлж чадсан, эрх зүйн үр ашигтай механизм бүрдсэн, энэ нь амьдралд нийцсэн, хэрэгжих боломжтой тийм л хуулийг сайн хууль гэж хэлэх бөгөөд тухайн хууль бодит утгаараа бүрэн хангагдаж, хэрэгжих юм.

**УЛС ХООРОНДЫН ҮРЧЛЭЛТИЙН ХАРИЛЦАА БУЮУ ГАДААД ИРГЭН МОНГОЛ УЛСЫН
ХАРЬЯАТ ХҮҮХДИЙГ ҮРЧЛЭН АВАХ АСУУДАЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН
ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

А. Үрчлэлтийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт

Д/д	Үндэсний хууль тогтоомж	Олон улсын гэрээ, конвенц	Тайлбар
1	<u>Монгол улсын гэр бүлийн тухай хууль(1999 он)</u> 7 дугаар бүлэг : Хүүхэд үрчлэх - Хүүхэд үрчлэх, үрчлүүлэх журам /54§/ - Хүүхэд үрчлэх, үрчлүүлэх ерөнхий нөхцөл /55§/ - Хүнд нөхцөлд байгаа үрчлүүлсэн хүүхдийн бүртгэл, хяналт /56§/ - Үрчлэгч /57§/ - Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэн авах журам /58§/ - Үрчлэгдсэн хүүхэд, үрчлэн авсан эцэг, эхийн эрх, үүрэг /59§/ - Үрчлэлтийн нууц /60§/ - Үрчлэлтийг хүчингүйд тооцох /61§/ - Үрчлэлтийг хүчингүйд тооцоноос үүсэх үр дагавар /62§/	<u>Хүүхдийг хамгаалах болон улс хооронд үрчлэх асуудлаар хамтран ажиллах тухай конвенц</u> <i>(1993 оны 5 дугаар сарын 29-ний өдөр баталж, 1995 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр хүчин төгөлдөр болсон. Монгол улс 1998 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдөр нэгдэн орсон)</i> - Улс хооронд үрчлэх харилцааны зарчим, харилцан хүлээн зөвшөөрөх нөхцөл байдал. - Конвенцийн зорилго /1,2,3§/ - Улс хооронд хүүхэд үрчлэхэд тавигдах шаардлага /4,5§/ - Эрх бүхий төв байгууллага болон итгэмжлэгдсэн байгууллага /6-13§/ - Улс хооронд үрчлэх явцад тавигдах шаардлага /14-22§/ - Үрчлэн авахыг хүлээн зөвшөөрөх, түүний үр дагавар /23-27§/ - Ерөнхий заалт : Үрчлэлтийн журам /28-42§/	Монгол Улсын Гэр бүлийн тухай хуулийн 58 дугаар зүйлээр : Гадаадын иргэн Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлэн авах асуудлыг зохицуулж байна. - Хүсэлт гаргах журам; - Зөвшөөрөл бүрдүүлэх баримт бичиг; - Шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллага зэрэг асуудлыг хамруулсан. Үрчлэлтийн процесс: 1. үрчлэн авагч эцэг, эхэд шилжин очих 2. хүлээн авагч улсад шилжүүлэх 3. шилжүүлсний дараах зохицуулалтыг тодорхой тусгах
	<u>Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх журам</u> Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын 2001 оны 100/32 тоот тушаал: - Нийтлэг үндэслэл /даган мөрдөх хууль тогтоомж, шийдвэрлэх байгууллага, журам/; - Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэх ерөнхий нөхцөл; - Хүүхэд үрчилснийг бүртгэх; - Бусад /үрчлэлтийг хүчингүйд тооцох, үр дагавар, мэдээлэл, тавих хяналт/ гэсэн бүтэцтэй.	“Гэр бүлийг орлох” хэлбэрийн онцгой зохицуулалт болох үүднээс авч үзвэл энэхүү асуудал нь журмаар зохицуулагдах нь учир дутагдалтай.	2001 оны 100/32 тоот тушаалаар батлагдсан журмаар гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлүүлэхэд баримтлах журам, үрчлүүлэх ерөнхий нөхцөл буюу бүрдүүлэх баримт, бичиг, шийдвэрлэх эрхбүхийбайгууллага, үрчлэнавагчийн үүрэг, үрчлэлтийг бүртгэх журам, үрчлэлтийг хүчингүйд тооцох түүнээс гарах зардал болон хүүхдийн талаархи мэдээллийг эрх бүхий байгууллагад мэдэгдэх, үрчлэлтийн асуудалд олон нийтээс тавих хяналтыг хэрэгжүүлэх байгууллагын асуудлыг тусгасан. Энэ нь олон улсын гэрээ конвенцтой зөрчилдсөн, үрчлэлтийн процессыг бүрэн хамруулж зохицуулаагүй байна. “Үрчлэлт нь хүүхдийн гэр бүлийг орлох эцсийн хувилбар, хүүхдийг асарч хүмүүжүүлэх онцгой хэлбэрийн зохицуулалт болох тул энэ нь хуулиар зохицуулагдах ёстой харилцаа юм.

Б. Холбогдох хууль тогтоомжийн харьцуулалт

Д/д	Олон улсын гэрээ, конвенц	Үндэсний хууль тогтоомж	Тайлбар
1	Улс хооронд үрчлэх харилцааны зарчим, харилцан хүлээн зөвшөөрөх нөхцөл - Хүүхдийгөвтэгшхөгжүүлэхүүднээстэднийг гэр бүлийн болон баяр баясгалан, хайр, ойлголцлын орчинд өсгөн хүмүүжүүлэх; - Төрөлх улсад үрчлэн авах тохиромжтой гэр бүл олдохгүй тохиолдолд хүүхдийг улс хооронд үрчлэх нь байнгын гэр бүлийг харгалзан үзсэнээр үрчлүүлж буй хүүхдэд тааламжтай байдал олгох; - Хүүхдийн дээд ашиг сонирхолд нийцүүлэн, үндсэн эрхийг нь хүндэтгэж, хүүхэд худалдах, хулгайлах, хил дамнан худалдахаас сэргийлэх;	Хүүхдийгтэднийашиг сонирхлын үүднээс үрчлүүлнэ гэсэн ерөнхий зарчмаар тодорхойлсон.	- Зарчим, харилцан хүлээн зөвшөөрсөн нөхцлийг хуульд тусгах; - Төрөлх улсад үрчлэн авах тохиромжтой гэр бүл олдохгүй тохиолдол гэдгийг тодорхойлох; - Хүүхдийн дээд ашиг сонирхол гэдгийг тодорхой тусгах;
2	Үрчлэлтийн зорилго : - Хүүхдийн дээд ашиг сонирхол, түүний үндсэн эрх олон улсын эрх зүйд нийцэж байгаа талаар баталгааг бүрдүүлэх; - Хүүхэд хулгайлах, худалдах, хил дамнан худалдахаас сэргийлж тэдгээр баталгааг хүндэтгэх үүднээс хэлэлцэн тохирогч улсуудын хамтын ажиллагааны тогтолцоог бий болгох; - Хүүхэд шилжиж очсон, очих гэж байгаа буюу очиход энэхүү конвенц үйлчилнэ; - Зөвхөн эцэг, эх, хүүхдийн байнгын харилцааг бий болгох үрчлэлтэд энэхүү конвенц хамаарна; - Хүүхдийг 18 нас хүрэхээс өмнө 17§/с/ дэд хэсэгт заасан хэлэлцээ хийгээгүй бол конвенц үйлчлэхгүй;	Хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь МонголУлсынхарьяат хүүхэд үрчлэн авах хүсэлтэй гадаадын иргэний бүртгэл хөтөлж, хүүхдийг үрчлэх, үрчлэгдсэн хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах асуудлаар бусад улс, тэдгээрийн холбогдох байгууллага, олон улсынбайгууллагатай хамтран ажиллана.	- Үрчлэлтийн явцад хүүхдийн эрхийг хамгаалах механизмыг тодорхой тусгах; - Ү р ч л э л т и й н х а р и л ц а а н ы зохицуулалт нь хүүхэд шилжин очсон, очих гэж байгаа буюу очиход үйлчлэх зохицуулалтыг хамруулан тусгах, - Эрх бүхий байгууллага, зуучлагч байгууллага, зөвлөлийн бүрэлдэхүүн зэргийг тодорхой тусгаж тэдгээрийн ажлыг уялдуулах.
3	Улс хооронд хүүхэд үрчлэхэд тавигдах шаардлага 1.Төрөлх улсын эрх бүхий байгууллагын зайлшгүй тогтоох нөхцөл шаардлага - Хүүхдийг үрчлүүлж болохыг тогтоосон байх; - Хүүхдийгасрамжхамгаалалтадшилжүүлэх боломжийг төрөлх улсад судалсны үндсэн дээр улс хооронд үрчлэх нь хүүхдийн дээд ашиг сонирхолд нийцэхийг тогтоосон байх; Тавигдах шаардлага : - Холбогдох этгээдийн зөвшөөрлийн үр дагаврын тухай, түүнчлэн хүүхэд болон түүний төрсөн гэр бүлийн хоорондын эрх зүйн харилцаа дуусгавар болох эсэх талаар мэдээлэл авах ; - Эрх бүхий этгээд зөвшөөрлөө сайн дураар, хуульд заасан хэлбэрээр бичгээр гэрчлэх буюу илэрхийлэх; - Зөвшөөрлийг аливаа төрлийн төлбөр, нөхөн төлбөрт үндэслэж олгоогүй байх;	- Сум, дүүргийн засаг дарга харьяа нутаг дэвсгэрийн хэмжээн дэх хүнд нөхцөлд байгаа үрчлүүлэх хүүхдийн судалгаа гаргаж бүртгэл хөтөлнө; - Хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв б а й г у у л л а г а хүнд нөхцөлд байгаа үрчлүүлэх хүүхдийн нэгдсэн бүртгэл хөтөлж хяналт тавина;	- Төрөлх улсын эрх бүхий байгууллагын зайлшгүй тогтоох нөхцөл шаардлагыг хуульчлах, - Мэдээлэл авах, зөвлөгөө өгөх журмыг тусгах; - Зөвшөөрлийг аливаа төрлийн төлбөр, нөхөн төлбөрийн үндсэн дээр олгохыг хориглох; - Үрчлэн авах тухай хүсэлтийг нотариатаар гэрчлүүлэх талаархи зохицуулалт нь Гэр бүлийн тухай хуулийн 58.3.1 заалт, журмын 10.а дахь заалт хоорондоо зөрчилтэй байна.

	Хүүхдийн нас, төлөвшлийн байдлыг харгалзан тавигдах шаардлага : - Хүүхдэд зөвлөгөө өгсөн болон үрчлэх талаар түүнд зохих мэдээлэл өгсөн, шаардлагатай бол үрчлэн авах тухай түүнээс зөвшөөрөл авах; - Хүүхдийн, хүсэл бодлыг анхаарч үзсэн байх; - Хүүхдийн зөвшөөрөл нь сайн дураар, хуульд заасан хэлбэр болох бичгээр гэрчлүүлэх буюу илэрхийлэх; - Ийм зөвшөөрлийг аливаа төрлийн төлбөр, нөхөн төлбөрийн үндсэн дээр олгохгүй байх; 2.Хүүхдийг үрчлүүлэхэд хүлээн авагч улсын эрх бүхий байгууллагад тавигдах шаардлага : - Үрчлэн авах гэж буй эцэг, эх нь үрчлэх эрхтэй буюу боломжтой гэж тооцогдсон; - Үрчлэн авах гэж буй эцэг, эхэд шаардлагатай зөвлөгөө өгсөн байх; Хүүхэд тэрхүү улсад байнга оршин суух эсхүл нэвтрэх зөвшөөрөлтэй гэдэг нь тогтоогдсон байх;	- Хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хүүхэд үрчлэн авах тухай материалыг хүлээн авч баримт бичиг хангалттай бүрдсэн гэж үзвэл 30 хоногийн дотор үрчлэгдэх хүүхдийг судлан сонгоно (журмаар зохицуулсан); - Зөвшөөрөл авах эрх бүхий этгээд бүрдүүлэх баримт бичиг; Үрчлэхийг хүсэгч гадаадын иргэний бүрдүүлэх баримт бичгийн хүрээнд тодорхойлж тусгасан;	- “Хүүхдээ үрчлүүлэх тухай эцэг, эхийн зөвшөөрөл нь бичгээр гаргаж нотариатаар гэрчлүүлсэн байх” гэсэн хуулийн заалтыг журамд “хагас өнчин хүүхэд үрчлэх бол уг зөвшөөрлийг бичгээр гаргах” гэж тусгасан нь мөн журмын 12.в-д заасан заалт нь хуулийн 55.1-дэх заалт, мөн хуулийн 55.3, журмын 12 дэх заалт уг хуулийн 55.1 дэх заалттай зөрчилдөж байна. Үрчлэлтийн асуудлыг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллагад тавигдах шаардлагыг хуульчлах;
4	Эрх бүхий төв байгууллага болон итгэмжлэгдсэн байгууллага 1.Хэлэлцэн тохирогч улс бүр конвенцоор, хүлээсэн үүргийг гүйцэтгэх эрх бүхий төв байгууллагыг томилон ажиллуулна. Мэдээллээр хангах - Өөрийн улсад үрчлэлттэй холбогдсон асуудлаар зөвлөгөө өгөх болон үрчилж авсны дараах үйлчилгээг өргөжүүлэх - Тайлан харилцан солилцох; - Хүүхдийн байдалтай холбогдох мэдээлэл цуглуулах, хадгалах, солилцох 2. Итгэмжлэгдсэн байгууллага - Итгэмжлэгдсэн үүрэг, даалгаврыг зохистой гүйцэтгэх чадвар бүхий байгууллагад итгэмжлэл олгон ажиллана - Итгэмжлэл олгосон улсын эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон нөхцлийн хүрээнд ашгийн бус үйл ажиллагаа явуулна; - Улс хооронд хүүхэд үрчлүүлэх ажлын туршлагатай, ёс суртахуун болон сургалтын шалгуурыг хангасан хүмүүсээр удирдуулан ажиллуулах; - Тухайн улсын эрх бүхий байгууллага өөрийн бүрэлдэхүүн, үйл ажиллагаа болон санхүүгийн байдлыг хянах; - 2 улсын эрх бүхий байгууллага зөвшөөрсөн бол хэлэлцэн тохирогч нэг улсад итгэмжлэгдсэн байгууллага хэлэлцэн тохирогч нөгөө улсад үйл ажиллагаа явуулж болно; - Хэлэлцэн тохирогч улс эрх бүхий төв байгууллагуудыг томилсон тухай, явуулах үйл ажиллагаа, итгэмжлэгдсэн байгууллагын нэр, хаягийг Гаагийн бага хурлын байнгын товчоонд мэдэгдэнэ;	- Хуулийн 58.1-д Монгол Улсын эрх бүхий байгууллагад хүсэлт гаргах; - Үрчлэн авсныг ГИЭЗ байдлын тухай хуульд заасан байгууллага бүртгэнэ; - Гадаадад оршин суугаа Монгол Улсын харьяат хүүхдийг үрчлэн авах хүсэлтийг Монгол Улсын дипломат болон консулын байгууллагаар уламжилна; - Хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь хүүхэд үрчлэн авах хүсэлтэй гадаадын иргэний бүртгэл хөтөлж, хүүхдийг үрчлэх, үрчлэгдсэн хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалах асуудлаар бусад улс, тэдгээрийн холбогдох байгууллага, олон улсын байгууллагатай хамтран ажиллана; - Журмаар зохицуулсан үрчлэлтийн асуудалд олон нийтээс тавих хяналтыг хүн амын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын итгэмжлэгдсэн этгээд хэрэгжүүлж болно;	- Иргэний бүртгэлийн тухай, Гэр бүлийн тухай зэрэг холбогдох хуулийн заалтыг уялдуулах, - Хуулийн заалт, журамд заасан б а й г у у л л а г ы н талаарх зохицуулалт х о о р о н д о о зөрчилдсөн. Хуулийн 58.4, 58.6 дугаар зүйлд заасан заалт мөн журмын 13, 14 дэх заалтуудыг уялдуулах эрх бүхий байгууллагын эрх, үүрэг, шийдвэрлэх журмыг нэг мөр тодорхой тусгах; - И т г э м ж л э г д с э н б а й г у у л л а г ы н асуудлыг хуульд тодорхой тусгах; - Тухайн улсад хуулиар з ө в ш ө ө р ө г д с ө н эрх бүхий төв б а й г у у л л а г ы н хяналтан дор ажиллах байгууллага, и т г э м ж л э г д с э н этгээдэд тавих ш а а р д л а г ы г конвенцийн 22 дугаар зүйлд заасантай нийцүүлэн тусгах;

5	Улс хооронд үрчлэх явцад тавигдах шаардлага 1.Хүсэлт гаргасан этгээд хүүхэд үрчлэн авах боломжтой гэж үзвэл тэдний хувийн шинж, үрчлүүлэхэд тохиромжтой эсэх болон боловсрол, гэр бүлийн болон эрүүл мэнд, өвчний түүх, нийгмийн байдал, үрчлэн авах болсон шалтгаан, улс хооронд үрчлэн авах чадвар болон тэдний асрамжинд очих хүүхдийн байдал зэрэг мэдээлэл агуулсан тайланг хүлээн авагч улсын эрх бүхий байгууллага бэлтгэнэ. 2.Хэрэв хүүхдийн төрөлх улсын эрх бүхий төв байгууллага хүүхдийг үрчлэх бүрэн боломжтой гэж үзвэл хүүхдийн хувийн шинж, үрчлүүлэх боломж, намтар, нийгмийн байдал, гэр бүлийн түүх, өөрийн буюу гэр бүлийн эрүүл мэндийн өвчний түүх болон хүүхдийн онцгой хэрэгцээний талаархи мэдээллийг агуулсан тайлан бэлтгэнэ - Хүүхдийн хүмүүжил, гарал угсаа, шашин шүтлэг, соёлын болон орчны байдалд зохих ёсны анхаарал хандуулна; - Зөвшөөрлийг 4 дүгээр зүйлийн дагуу олгосон эсэхийг тодруулна; - Хүүхэд үрчлэн авах эцэг, эхийн тайланг үндэслэн төлөвлөж буй үрчлэлт хүүхдийн ашиг сонирхолд нийцэж буй эсэхийг тодорхойлно; 3.Хүүхдийг үрчлэн авах эцэг, эхэд нь даалган хүлээлгэн өгөх шийдвэрийг хүүхдийн төрөлх улсад зөвхөн доорх тохиолдолд гаргана. Үүнд : - Тухайн улсын эрх бүхий төв байгууллага үрчлэн авах гэж буй эцэг эхийн зөвшөөрлийг баталгаажуулсан; - Хүлээн авагч, төрөлх улсын эрх бүхий төв байгууллага тийм шийдвэрийг зөвшөөрсөн; - 2 улсын байгууллага үрчлэлтийн явцыг үргэлжлүүлэхийг зөвшөөрсөн; - 5 дугаар зүйлийн дагуу үрчлэн авах эцэг, эх нь үрчлэн авах боломжтой, нэвтрэх зөвшөөрөлтэй гэдэг нь тогтоогдсон; - Эрх бүхий төв байгууллага нь хүүхдийг төрөлх улсаас гарч явах, хүлээн авагч улсад нэвтрэх, байнга оршин суугаа зөвшөөрлийг авахад шаардлагатай бүх арга хэмжээг авна; Хүүхдийг хүлээн авагч улсад шилжүүлэх - Хүлээн авагч улсад хүүхдийг шилжүүлсний дараа түүнийг үрчлэн авах эцэг, эхийн хамт цаашид байлгахад хүүхдийн ашиг сонирхолд нийцэхгүй гэдгийг эрх бүхий төв байгууллагад мэдэгдвэл тухайн байгууллага хүүхдийг хамгаалах арга хэмжээ авна; - Хүүхдийг буцаан авч, түр асрамжид өгөх; - Хүүхдийн төрөлх улсын эрх бүхий төв байгууллагатай зөвшилцөн, хүүхдийг үрчлүүлэх үүднээс цаг алдалгүй шинээр шилжүүлэн суурьшуулах бөгөөд хэрэв энэ арга хэмжээ тохиромжгүй бол урт хугацааны асрамжид өгнө; - Хүүхдийн төрсөн улсын эрх бүхий төв байгууллага үрчлэн авах шинэ эцэг, эхийн талаар бүрэн мэдээлэл авах хүртэл хүүхдийг үрчлүүлэхгүй; 4.Үрчлэн авахыг хүлээн зөвшөөрөх, түүний үр дагавар - Эрх бүхий байгууллагын гэрчилсэн үрчлэлтийг тухайн улсын хуулиар хүлээн зөвшөөрнө; - Үрчлэлт төрийн бодлогод илт харшилбал хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалах үүднээс үрчлэлтийг зөвшөөрөхгүй байж болно; - Үрчлэлтийг хүлээн зөвшөөрөх, түүнээс гарах үр дагавар /26§/;	Үрчлэн авахыг хүсэгч этгээд хуулийн 55.1, 55.3-д заасан зөвшөөрөл, 58.3-т заасан бичиг баримтыг бүрдүүлж эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан гарын үсэг зурж, тамга, тэмдэг дарж баталгаажуулсан байна. Хуулийн 57 дугаар зүйлд үрчлэгч этгээдэд тавигдах шаардлагын талаарх ерөнхий заалтыг баримтлахаар тусгасан. Үүнд : - Насанд хүрсэн; - Иргэний эрх зүйн чадамжтай; - Хүүхдийг тэжээн тэтгэх, өсгөн хүмүүжүүлэх зохих боломжтой; - 57.2-т заасан этгээдүүдэд хүүхэд үрчлүүлэх хориглох; Хуулиар зохицуулаагүй. Журамд заасан (12 дугаар заалт) хүүхдийн талаарх материалыг бүрдүүлнэ Үрчлэн авах эцэг, эхэд даалган хүлээлгэн өгөх асуудал зохицуулагдаагүй Хуулиар зохицуулаагүй Хуулийн 59 дүгээр зүйлд заасан үрчлэгдсэн хүүхэд, үрчлэн авсан эцэг, эхийн эрх, үүрэг гэдгээр зохицуулсан. Энэ асуудал үрчлэлтийн ерөнхий журмаар зохицуулагдаж байна.	- Холбогдох мэдээлэл агуулсан тайланг бэлтгэх, ирүүлэх асуудлыг тусгах; - Гадаадын иргэний хувьд үрчлэн авах боломжтой гэдгийг тодорхойлж хуульд тодорхой тусгах; - Хүүхдийг үрчлэх боломжтой гэдгийг тодорхойлох; - Хүүхдийн талаархи мэдээллийн тайланг тусгах; - Үрчлэн авах эцэг, эхэд хүүхдийг шилжүүлэх асуудлыг зохицуулах; - Хүүхдийг хүлээн авагч улсад шилжүүлэх журмыг хуулиар зохицуулах; - Хүүхдийн эрх, ашгийг хамгаалах үүднээс эрх нь зөрчигдсөн нөхцөлд хамгаалах, үйлчилгээ үзүүлэх механизмыг хуульд тусгах; - Хүүхдийг хүлээн авагч улсад шилжүүлсний дараа хамгаалах болон үйлчилгээний зохицуултыг тусгах; - Үрчлэгдсэн хүүхдийн эрхийг хамгаалах асуудлыг тусгах; - Гадаадын иргэнд үрчлүүлж байгаа тул үрчлэлтийг хүлээн зөвшөөрөх нөхцөл байдал, үр дагаврыг хуульд тусгай заалт оруулж тусгах; - Үрчлэлтийн дараах процесст тавих хяналт болон хамгаалалт, хариуцлагын болон мэдээллийн тогтолцоог бүрдүүлэх;
---	---	---	---

ТЭРБИШИЙН АМГАЛАН

Зохистой хөгжлийн жендэр төвийн гүйцэтгэх захирал.

Эрдэм шинжилгээний ажил, судалгааны бүтээлүүд

Шилжилтийн үе дэх Монголын эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн байдал судалгаа (1998)

Биеэ үнэлэгч охидын байдал хандлага судалгаа (1998)

БЗХӨ/ХДХВ/ДОХ өвчинд өртөх магадлал өндөртэй биеэ үнэлэгч/янхан, гомосексүүдийн

БЗХӨ/ХДХВ/ДОХ өвчний талаархи мэдлэг, хандлага, дадал хэвшил судалгаа (1998)

Ядуурлыг бууруулах хөтөлбөрийн газрын Эмзэг бүлгийн орлого бий болгох төслийн үнэлгээ/судалгаа (1998)

Жижиг зээл дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоо судалгаа (1999)

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай оёдлын үйлдвэрт ажиллагчдын хөдөлмөрлөх эрх, хөдөлмөр хамгаалалын төлөв байдал (1999)

Монголын эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдал (2000)

Төрийн бус байгууллагуудын нийгмийн салбарт хэрэгжүүлсэн төсөл, хөтөлбөр (2000)

Эмэгтэйчүүдийн төрийн бус байгууллагын хөгжил ба байгууллагын чадавхийн үнэлгээ (2001)

Гэр бүл дэх хүчирхийллийн талаархи олон нийтийн ойлголт мэдлэг, хандлага (2002)

Гэр бүл дэх хүчирхийллийн эсрэг хуулийн талаархи УИХ-ын гишүүдийн санаа бодол (2003)

Монгол Улсын жендэрийн байдлын үнэлгээ (2003)

Жендэрийн асуудлыг салбарын бодлого, төлөвлөлтөнд тусгах стратеги (2003)

“Жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлал” мэдээллийн багц (2004)

“Төсвийн үйл явцад иргэний нийгмийн оролцоог хангах нь” судалгаа (2005)

Жендэрийн сургалтын модуль (2006)

“Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн ядуурлын байдал ба шинэ хөдөлгөөний үүсэл, хөгжил” судалгаа (2007)

МОНГОЛ УЛСЫН МЯНГАНЫ ХӨГЖЛИЙН ЗОРИЛТУУДЫГ ЖЕНДЭРИЙН ӨНЦГӨӨС ХАРАХ НЬ

Дэлхий дахинаа жендэрийн тэгш байдлыг хангах⁴ нь тогтвортой хөгжилд хүрэх гол арга зам хэмээн үзэж, жендэрийн чиг хандалгыг хөгжлийн бүхий л бодлого, төлөвлөлтөнд нийцүүлэн тусгах явдал чухал ач холбогдолтой болохыг хүлээн зөвшөөрч байна.

Жендэрийн үзэл баримтлалыг үйл хэрэг болгох (gender mainstreaming) нь бүх шатны зохион байгуулалт, санхүүгийн болон бусад нөөц бололцоог хэр үр ашигтай дайчилж, байгууллага, төрийн албан хаагч эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн дотоод хандлага, соёлыг хэр үр өгөөжтэй өөрчилж чадсанаас ихээхэн хамаарах билээ.

Жендэр гэдэг нэр томъёо нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн эдийн засаг, нийгэм, улс төр ба соёлын амьдралын онцлог шинж чанар, боломж бололцоог тодорхойлдог. Ихэнх нийгэмд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн эрхэлж буй үйл ажиллагаа, нийгмийн нөөцөөс хүртэх боломж, нөөцийг хянах ба шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох оролцоо харилцан адилгүй байдаг. Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн нийгмийн ялгаа цаг хугацаа өнгөрөхөд

4 Хүйс, жендэр гэсэн ойлголтуудыг хэрэглэх үед төөрөгдөл гарах үе цөөнгүй тохиолддог. Тэр байтугай англи хэлээр ярьдаггүй улс орнуудын хүмүүст “Gender” гэдэг үгийг эх хэл рүүгээ хөрвүүлэн хэрэглэхэд тэдний өмнө нилээд саад гардаг. Жендэр гэдэг үгийн утга нь хүйс гэдэг үгнээс өөр утгатай боловч зарчмын хувьд холбоотой юм. 1995 онд Бээжин хотноо чуулсан Дэлхийн эмэгтэйчүүдийн 4 дүгээр бага хурлаас хойш энэ ойлголтыг жендэр ба хөгжлийн судалгаа, сургалтын үндэс болгон олон улсын түвшинд хүлээн зөвшөөрч эхэлсэн. 1996 онд Монгол Улсын Засгийн газраас баталсан “Эмэгтэйчүүдийн байдлыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”-т “Gender” гэдэг үгийг англи хэллэгийн дуудлагаар нь шууд авч хүйс гэсэн тайлбартайгаар хэрэглэснээр энэхүү нэр томъёо төрийн бодлого баримт бичигт анх тусгагдсан. 2002 оны 12 дугаар сард Засгийн газраас “Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийг баталснаар Монгол Улс “Жендэр” гэдэг үгийг хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн үйл явцдаа хэрэглэж эхэлж байна.

өөрчлөгддөг бөгөөд эдгээр нь нийгэм бүрт харилцан адилгүй олон янзын хувилбартай байдаг. Жендэр нь харилцааны онол бөгөөд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хоорондын харилцааг тодруулбал, энэ нь зөвхөн эмэгтэйчүүдийн асуудал биш бөгөөд төр, эдийн засаг, зэрэг нийгмийн макро ба микро үйл явц, институтуудтай уялдсан эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн бүтцийн харилцааг мөн илэрхийлдэг.

Монгол Улсад жендэрийн тэгш байдлыг хангах чармайлтууд олон улсын байгууллагууд, ТББ-уудын идэвхи санаачлагаар эхлэн хийгдсээр 10 гаруй жил өнгөрсөн ба Засгийн газрын бүтцийн дотор ЖТБҮХороо байгуулагдаж, ЖТБҮХөтөлбөр батлагдан хэрэгжиж эхэлсэн нь нийгэм эдийн засгийн бүх салбарт gender mainstreaming хийх албан тогтолцоог үүсгэсэн. Гэвч жендэрийн тэгш байдлыг хангах зорилгын хэрэгжилт удаашралтай, бодитой үр дүн харагдахгүй байгаа бөгөөд үүний шалтгааныг үндэсний хэмжээнд ажиллах чадваргүй сул тогтолцоо, жендэрийн тэгш байдлын үзэл баримтлалыг үйл хэрэг болгох үндэсний буурай чадавхи, хөгжлийн бус чиг баримжаатай төсөвтэй холбон тайлбарлаж байна.⁵ Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс ялгаатай хэрэгцээ, сонирхол, үүрэг, нөөцтэйн адилаар тэдгээрийн бодлого болон төсөлд нэвтрэх боломж нь мөн ялгаатай байдаг ба үүний дагуу бодлого төсөл нь тэдгээрт өөр өөрөөр нөлөөлдөг байна. Тийм ч учраас МХЗ-уудыг хангах явдал нь жендэрийн асуудалтай шууд холбоотой юм.

Нэг. Мянганы хөгжлийн зорилт ба жендэрийн тэгш байдал

2000 онд болсон НҮБ-ын дээд хэмжээний чуулга уулзалтаар дэлхийн 189 орны төр засгийн тэргүүн цуглаж, “хамгийн эмзэг бүлгийнхний эрхийг хүндэтгэн, хүний хөгжлийг хангах орчныг бүрдүүлье” уриатай Мянганы тунхаг хэмээх баримт бичгийг баталж, 2015 он хүртэл хугацаанд шийдвэрлэвэл зохих асуудлуудыг багцлан тодорхойлж, Мянганы тунхаглалыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгч оролцон талархан дэмжсэн билээ. Энэ ч утгаараа тунхаглалыг дэмжин хүлээн авсан улс орнуудын нэгэн адил Монгол Улс өөрийн орны онцлогт нийцүүлэн тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлон⁶. Монгол Улс үндэсний 9 зорилго дэвшүүлэв.

Улс орон бүр 2015 онд багтаан Мянганы хөгжлийн зорилтуудад хүрэхийн тулд хөрөнгө оруулалт хийх салбараа оновчтой тодорхойлж, хязгаарлагдмал нөөцөө үр ашигтай зарцуулахыг зорих нь ойлгомжтой. Үүнийг амжилттай болгохын тулд жендэрийн тэгш байдлыг хангахуйц хөгжлийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх явдал гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх асуудал юм. Жендэрийн тэгш байдлыг бий болгохын тулд тэгш бус байдлыг тогтвортой хадгалахад нөлөөлж буй байгууллагуудын дадлага, нийгмийн харилцааг өөрчлөх шаардлагатай болдог.

Хэрэв бид үйл ажиллагаа, эсвэл үйлдлийг өөрчлөхөөр зорьсон бол асуудлын мөн чанарыг ойлгох нь чухал. Жендэрийн үзэл баримтлалыг үйл хэрэг болгох нь урт хугацааны, зөвхөн системтэйгээр хийсэн тохиолдолд л үр дүнд хүрэх хөгжлийн ажил гэдгийг олон улс орны туршлага дэлхий дахинаа харуулж байна. Үүнээс хамгийн гол нь бүх шатны байгууллагууд тэгш эрх, боломжийн талаархи зорилтыг хэрэгжүүлэхийн төлөө ажиллах нь чухал бөгөөд жендэрийн мэдрэмжтэй улс төрийн шийдэл бүхэн хүн амын өсөлттэй шууд холбоотой байдгийг жендэрийн тэгш байдлыг хангасан улс орнуудын түүх батлан харуулж байна.

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилт бол өөрийн орны өмнө тулгараад байгаа нийгэм, эдийн засгийн хүндрэлтэй асуудлуудыг шийдэх нээлттэй, үр дүнтэй байж болохуйц алхам юм. Нийгэм эдийн засгийн хүндрэлтэй асуудлуудын цаана тэгш бус байдал бий болж байдаг. Өнөөгийн ялгаатай, тэгш бус нөхцөлд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст тэгш хандах гэж оролдох нь жендэрийн тэгш байдлыг хангах арга стратегийн

5 "Монгол улсын жендэрийн бодлого" үндэсний форум 2008 оны 2 абаааа сар.

6 Монгол Улсын их хурлын 2005 оны 25 дугаар тогтоол, "Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг батлах тухай"

хувьд хангалтгүй. Тэгш бус нөхцөлд тэгш хандах гэж оролдох нь ялгавартай байдал улам нэмэгдэх үндэс болдог гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг ханган биелүүлэхийн тулд жендэрийн тэгш байдлыг хангах асуудлыг давхар харгалзан үзэж нийгмийн бүлэг, давхаргууд, эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн хэрэгцээ, нөөцийг ашиглах боломж нь өөр өөр байдгийг анхаарах шаардлагатай.

Монгол Улсын хүн амын 48.8 хувь нь эрэгтэй, 51.2 хувь нь эмэгтэй байна. Төрөх үеийн хүйсийн харьцаа 100 охид, 104 хөвгүүн ноогдож байгаа нь хүн амын бүтцийн хувьд хэвийн харьцаа юм. Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс бүгд л өөрсдийн амьдралаа зохицуулах чадвартай болох үүднээс өөрсдийгөө чадавхжуулдаг. Өөрөөр хэлбэл, хүмүүс өөрийн саад бэрхшээлийг давж чадах, бие даах чадвараа хөгжүүлэх зэрэгт шаардлагатай мэдлэг чадвар олж авахыг хүсдэг нь олон нийтийн, улс төрийн бус харин хувь хүний хөгжлийн үйл явц юм. Эдгээр хүрээнд бид тэгш байдлын асуудлыг хөндөн тавьдаг. Жендэрийн асуудлууд нь эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн амьдралын бүхий л хүрээнд, хөрөнгө нөөцөөс хүртэх тэдгээрийн боломж, хэрэгцээ зэргийг хамаарсан өргөн ойлголт билээ.

Жендэрийн тэгш байдал нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс ижилхэн байхын нэр бус, харин тэдний эдлэх боломж, бололцоо, амьдралд хүртэх боломж нь тэгш байхыг хэлдэг. Жендэрийн тэгш байдал, эмэгтэйчүүдийн чадварыг бэхжүүлэх асуудалд анхаарснаар нийгэм бүр жендэрийн тэгш байдлын аль нэг загварыг дагаж мөрдөх ёстой гэсэн үг бус, харин эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс жендэрийн тэгш байдал гэж юу болох талаар сонголт хийж, тавьсан зорилгодоо хүрэхээр хамтран ажиллах тэгш боломжтой гэсэн санааг илэрхийлнэ.

Салбарын бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөлтөд жендэрийн хандлагыг тусгах, Мянганы хөгжлийн зорилт, Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр (ЖТБҮХ)-ийн хүрээний үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах чиглэлээр Монгол Улсын Ерөнхий сайдаар ахлуулсан Жендэрийн тэгш байдлын Үндэсний хороог 2005 оны 25 дугаар тогтоолоор байгуулж, түүний ажлын албыг бэхжүүлсэн нь жендэрийн тэгш байдлыг хангах үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, зөвлөлдөх, хяналт тавьж ажиллах үндэсний тогтолцоог бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой алхам болов.

Хоёр. Мянганы хөгжлийн зорилтуудын жендэрийн тэгш байдлыг хангах асуудал

Жендэрийн тэгш байдлыг хангах нь Монголын эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд, охид, хөвгүүдийн амьдралд чанарын өөрчлөлт гаргаж, тэднийг бие даан өөрсдийн бүрэн эрхийн дагуу аж амьдралаа дээшлүүлэхийг дэмжих явдал юм. Иймээс Монгол Улсын Засгийн газар нь улс орныхоо хөгжил дэвшилд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш оролцоог хангах, тэднийг нийгмийн баялгийн үр шимээс адил тэгш хүртэх боломжийг бүрдүүлэх, улмаар нийгэм соёлын харилцаан дахь жендэрийн тэгш байдалд гарч буй гажуудлыг засан залруулах, сөрөг үр дагаврыг арилгах бодлогыг баримтлах хүсэл эрмэлзлээ илэрхийлж байгаагийн тод илрэл нь МХЗ-уудыг батлан гаргасан явдал юм.

Монгол Улсын жендэрийн тэгш байдлыг дэмжин хөгжүүлэх МХЗ нь боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, шийдвэр гаргах түвшин дэх хүйсийн харьцааг тэгш хангахад чиглэгдэж байна.

2.1. Ядуурал дахь жендэрийн асуудал

МХЗ-д 2015 он гэхэд ядуурлын хувийг 18 хувь хүртэл бууруулах зорилт тавьсан. Түүнчлэн, ядуурлыг бууруулахын хамтаар хоол тэжээлийн дутагдал, залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, хүн амын шилжих хөдөлгөөний талаархи асуудлуудыг шийдвэрлэхээр зорьсон.

Нийт хүн амын 32.2 хувь нь ядуу амьдарч байна. Сүүлийн жилүүдэд эдийн засаг өссөн хэдий ч тэгш бус байдал газар авч, эдийн засгийн өсөлт нь ядуурлыг бууруулахад нөлөөлж чадсангүй. Иймээс эдийн засгийн өсөлтийн үр шимийг Монголын эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд хүртэх боломжийг бүрдүүлэхийн тулд жендэрийн тэгш байдлыг хангах хөгжлийн загварыг анхаарах нь чухал байна.

Сүүлийн жилүүдэд эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хөндсөн эмзэг асуудлуудыг зохицуулах шинэ арга хэрэгсэл дутагдаж, тэгш эрхийн тухай өрөөсгөл, туйлширсан, нэг хэв загварын ойлголт, мэдрэмж үргэлжилж байгаагаас эмэгтэйчүүд, хүүхдүүд нийгмийн сөрөг үзэгдлүүдэд давуутай өртөж, “Эмзэг бүлэг” гэгдэх хэсэгт тэд дийлэнх болж байна.

Шилжилтийн үеийн орлогын ядуурлын даамжрал болон амьдралын хүнд хэцүү бүхэн хүүхэд, эмэгтэйчүүдэд илүүтэйгээр туссан нь эмэгтэйчүүд, хүүхдийг ядууруулахад нөлөөллөө. Хүн амын амьжиргааны түвшингийн 1998 оны түүвэр судалгаагаар нэн ядуу өрхийн 24,6 хувь нь эмэгтэй өрхийн тэргүүнтэй байгаа нь ядуу бус өрхүүдээс 2 дахин их, 2002-2003 оны судалгаагаар нийт ядуу өрхийн 43.9 хувь нь эмэгтэй тэргүүнтэй өрх байж, мөн л эмэгтэйчүүд тэргүүлсэн өрхүүд ядуу гэсэн дүгнэлт гарчээ. Өрх тэргүүлэн үр хүүхдээ ганцаар өсгөж, гэр ахуйгаа хөтөлж яваа эмэгтэйчүүдийн тоо⁷ 2006 оны байдлаар 78,765 мянгад хүрч, 1990 оноос 5 дахин нэмэгджээ. Энэ нь бодит амьдрал дээр хөдөлмөр эрхэлж орлого олдоггүй нөхөртэй, өрх гэрээ тэжээн тэтгэдэг эмэгтэйчүүдийг⁸ тооцоогүй үзүүлэлт юм.

Нийгмийн халамжийн тухай хуульд “нэн ядуу амьдралтай, өрх толгойлсон 4 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй 45 насанд хүрсэн эх (50 насанд хүрсэн эцэг) тэтгэвэр авах эрхтэй” гэжээ. Зааснаас олон хүүхэдтэй өрх тэргүүлсэн 45-аас доош насны эмэгтэй тэтгэвэр авах эрхгүй болж, нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, үйлчилгээнд хамрагдаж чадахгүй байна. Ядуурлаас гадна сүүлийн жилүүдэд хоол тэжээлийн дутагдал, өлсгөлөн ядуучуудыг нөмөрч эхэллээ. Иймээс хоол тэжээлийн дутагдал, тэр дундаа хүүхдийн хоол тэжээлийн дутагдалтай байдлын цаана ядуу, жирэмсэн болон төрсөн эмэгтэйчүүдийн хоол тэжээлийн дутагдлын асуудлыг анхаарах шаардлагатай юм.

2.2. Боловсрол дахь жендэрийн асуудал

МХЗ-ын гол асуудал нь бага боловсролын сургалт, 1-ээс 5 дугаар ангид суралцагсдын хамрагдалтын байдал, 15-24 насны залуучуудын бичиг, үсэг тайлагдалт, бага, дунд, дээд боловсрол эзэмшиж буй охид, хөвгүүдийн харьцааны асуудал юм. Энд охид хөвгүүдийн боловсрол, сургалтаас гадна боловсролын чанар, хүртээмжийн асуудал боловсрол дахь жендэрийн асуудлын хүрээнд хөндөгдөнө.

Боловсролын салбар дахь жендэрийн тэгш байдлын үзүүлэлтийг суралцагсдын хүйсийн харьцааны тоон мэдээллийн хүрээнд ойлгох нь туйлын хангалтгүй бөгөөд энэ байдал нь жендэрийн тэгш бус байдлыг үүсгэж буй хүчин зүйлсийг бодитойгоор үнэлэх, шийдвэрлэх арга замыг сонгоход сөрөг нөлөө үзүүлсдэг.

Монгол Улсын Засгийн газраас “Жендэрийн тэгш бус байдлыг 2005 онд бага болон дунд боловсрол эзэмшигчдийн дунд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд арилгах”-аар тусгасан Мянганы хөгжлийн зорилт өнөөдөр боловсрол дахь жендэрийн тэгш байдлыг хэмжих албан ёсны гол үзүүлэлт хэдий ч мэдээ, мэдээллийн дутмаг байдал нь бодлого боловсруулагчдыг ч уг зорилгын агуулга, түүнд хүрэх арга замын талаар тодорхой ойлголт төсөөлөлгүй байдалд хүргэж байна.

7 Гэрлэж байгаагүй, тусдаа амьдардаг, салсан, бэлэвсэн эмэгтэйчүүдийг оруулсан ба эдгээр эмэгтэйчүүд албан ёсоор бүртгэлтэй өрх тэргүүлсэн эмэгтэйчүүд юм.

8 Эрэгтэйчүүд нь албан ёсоор өрхийн тэргүүний бүртгэлтэй боловч амьдрал дээр өрх гэрээ хөтөлж тэжээж яваа эмэгтэйчүүдийг хэлсэн болно.

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод тусгасан энэхүү зорилтын 2005-2006 оны хэрэгжилтийн үндэсний хоёрдугаар илтгэлд дурдсанаар бага, боловсрол эзэмшиж байгаа охид хөвгүүдийн тооны харьцаа 2006 оны байдлаар 0.98, ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа 1.03 хувьтай байна.

Зураг 1. Бага, дунд, дээд боловсрол эзэмшиж буй охид, хөвгүүдийн харьцаа

Мэдээллийн эх сурвалж: ҮСГ, 2006 он

Энэхүү зорилтыг хангахын тулд Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, БСШУЯ-ны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт “Ерөнхий боловсролын сургуулийн IX анги төгсөгчдийн 80-аас доошгүй хувийг X ангид элсүүлж, ахлах ангийн сурагчдын хүйсийн харьцааг тэнцвэржүүлэх арга хэмжээ авна” хэмээн тусгаж, түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор “Элсэлтийг нэмэгдүүлэх тухай” Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2006 оны 486 дугаар тушаал батлагдан гарсан. Уг тушаалд “... ерөнхий боловсролын сургуулийн 9 дүгээр анги төгсөгчдийн 80-аас доошгүй хувийг 10 дугаар ангид элсүүлж, түүнд эрэгтэй сурагчдын эзлэх хувийг улсын хэмжээнд 48 хувьд хүргэх...” гэж заажээ. Энэхүү тушаалыг хэрэгжүүлэхийн тулд 10 дугаар ангид элсэн орох болзол хангасан охидын эрхийг ялангуяа хөдөө орон нутагт зөрчсөн гажуудал гарсан нь тушаалын агуулгыг буруу ойлгосноос болсон гэсэн тайлбартай байна.

Хүснэгт 1. Насанд хүрэгчдийн боловсролын түвшин

1979, 1989, 2000 оны хүн амын тооллогын мэдээгээр

	Бичиг үсэггүй	Бичиг үсэгтэй	Бага	Бүрэн бус дунд	Бүрэн дунд	Диплом	Боловсролын зэрэгтэй
1979 он							
Бүгд	7.3	11.4	29.0	28.4	9.8	7.9	6.2
Эрэгтэй	3.9	11.6	28.8	32.5	9.2	6.6	7.4
Эмэгтэй	10.6	11.3	29.1	24.3	10.4	9.3	5.0
1989 он							
Бүгд	3.5	6.0	20.5	33.9	18.1	9.6	8.5
Эрэгтэй	1.8	5.0	19.7	38.8	17.6	7.4	9.8
Эмэгтэй	5.1	7.0	21.4	29.0	18.6	11.7	7.2

	2000 он						
Бүгд	2.2	3.2	16.4	30.1	29.7	9.2	9.2
Эрэгтэй	2.0	3.1	17	34.0	27.8	6.9	9.2
Эмэгтэй	2.5	3.4	15.8	26.2	31.6	11.3	9.2

Эх сурвалж: YCG.2000. Хүн ам, орон сууцны тооллого, Боловсролын байдал, бичиг үсгийн мэдлэг

Боловсрол дахь жендэрийн асуудлын хүрээнд сурах бичгийн агуулгын жендэрийн мэдрэмжтэй байдал их чухал юм. Ерөнхий боловсролын сургуулиудын сурах бичгийн агуулгын жендэрийн мэдрэмжтэй байдлыг 2003-2005 оны байдлаар судлахад хангалтгүй, сул байна⁹.

2006 оны байдлаар нийт суралцагсдын 51 хувь нь эмэгтэйчүүд, түүнчлэн, сургууль суралцагсдын хүйсийн харьцаа бага, дунд ангид тэнцвэртэй, ахлах ангиас өөрчлөгдөх хандлагатай байна. Эмэгтэйчүүдэд дээд боловсрол эзэмших хувь давуу байгаа ч албан тушаал ахих, шинэ боломжуудаа ашиглах тал дээр дутагдалтай байна¹⁰. Энэ нь эмэгтэйчүүдийн мэргэжлийн боловсролын бүтэц, эдийн засгийн салбарын үйл ажиллагааны эрэлт нийлүүлэлтэд тэр бүр тохирохгүй байгааг харуулж байна.

Боловсролын шат ахих тусам нэмэгдэж буй хүйсийн нэг тийшээ хэлтийсэн байдалд нийгмийн сөрөг үзэгдэл гэж хандахаас илүү түүний шалтгаан, нийгэмд үзүүлэх нөлөөлөл, үр дагаврыг судалгааны үндэслэлтэйгээр тодорхойлох шаардлагатай. Ингэснээр боловсролын салбарт төдийгүй нийгмийн оюуны амьдралын салбарт мэдрэгдэж буй болон гарч болох олон төлөв байдлыг танин мэдэх боломжтой билээ.

2.3 Эрүүл мэнд дэх жендэрийн асуудал

МХЗ-д нялхас болон 5 хүртэлх насны хүүхдийн болон эхийн эндэгдлийн түвшинг бууруулах зорилт тавьсан. 2006 оны байдлаар 1000 амьд төрөлтөнд ноогдох нялхсын эндэгдэл 19.8 хувь, нялхсын нас баралт 62.4 хувьтай, үүнээс нярай, эхийн 84.3 хувь нь төрсний дараах 7 хоногт эндэж байна. Энэ нь ураг, нярайн тусламж үйлчилгээнд оношилгоо, эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэх дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, эхийн эрүүл мэндийг сайжруулах, төрөх үеийн хүндрэлээс сэргийлэх ажиллагаа хангалтгүй байгаатай холбоотой. Нялхсын /5 хүртэлх насны хүүхдийн/ эндэгдлийн түвшинг эхийн боловсролын түвшингээр авч үзэхэд боловсролгүй болон бага боловсролтой эхчүүдийн хүүхдийн хувьд хамгийн өндөр 1000 амьд төрөлтөнд 66 /90/ байхад, дээд боловсролтой эхчүүдийн хүүхдийн хувьд 18 /22/ байна.

Хүснэгт 2. Нялхсын эндэгдэл

(Нэг нас хүрэлгүй эндсэн хүүхдийн тоо 1000 амьд төрөлтөд)

1989	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2004	2006
64,1	59,8	57,8	46,7	44,4	40,4	40,2	35,4	37,3	32,8	22,3	19,1

Эх сурвалж: YCG эмхтгэл

Хүүхэд төрүүлж буй эмэгтэйчүүдийн 99 хувь нь эмнэлгийн мэргэжлийн ажилтны хяналтанд хамрагдаж, хүүхдээ төрүүлж байгаа хэдий ч, 2006 оны байдлаар эхний эндэгдлийн түвшин 100.000 амьд төрөлтөд 69.7 хувь байна. Нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн 46 хувь нь суурь өвчтэй, жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн 47 хувь нь төмөр, 37 хувь нь “Д” амин дэмийн дутагдалд байна. 2000 онд төрөхийн улмаас 81 эх эндсэнээс Улаанбаатар хотод 25, хөдөө орон нутагт 56 эх эндсэн байна. Мөн 2001 онд 82 эх, 2006 онд 33 эх энджээ.

9 БСШУЯ-аас ЭЯГБХУТК-ийн хэрэгжилтийн Засгийн газрын 5 дорд тайланд тусгасан мэдээллээс
10 НҮБХХ, Монголын хүний хөгжлийн илтгэл 2003 хуудас 14-д дэ.

Хүснэгт 3. Эхийн эндэгдэл, (100 мянган амьд төрөлтөнд)

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2004	2005	2006
120	200	244	212	185	176	145	158	175	158	169	98.6	93.0	69.7

Эх сурвалж: ЭМЯ

Улсын хэмжээнд 2006 онд эхчүүдийн амрах байр 335 ажиллаж байгаагаас 312 нь сумын төвд, 21 нь аймгийн төвд, Улаанбаатар хотод 2 эмнэлэг ажиллаж байна. Эдгээрийн 98 нь зориулалтын, 237 нь эмнэлэг дотор байрладаг. Төрөх тусгай байргүй байгаа нь эмнэлгийн практикт жирэмсэн, хүүхэд тээж буй эмэгтэйг өвчтөн гэж үздэг хандлагатай холбоотой. Түүнчлэн, эхийн эндэгдэлд уламжлалт жендэрийн стереотип нөлөөлж байна.

Бодит баримт

Эх 38 настай, 6 дахь жирэмслэлт, 4 дэх төрөлт. Ядуу амьдралтай. Жирэмсний хяналтын эмч аймагт төрөхийг зөвлөсөн боловч боломжгүй, гэр орны ажил их, нөхөр хүүхдүүд гэрт үлдсэн гээд зөвшөөрөөгүйгээс гэр лүүгээ харьсан. Жирэмсний 6 сар хагастай байхдаа төрөлт өөрөө эхэлж, улмаар төрж, умай урагдан цус их хэмжээгээр алдан нас барсан. Сумын эх баригч аймгаас тусламж дуудсан боловч ирэхээс нь өмнө нас баржээ.

ЭНЭШТ, Эхийн эндэгдлийн итгэмжит лавлагааны судалгаанаас, 2006 он

Бодит баримт

Эх 28 настай, анхны төрөлт. Сумын эмчийн заавраар эх жирэмсний хяналтанд байсан, эрүүл мэндийн байдлаас төрөхийн өмнөх тасагт хэвтэж байсан. Гэтэл нөхөр нь эмнэлэгт олон хоног зүгээр хэвтлээ гээд орой нь ирээд жирэмсэн эхнэрээ мотоциклд суулган гэр лүүгээ авч явснаас эхнэр нь тэр оройдоо бие муудан, эхэс ховхорч, эмнэлгийн тусламж авч чадалгүй нас барсан.

Орон нутагт ажилласан шинжээчийн тайлангаас, 2006 он

Эхийн эрүүл мэндийг хангах асуудлын хүрээнд үр хөндөлтийн асуудлыг анхааран үзэх шаардлагатай байна. 1993 оноос улсын болон ЭМЯ-ны зөвшөөрөлтэй гурваас доош сартай жирэмсэн эмэгтэйчүүдэд үр хөндөлт хийхийг зөвшөөрчээ.

2006 онд 130,0 эмэгтэй үр хөндүүлсэн тухай бүртгэлээс үзэхэд өдөрт 361 эмэгтэй үр хөндүүлж байна. Гэтэл бүртгэлгүйгээр хувийн эмнэлэгт үр хөндүүлж буй эмэгтэйчүүдийн тоог мэдэхгүй байна. Эмэгтэйчүүдийн хувийн эмнэлгүүд орлогынхоо 80-90 хувийг үр хөндөх үйлчилгээнээс олдог гэсэн мэдээлэл хүртэл байна.

Хүсээгүй үедээ жирэмсэлж, үр хөндүүлэх тоо өсч байгаа нь нөхөн үржихүйн эрхийн хүрээнд эмэгтэйчүүд эрх мэдэл багатайг харуулж байна. Үр хөндөлтийг чөлөөтэй болгож, гэр бүл төлөвлөлтийн аргуудыг нэвтрүүлснээр хууль бус, амь насанд аюултай үр хөндөлт, эхийн эндэгдлийн түвшин буурахад нөлөөлсөн хэдий ч дөрвөн амьд төрөлт тутамд нэг үр хөндөлт ногдсоор¹¹ байна. 2000 онд төрөх насны 1000 эмэгтэйд 18,4 үр хөндөлт, 1000 амьд төрөлтөд 231 үр хөндөлт ноогдож байлаа. Жирэмсэлсэн эмэгтэйчүүдийн 96 хувь нь хүүхэд төрүүлэхийг хүсээгүйн улмаас үр хөндүүлсэн байна¹². Түүнчлэн, өсвөр насны болон гэр бүлгүй эмэгтэйчүүдийн дунд үр хөндөлт нэмэгдэж, давтан үр хөндөлт өндөр байгаа нь сэтгэл эмзэглүүлж байна. Үр хөндүүлснээр эмэгтэйчүүд эрүүл мэнд, сэтгэл санааны маш хүнд байдалд хүрдэг. Гэвч олон эмэгтэйчүүд үр хөндүүлсээр байна.

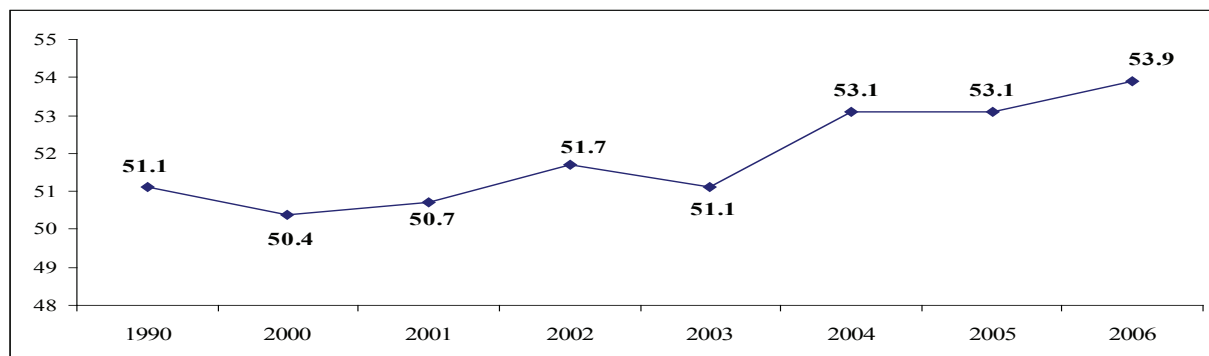
11 Монгол дахь хүсээгүй жирэмслэлт ба үр хөндөлт судалгаа, ЭМХҮТ, НҮБ-ын Хүн амын сан.

12 Нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн судалгаа, УСГ, НҮБХАС, 1998 ий.

2.4 Хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн асуудал

Хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 2006 оны байдлаар 2000 оны түвшингээс нэмэгдэж 53.9 хувьд хүрсэн байна. Энэ хандлага хэвээр үргэлжилбэл 2015 онд хүрэхээр дэвшүүлсэн зорилтыг хангах боломжтой юм. Хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийн үзүүлэлт нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар дахь хөдөлмөрийн зах зээл эмэгтэйчүүдэд хэр нээлттэй байгаа нь харагддаг.

Зураг 2. Хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006 он

Монгол Улсын нийт хүн амын 50.4 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байгаа бөгөөд эдийн засгийн идэвхитэй хүн ам, ажиллагчдын дотор эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн эзлэх хувь ойролцоо байгаа боловч бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн дунд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь эрэгтэйчүүдээс харьцангуй өндөр гарсан нь эрэгтэйчүүд хөдөлмөр эрхлэлтийн албанд бага бүртгүүлж байгаатай холбоотой.

Жендэрийн тэгш бус байдал хамгийн тод хэмжигдэхүйц байдлаар илэрч буй талбар бол хөдөлмөр эрхлэлт юм. Монголд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн тэгш бус байдлыг ажиллах хүчний оролцооны жендэрийн ялгаа, ажил мэргэжлийн жендэрийн тусгаарлалт, хөдөлмөрийн хөлсний жендэрийн ялгаа, хөдөлмөрийн нөхцөл, агуулгын хувьд илрэх жендэрийн ялгаа гэсэн үзүүлэлтүүдээр авч үзжээ¹³.

Ажиллах хүчний оролцооны жендэрийн ялгаа

Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн зах зээлд оролцох оролцоо, ажил эрхлэх боломж ялгаатай байна. Судалгаагаар эрэгтэй, эрэгтэй хүний эдийн засгийн идэвхитэй байдал, ажилгүйдэлд өртөхөөс хамгаалагдсан байдал нь мөн л ялгаатай байна. 2006 оны байдлаар эрэгтэйчүүдийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин 66 хувь, эмэгтэйчүүдийнх 61 хувь байна. Энэ тоо 2004 онд эрэгтэйчүүд 52.0 хувь, эмэгтэйчүүд 48 хувь байв.

Эдийн засгийн бус үйл ажиллагаа эрхлэхэд эрэгтэйчүүд долоо хоногт дунджаар 17.5 цаг, эмэгтэйчүүд 31.8 цаг зарцуулж байна¹⁴. Энэ нь эмэгтэйчүүд хөдөлмөрийн зах зээл дээр гарч цалинтай ажил эрхлэхийн зэрэгцээ гэр бүлийнхээ сайн сайхны төлөө үр хүүхдээ харах, өвчтэй хүн, хөгшдийг асрах, хоол хүнсээ бэлтгэх зэрэг үйл ажиллагаанд дийлэнх цагаа зарцуулж байна¹⁵. Үнэлгээгүй хөдөлмөрийн хамгийн гол ачаалал нь хүүхэд, өндөр настан, өвчтэй хүн асрах явдал юм. Эмэгтэйчүүдийг хөдөлмөр эрхлэхэд хамгийн их саад болж буй асуудал нь хүүхэд асаргааны байгууллагуудын дутагдалтай байгаатай

13 С.Түмэндэлгэр, Хөдөлмөрийн зах зээл дэх жендэрийн сегрегаци, судалгааны тайлан, 2005 ff.

14 УСГ. 2004 он, Ажиллах хүчний судалгааны тайлан.

15 ЗХЖТ, "Хөлсгүй хөдөлмөр" судалгаа, 2005 он.

холбоотой. Түүнчлэн, тэтгэвэр авагчдын дунд эмэгтэйчүүд зонхилж байгааг нь 1990-ээд оны эхэн үед авч хэрэгжүүлсэн эмэгтэйчүүдийг тэтгэвэрт гаргасан тэтгэврийн бодлогын үр дүн байна.

Хөдөлмөрийн гэрээнд ил тусгагдаагүй ч жирэмслэх болон хүүхэд төрүүлэх, бага насны хүүхдээ асрах зэрэгт ажлаас чөлөөлөгдөхгүй байх, эсвэл чөлөөлөгдөхийг ажил олгогчдын зүгээс шаардах нь эмэгтэйчүүдийг нөхөн үржихүйн үүргээр нь ялгаварласан “хүүхэдгүй” эрэгтэй ажилтны нэгэн адил байхыг шаардаж буй асуудал болж байна. Энэ нь “бага насны хүүхэдтэй” эрэгтэй ажилчдад ч адил байна. Хэдийгээр төр засгаас хүн амыг өсгөх бодлого баримталж байгаа ч энэ нь ажил хөдөлмөр эрхэлж буй эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрхлэх өнөөгийн байдлыг дэмжих бодлоготой уялдахгүй байна.

Хүснэгт 3. Шилжилтийн үеийн ажиллах хүчний үзүүлэлтүүд, хүйсээр

Он	Хөдөрмөрийн насны хүн ам (мян.хүн)		Ажиллах хүч (мян.хүн)		Ажиллагч хүн ам (мян.хүн)		Ажилгүйдлийн түвшин (хувиар)	
	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй
1992	565.3	569.3	446.0	414.0	421.1	384.9	6,3	7,0
1994	584.9	580.8	430.3	404.4	395.6	364.2	9,0	9,9
1995	596.3	590.4	429.0	383.7	407.5	360.1	5,5	6,2
1997	617.4	612.2	428.1	400.7	397.0	368.1	7,7	8,1
1998	631.0	625.8	438.0	404.4	414.2	378.4	5,9	6,4
2000	670.9	676.5	434.8	412.8	416.9	392.1	4,6	5,0
2006	784.4	835.2	506.0	536.8	491.9	518.1	3.2	3.5

Эх сурвалж: УСГ. Статистикийн эмхэтгэл, 2007 он

Ажил эрхлэх боломж эрэгтэйчүүдэд илүү байгаагаас ажилгүйдлийн түвшингээр эмэгтэйчүүд үргэлж эрэгтэйчүүдээс өндөр байдаг. Өндөр боловсролтой, 30-аас дээш насны эмэгтэйчүүд ажилд орох, ажлаа солих боломж хөдөлмөрийн зах зээл дээр хязгаарлагдмал байна.¹⁶

Шилжилтийн жилүүдэд жендэрийн үүрэг, хариуцлагыг зохистой хуваарилахад дутмаг анхаарснаас эмэгтэй хүний нийгмийн болоод гэр бүлийн давхар үүрэг ачаалал нэмэгдсэж улмаар өрх гэрийн дотор эмэгтэйчүүдийн ачаалал илүү нэмэгдэх болсон нь өрхийн эдийн засгийн дотоод зохион байгуулалттай холбоотой юм. Энэ нь нэг талаас мал сүрэг, орон сууц зэрэг төрөөс шилжүүлэн өгсөн эд хөрөнгийг эзэмших, нөгөө талаас гэр бүлийн хүрээнд орлого нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаа явуулж, гэр бүлийн үүргээ ажил эрхлэхтэй хослуулан албан бус салбарт хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байгаатай хамааралтай.

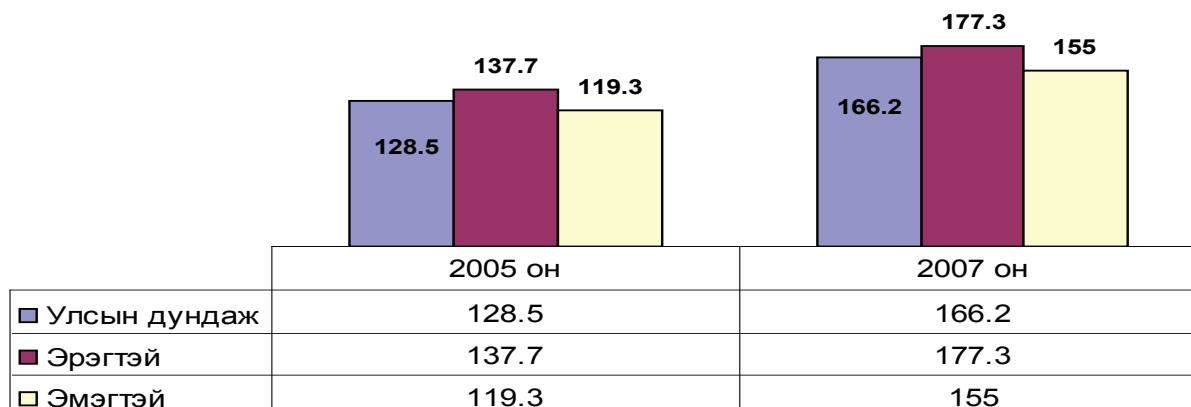
Энэ байдлаас тэд илүү уян хатан, нээлттэй албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарыг сонгож байна. Албан бус салбарт ажиллагчдын 54 хувийг эмэгтэйчүүд бүрдүүлдэг хэдий ч албан бус хэлбэрт хөдөлмөр эрхлэх нь хөдөлмөрийн зохистой төрөл биш юм.

Хөдөлмөрийн хөлсний жендэрийн ялгаа

Ижил байр суурь бүхий хүмүүс ижил цалин хөлс авахыг хуульчлан тогтоосон үед цалин хөлсний жендэрийн ялгаа нь ажил мэргэжлүүд жендэрийн бүлгүүдэд тусгаарлагдаж буй байдалтай холбоотой байдаг.

16 Дэлхийн банк, Азийн хөгжлийн банк, Монголын жендэрийн байдал үнэлгээ, 2005 ff.

Зураг 3. Сарын дундаж цалин, жил бүрийн 2 дугаар улирлын байдлаар, хүйсээр
Мян.төг

Эх сурвалж: ҮСГ. Хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа, 2007 он

Хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн тусгаарлалтыг эдийн засгийн салбаруудаар харахад тээвэр, холбоо, уул уурхай, барилга, төрийн удирдлага, батлан хамгаалахад эрэгтэйчүүд, эрүүл мэнд, боловсрол, зочид буудал, хоолны газарт эмэгтэйчүүд зонхилж байна. Эдгээр салбаруудын цалингийн зөрүү нь цалин хөлсний жендэрийн ялгаатай байдалд хүргэж байна. Тухайлбал, эмэгтэйчүүд зонхилсон салбарт эрэгтэйчүүд өндөр цалин авч, албан тушаалын эрэмбээр тухайн салбарт эрэгтэйчүүд удирдах, эмэгтэйчүүд гүйцэтгэх түвшинд ажиллаж байгаатай холбоотой байна.

Өндөр цалин хөлс олгодог зарим салбарт ажлын байр нэмэгдэж байгаа боловч бага цалинтай салбаруудад эмэгтэй ажиллагсдын эзлэх хувь өндөр хэвээр байгаа нь цалингийн зөрүүг бий болгож байгаа нь 2003-2006 онд шинээр бий болгосон ажлын байрны 27 хувь нь барилга, 13 хувь нь уул уурхайн салбарт ажиглагдаж байна. Цалин хөлсний тухайд нийт ажиллах хүчний 15 хувийг эзэлдэг боловсрол, эрүүл мэнд, төрийн захиргааны байгууллагуудын цалин нэмэгдсэн ч, албан бус секторт хөдөлмөр эрхлэгчдийн цалин нэмэгдээгүй юм.

Түүнчлэн, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн ажиллаж буй салбар, эрхэлж буй ажлаас хамаарч цалингийн ялгаа нь боловсролын түвшингээс хамаарахгүй, харин эмэгтэйчүүдийн цалингийн голч эрэгтэйчүүдийнхээс 25 дахин доогуур, эмэгтэйчүүдийн ажлын бүтээмж эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад илүү боловч цалин, хөлс нь бага байгааг харуулж байна. Хэрэв цалин хөлс тэнцүү байсан бол, зөвхөн боловсролын түвшинтэй нь харьцуулахад эмэгтэйчүүд 11,7 хувь дахин илүү цалин хөлстэй, хөдөлмөр эрхлэлтийн цалин, хөдөлмөрийн ихээхэн зөрүү байгаагүй бол эмэгтэйчүүд 22 дахин хувь илүү цалин авах ёстой¹⁷ юм.

Хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт ажиллаж буй эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар харуулахад эмэгтэйчүүд боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг нийгмийн салбарт, харин эрэгтэйчүүд төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, тээвэр, олборлох үйлдвэрлэл зэрэг орлого ихтэй салбарт түлхүү ажиллаж байна.

Гадаадад цагаачлагч ажиллах хүчний жендэрийн асуудал

Гадаадад хөдөлмөр эрхлэгчдийн дийлэнх нь эрэгтэйчүүд байгаа нь хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн ялгаа гадаадад ажиллагсдын дунд мөн илэрч байна. Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдээс 3-2 дахин бага цалин, хөлс авдаг нь эмэгтэйчүүд засгийн газрын

17 ҮСГ, ОУХБ, "Монгол Өлс дахь сургуулиас ажилд шилжих шилжилт", судалгаа, 2006 II.

хэлэлцээрийн дагуу хууль ёсоор ажиллах хүчний цагаачлалд хамрагдах боломж муу байгаагаас хууль бусаар ажиллаж байгаатай ч холбоотой бөгөөд тэд хил дамжуулан худалдаалагдах эрсдэлд хүртэл хүрч байна.

2007 оны байдлаар Япон, БНСУ, Чех, Унгар улсуудад 15,0 мянган гаруй хүн албан ёсоор ажиллаж байгаагийн 75-80 хувь нь 20-34 насны залуучууд байна. 2004 онд хийсэн “Монгол иргэдийн гадаадад хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал, үр дагавар” судалгаанаас харахад АНУ-д ажиллагч эрэгтэйчүүдийн 52,5 хувь, эмэгтэйчүүдийн 68,5 хувь нь; БНСУ-д ажиллагч эрэгтэйчүүдийн 52,5 хувь, эмэгтэйчүүдийн 53,9 хувь нь дээд боловсролтой байгаа нь мэргэжил, боловсролтой залуучууд гадаадад шилжих хөдөлгөөнд оролцох магадлал өндөр үзүүлэлттэй байна. Түүнчлэн, эдгээр залуучуудын бараг тал хувь нь Монголд байхдаа хөдөлмөр эрхэлдэггүй байжээ.

Хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн тэгш байдлыг хангахад төр хариуцлагатай оролцох үүргээ биелүүлж, хөдөлмөр эрхлэлт дэх жендэрийн тэгш бус байдлыг арилгахад нөлөөлөхүйц бие даасан хуулийг батлан, хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм. Монгол Улсын хэмжээнд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд гарч буй өөрчлөлтийг тодруулсан жендэрийн дүн шинжилгээ, судалгааны мэдээлэл хомс байна. Эмэгтэйчүүдийн нийгэм, гэр бүлдээ гүйцэтгэж буй үүргийг эн тэнцүү үнэлж, улмаар эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийг дэмжих, түүний дотор хүүхэд төрүүлсний дараагаар ажилдаа эргэн ороход дахин мэргэшүүлэх төрийн бодлого үгүйсгэгдэж байна.

2.5 Шийдвэр гаргах түвшин дэх жендэрийн асуудал

Монгол Улсын хувьд МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэхэд ардчиллыг улам төгөлдөржүүлж, сайн засаглалыг төлөвшүүлэх, ил тод нээлттэй байдлыг хөгжүүлэх, хариуцлагатай, ёс зүйтэй улс төрийг батжуулах, иргэний ардчилсан нийгмийг төлөвшүүлэхэд эмэгтэйчүүд чухал үүрэг гүйцэтгэх ёстой.

Жендэрийн эрх мэдлийг хуваарилалт хуулиар баталгаажсан хэдий боловч амьдралд бодитой хэрэгжих таатай орчин бүрдээгүй, бүрдтэл нилээд хугацаа шаардагдах нь сүүлийн 2 удаагийн парламентийн сонгуулийн дүнгээс харуулав. Энэ нь өнөөгийн манай нийгэмд жендэрийн үүрэг хариуцлагыг хуваарилах бодлогын чиг хандлага бодитой хэрэгжиж чадахгүй байгаагийн нэг илрэл юм.

Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн ба удирдах түвшинд оролцох оролцоо өмнөх тогтолцооны үеэс буурсан гажуудлыг арилгах чиглэлээр Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр болон Мянганы хөгжлийн зорилтод эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг улс төрийн удирдах болон шийдвэр гаргах түвшин, түүнчлэн, төрийн удирдах албан тушаалд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг 2015 он гэхэд 15-30-д хүргэх зорилт тавьсан билээ.

Төрийн алба хаах тэгш боломж

Албан тушаал ахих тутам эмэгтэйчүүд цөөнх болдог. Судлаачдын дүгнэж байгаагаар “эмэгтэйчүүд шийдвэр гаргах түвшинд ажиллахын тулд олонд танигдах, танигдахын тулд өндөр алба хаших хэрэгтэй”¹⁸ гэжээ.

Төрийн захиргаанд өндөр албан тушаал хашиж буй эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хангалтгүй байна. 2006 оны байдлаар төрийн захиргааны албан хаагчдын 53.7 хувийг эзэлж буй эмэгтэйчүүд, тэргүүн түшмэлд 0.2 хувь, эрхэлсэн түшмэлд 1 хувь нь алба хашиж байгаа нь Төрийн албаны тухай хуульд “иргэнд хуульд заасан болзол, журмын дагуу төрийн албанд орох адил тэгш боломжтой байх” зарчим эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдэд ижил тэгш үйлчилж байгаа гэж үзэх нь өрөөсгөл байна. Энэ нь эмэгтэйчүүд төрийн алба

18 Б.Тогтохбаяр, Монголын хэвлэл мэдээлэл дэх эмэгтэйчүүдийн дүр төрх: өчигдөр, өнөөдөр, “Жендэрийн хэвшмэл ойлголт, улс төр ба хэвлэл мэдээлэл” бага хурал, 2007 оны 6 дугаар сарын 16-ны өдөр.

хаших тэгш боломжоор хангагдахгүй, тэдний сонгуульд нэрээ дэвшүүлэх, сонгогдох эрхээ эдлэх боломжийг хязгаарлаж байгаа юм.

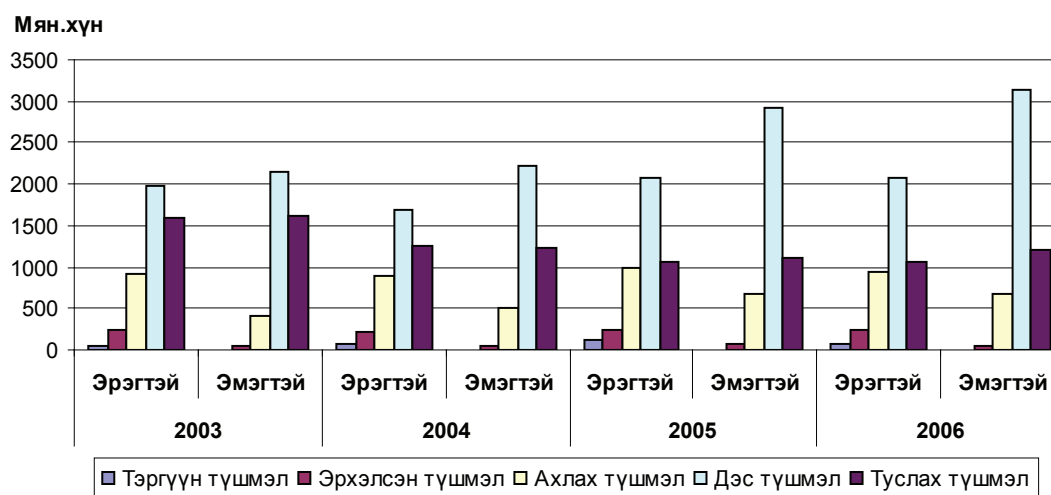
Хүснэгт 4. Төрийн захиргааны албан тушаал, хүйсээр, 2006 он

Албан тушаалын ангилал, хүнээр

	Бүгд	Үүнээс эмэгтэй	Эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь
Тэргүүн түшмэл	72	10	13.8
Эрхэлсэн түшмэл	288	53	18.4
Ахлах түшмэл	1626	681	41.8
Дэс түшмэл	5216	3130	60.0
Туслах түшмэл	2261	1208	53.4
Бүгд	9463	5082	53.7

Эх сурвалж: Төрийн албаны зөвлөлийн ажлын алба, 2005 он

Зураг 4. Монгол Улсын төрийн захиргааны албан хаагчдын тоо, түүнд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийн жин

Эх сурвалж. Монгол Улсын статистикийн эмхтгэл, УСГ, 2006 он

Манай орны улс төрийн болон удирдах өндөр албан тушаалд 2006 оны байдлаар эмэгтэйчүүд зөвхөн 5.2 хувьтай байгаа нь МХЗ-д дэвшүүлсэн зорилтын хэрэгжилт хангалтгүй, улмаар Монголын эмэгтэйчүүдийн боловсрол, мэргэжлийн түвшинтэй харьцуулбал энэ нь шударга бус, хөгжил дэвшил дэх эмэгтэйчүүдийн үүрэг оролцоог дутуу үнэлж байгаагийн нэг илрэл гэж үзэх үндэслэлийг бий болгож байна.

Хүснэгт 5. Улс төрийн болон удирдах өндөр албан тушаалд ажиллаж буй эмэгтэйчүүдийн тоо

Улс төрийн болон удирдах өндөр албан тушаал	2000 он		2006 он	
	Нийт	Үүнээс эмэгтэй	Нийт	Үүнээс эмэгтэй
Монгол Улсын Ерөнхийлөгч	1	0	1	0
Монгол Улсын их хурлын дарга	1	0	1	0
Ерөнхий сайд	1	0	1	0
Улсын их хурлын дэд дарга	1	0	1	0
Улсын их хурлын гишүүн	76	9	76	5
Засгийн газрын гишүүн	11	1	18	1
Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга	1	0	1	0
Дэд сайд	11	1	18	0
Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дэд дарга	2	1	2	1
Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга	22	0	22	0
Төрийн тусгай газрын дарга	10	1	10	1
Нийт	137	13	151	8
Эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	9.4		5.2	

Эх сурвалж: Зохистой хөгжлийн жендэр төв, Улс төр дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоо судалгаа, 2006 он

Эмэгтэйчүүдийн сонгогдох эрх ба түүний баталгаа

Эмэгтэйчүүдийн сонгогдох эрхийг ИУТЭОУП¹⁹, ЭАБХУК²⁰, ЭУЭК²¹, АҮАБХУК²² зэрэг олон улсын гэрээгээр баталгаажуулсан бөгөөд Монгол Улс нь соёрхон баталсан тухайн олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлэх²³ үүрэгтэй. Түүнчлэн, сонгогдох эрх нь Монгол Улсын Үндсэн хууль (Арванзургадугаар зүйлийн 9), Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай (6, 28.2 дугаар зүйл), Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай (4 дүгээр зүйл), Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар (7 дугаар зүйл) тус тус баталгаажсан.

Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн сонгогдох эрх нь хуулийн хүрээнд баталгаажсан хэдий ч эдийн засаг, улс төр, нийгмийн салбарт энэ баталгаа нь хангалтгүй түвшинд байж, улмаар эмэгтэйчүүдийг сонгогдох эрхээ хэрэгжүүлэх үйл явц хангалтгүй байгаагийн эсрэг төрөөс олон улсын хамтын нийгэмлэгийн өмнө хүлээсэн үүрэг болох тусгай арга хэмжээг авагдахгүй байгаатай холбоотой юм.

Монгол Улс нь ардчилсан хэлбэрээр УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн сонгуулийг 4 дэх удаа зохион байгуулж байгаа ч сонгогдох эрхийн хэрэгжилт, тэр дундаа эмэгтэйчүүдийн сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн байдлыг төрийн зүгээс тусгайлан судалж, дүн шинжилгээ хийн, дараагийн сонгуулийн үйл явцад хэрэглэх ямар ч стратеги төлөвлөгөөгүй хэрэгжүүлж байна.

2006 онд (2004 оны сонгуулийн дүнгээр) 6.5 хувьтай байгаа нь 2000 онд хүрсэн амжилтаасаа ухарчээ. Үндэсний парламентад сууж буй эмэгтэйчүүдийн тоог нэмэгдүүлэх бодлогыг тууштай дэмжихгүй бол 2015 онд 30 хувьд хүргэх зорилтоо хангаж чадахгүй юм.

19 Иргэний улс төрийн эрхийн олон улсын пакт, A/RES/2200 A, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1948 он, Монгол Улс 1974 онд соёрхон баталсан. www.legalinfo.mn вэбсайтаас үзэх боломжтой (2007.06.15) 29 дүгээр зүйлийн а, б заалт

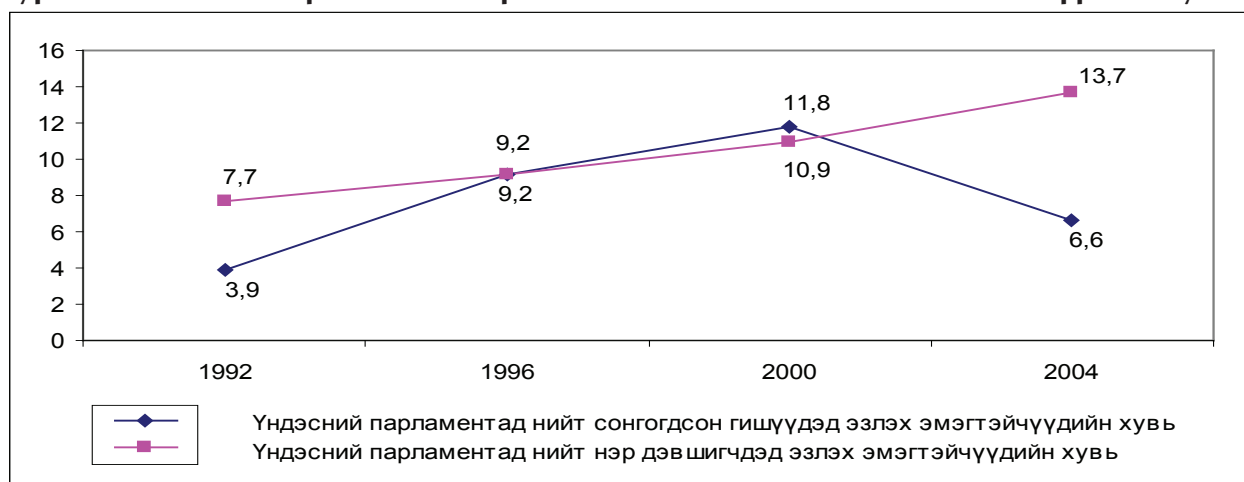
20 Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, A/RES/34 180, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1979 он, Монгол Улс 1981 онд соёрхон баталсан. 7 дугаар зүйлийн "а"

21 Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийн тухай конвенц, A/RES/640 (VII), НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1952 он, Монгол улс 1954 онд соёрхон баталсан. 1,2 дугаар зүйл

22 Арьс үндсээр алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, A/RES/2106 A, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1965 он, Монгол Улс 1969 онд соёрхон баталсан. 5 дугаар зүйлийн "с" заалт

23 Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он, Аравдугаар зүйлийн 2-дахь хэсэгт

Зураг 5. Үндэсний парламентад нэр дэвшсэн болон сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн хувь

Мэдээллийн эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо, 2004 он.

Өнөөгийн байдлаар аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хуралд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 24.6-д хүрсэн нь орон нутагт эмэгтэйчүүдийн улс төрийн идэвх харьцангуй өндөр, нийгэмд танигдсан, нэр хүндтэй, чадавхитай эмэгтэйчүүд олон байгааг илэрхийлж байна. Гэсэн ч эдгээр эмэгтэйчүүдийн парламентын сонгуульд өрсөлдөх боломж хязгаарлагдмал, сонгуульд нэрээ дэвшүүлэхэд тэдний, нэр хүндээс үл хамаарсан тогтолцооны доголдлын хүчин зүйл үйлчилж байна.

Зураг 6. УИХ, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын төлөөлөгчид, 2006 он, хүйсээр

Эх сурвалж: ҮСГ, 2006 оны эмхтгэл, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын 2004 оны сонгуулийн товчоон, СЕХ, 2005 он.

Тайлбар: Сум дүүргүүдийн ИТХ-ын төлөөлөгчдийн нийт тоо 6720 боловч Сүхбаатар аймгийн зарим сумдын дүн хүйсээр байгаагүй тул энэ аймгийн судалгааны дүнг хасаж, үлдсэн сум, дүүргээр гаргасан.

2006 оны байдлаар УИХ-ын гишүүдийн 6,6 хувь нь эмэгтэйчүүд, аймаг, нийслэлийн ИТХ-ын төлөөлөгчдийн 14 хувь нь эмэгтэйчүүд, сум, дүүргийн ИТХ-ын төлөөлөгчдийн 29,3 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

Бүх шатны ИТХ-ын Тэргүүлэгчдийн дарга нарын 13.9 хувь нь эмэгтэйчүүд байгаа ба энэ нь зөвхөн сум, дүүргийн ИТХ-ын тэргүүлэгчдэд эзэлж буй хувь юм. Аймаг, нийслэлийн ИТХ-ын Тэргүүлэгчдийн даргад эмэгтэйчүүд байхгүй, орон нутгийн удирдлагын түвшинд

эмэгтэйчүүдэд шийдвэр гаргах эрх мэдэл, боломжгүй байна.

Хүснэгт 6. УИХ-ын гишүүд, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын төлөөлөгчдийн эзлэх хувь, бүсээр

Бүс	УИХ		Аймаг, нийслэлийн ИТХ		Сум, дүүргийн ИТХ	
	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй
Баруун бүс	7.1	92.9	7.14	92.86	17.22	82.78
Зүүн бүс	12.5	87.5	15.56	84.44	36.29	63.71
Төвийн бүс	0.0	100.0	17.28	82.72	25.21	74.79
Хангайн бүс	0.0	100.0	14.60	85.40	29.29	70.71
Улаанбаатар	15.0	85.0	15.00	85.00	38.04	61.96
Нийт	6.6	93.4	14.0	86.0	29.3	70.7

Эх сурвалж: Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын 2004 оны сонгуулийн товчоон, СЕХ, 2005, 2004 онуудын УИХ-ын сонгуулийн дүн, СЕХ-ны цахим хуудас.

УИХ-ын 1992, 1996, 2000, 2004 оны сонгуулийн дүнгээс сонгогдсон эмэгтэй гишүүдийг нэр дэвшсэн эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэй нэр дэвшигчдийн эзлэх хувь байнга өсч, харин сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн хувь буурсан байна.²⁴

Манай улс хууль тогтоох дээд байгууллагад сонгогдон ажиллаж буй эмэгтэйчүүдийн оролцоогоор дэлхийн 189 орноос 147-д жагсаж, сүүл мушгиж,²⁵ азийн бусад орнуудын 15.1 дунджаас даруй 2 дахин бага байна.²⁶

Хүснэгт 7. УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчид болон сонгогдсон гишүүд

1992, 1996, 2000, 2004 онуудад

Онууд	УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчид		УИХ-д сонгогдсон гишүүд	
	Нийт	Үүнээс эмэгтэй	Нийт	Үүнээс эмэгтэй
1992	298	23	76	3
1996	302	28	76	7
2000	603	66	76	9
2004	249	33	76	5

Эх сурвалж: Монгол Улсын сонгуулийн ерөнхий хороо, 2006 он.

1992 оны сонгуулиар УИХ-д МАХН 69 суудал авснаас 3 эмэгтэй, Ардчилсан эвсэл 6 суудал /МҮАН –4, МСДН-2/ бус над болон бие даагчдаас 1 суудал авчээ.

1996 оны сонгуулиар УИХ-д Ардчилсан холбоо эвсэл 51 суудал авснаас 6 нь эмэгтэй, 1998 оны нөхөн сонгуулиар дахин 1 эмэгтэй буюу 7 эмэгтэй, МАХН 25 суудал авснаас 1 эмэгтэй, нийт 8 эмэгтэй сонгогдов.

2000 оны сонгуулиар МАХН үнэмлэхүй олонхи буюу 72 суудал авснаас 7 эмэгтэй, 2001 оны нөхөн сонгуулиар дахин 1 эмэгтэй, ИЗН-аас 1 суудал авсан нь эмэгтэй төлөөлөл байлаа. 2000 оны сонгуулиар нийт 9 эмэгтэй УИХ-ын гишүүнээр сонгогджээ.

2004 оны сонгуулиар МАХН хамгийн олон суудалтай буюу 35 суудал авснаас 3 эмэгтэй, ИЗН-аас 2 суудал авснаас 1 эмэгтэй, Ардчилсан эвслээс 1 эмэгтэй нийт 5 эмэгтэй УИХ-ын гишүүнээр сонгогдов.

Засгийн газраас 1999 онд ЭАБХУК-ийн хороонд хүргүүлсэн үндэсний илтгэлдээ “эмэгтэйчүүдийн оролцоо, шийдвэр гаргах түвшинд бага байгаагийн нэг шалтгаан нь

24 Т.Амгалан. “Мянганы хөгжлийн зорилт: Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо: Жендэрийн хэвшмэл ойлголт, улс төр ба хэвлэл мэдээлэл, бага хурал, 2007 оны 6 дугаар сарын 16-ны өдөр.

25 Үндэсний парламент дэх эмэгтэйчүүд <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/classif300906.htm> (2007.06.08)

26 15-тай ижил

эмэгтэйчүүдийн идэвхи санаачлага султай холбоотой” гэжээ.²⁷ Гэтэл сонгуульд нэр дэвшиж буй эмэгтэйчүүдийн тоо жил ирэх тутам өсөж байгаа нь эсрэгээр эмэгтэйчүүд идэвхитэй байгааг харуулж байна.

Харин НҮБ-ын ЭАБХУК-ийн хороо, Монгол Улсын Засгийн газрын 3,4 дүгээр ээлжит илтгэлийг хэлэлцээд, зөвлөмжид “Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо бага байгаа болон түүнд Засгийн газраас тодорхой алхам хийгээгүй болоход шүүмжлэлтэй хандсан.”²⁸ Тус зөвлөмжид эмэгтэйчүүдийн боловсролын салбарт үзүүлсэн өндөр амжилт нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх, орон нутгийн хуралд оролцоход нөлөө үзүүлээгүй болохыг тэмдэглэж,²⁹ Засгийн газарт “Эмэгтэйчүүдийн нийгмийн амьдралд оролцох оролцоог нэмэгдүүлэх зорилго бүхий түр тусгай арга хэмжээ авах, олон нийтийг гэгээрүүлэх, хүний эрхийн боловсролын хөтөлбөрийг авч хэрэгжүүлэх”-ийг зөвлөжээ.³⁰

Хүснэгт 8. УИХ-ын удирдлага, зохион байгуулалт, хүйсээр, 2007 он

	Бүгд	Үүнээс эмэгтэй
Улсын их хурлын дарга	1	
Улсын их хурлын дэд дарга	1	
Аюулгүй байдал, гадаад бодлогын байнгын хороо	1	1
Байгаль орчин, хөдөөгийн хөгжлийн байнгын хороо	1	
Нийгмийн бодлогын байнгын хороо	1	1
Төрийн байгуулалтын байнгын хороо	1	
Төсвийн байнгын хороо	1	
Хууль зүйн байнгын хороо	1	
Эдийн засгийн байнгын хороо	1	
Тусгай хяналтын байнгын хороо	1	
Ёс зүйн дэд хороо	1	
Нутгийн өөрийн удирдлагын дэд хороо	1	
Төсвийн зарлагын хяналтын дэд хороо	1	
Хүний эрхийн дэд хороо	1	
Бүгд	14	2

Эх сурвалж: УИХ-ын мэдээлэл судалгаа, лавламжийн алба. 2007 он

Гэвч олон улсын зөвлөмжийг үл харгалзан, Монгол Улсын МХЗ болох 2008 онд 20 хувь, 2012 онд 35 хувьд сонгуульд нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн тоог хүргэх зорилтоо умартан 2007 оны 12 дугаар сард УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигч эмэгтэйчүүдийн квотыг (30%) цуцлав. Шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн ялгаатай байдлыг арилгахад түр тусгай арга хэмжээг авах нь зайлшгүй болохыг олон улс орнууд хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. 2006 оны байдлаар хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуульд нийт 50 орон үндсэн хууль, сонгуулийн хуулиар квот тогтоосон байдалтай байна.³¹

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад үндэсний ухамсар сэргэхийн хамт уламжлал, ёс заншлаа дээдлэх хандлага улам хүчээ авч, жендэрийн хэвшмэл ойлголтыг улам бэхжүүлж, олон нийтийн жендэрийн тэгш байдлын ойлголт, түүнд хандах хандлагад сөргөөр нөлөөлж, улмаар улс төрийн намуудын бодлого ч нөлөөлөх боллоо. Сонгуулийн үеэр ардчилсан

27 ЭАБХУК-ийн хэрэгжилтийн талаархи ЗГ-ын 3,4 дүгээр ээлжит илтгэл, МУЗГ, CEDAW/C/MNG/3-4, 1999 он <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf> (2007.06.12), pp 7

28 Зөвлөмж, НҮБ-ын ЭАБХУК-ийн холбоо, 2001 он, А/56/38 (Part 1), 249-р фараграф

29 Тэмдэглэл 23, 249-р фараграф

30 Тэмдэглэл 23, 260-р фараграф

31 <http://www.quotaproject.org/faq.cfm> (2007.06.20)

сонгуулийн зарчим ихээхэн алдагдаж эхэлсэн нь бүх л сонгогдогчид, сонгогчдын эрхийн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлөөд зогсохгүй, энэхүү сөрөг үр дагаврыг илүүтэй эмэгтэй нэр дэвшигчид хүртэх магадлал өндөр болов.

2.6 Хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх үйл хэрэг дэх жендэрийн үзэл баримтлал

Монгол Улс МХЗ-дад тодорхойлсон “Хүний эрх, шударга ёсыг тогтоох, сайн засаглалыг бэхжүүлэх” дэвшүүлсэн зорилгод жендэрийн шударга ёсыг тогтоох асуудлыг хамруулах явдал юм.

Жендэрийн шударга ёс, тэгш эрхийн үзэл баримтлал нь гэр бүл болон нийгмийн бүхий л хүрээнд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш сонголт, үр дүнгийн тэгш байдлын тухай асуудалтай нягт холбоотой байдаг.

Монгол Улс Үндсэн хуульдаа эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг баталгаажуулж, Засгийн газар эмэгтэйчүүдийн эрх, тэгш байдлыг хангах олон улсын конвенциудад нэгдэн орж, засгийн газраас жендэрийн тэгш байдлыг хангах асуудлаарх Үндэсний хороог байгуулсан нь тэгш байдлыг дэмжих, таатай орчин нөхцлийг бүрдүүлэхэд ихээхэн хүчин чармайлт гаргаж байгаагийн илэрхийлэл билээ.

Гэвч нийгэмд жендэрийн тэгш бус байдал, шударга ёс алдагдаж, өнөөдөр баян, ядуу, эмэгтэй эрэгтэй, хөгшин, залуу, нийгмийн эрх дарх бүхий бүлгүүд, гадуурхагдсан хэсгүүдийн хооронд бий болсон тэнцвэргүй эрх мэдэл, шударга бус байдал нь ядуурлыг бууруулах, жендэрийн тэгш байдлыг хангах, сайн засаглалыг бэхжүүлэх, хүний эрхийг баталгаажуулах боломжийг улам бүр хязгаарлаж байна.

Жендэрт суурилсан хүчирхийлэл

Төр засаг тууштайгаар анхаарлаа хандуулж чадахгүй байгаа хүний эрхийн томоохон асуудал нь жендэрт суурилсан хүчирхийлэл, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх асуудал юм. Жендэрт суурилсан хүчирхийлэлд нийгэм, эдийн засаг, газар зүйн байршил, хил хязгаар байхгүй бөгөөд энэ нь жендэрийн тэгш бус байдлын илэрхийлэл болж байдаг.³²

Жендэрийн ялгаанаас үүдэлтэй хүчирхийлэл нь дийлэнхдээ эмэгтэйчүүдийн эсрэг чиглэсэн байдаг нь олон судалгааны дүнгээс харагддаг. Хэдийгээр энэ нь нийгэм ба хувь хүнээс шалтгаалан янз бүрийн хэлбэрээр илэрч болох боловч мөн чанар нь гэр бүл, нийгмийн харилцаан дахь эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн тэгш бус харилцаанд байдаг.

Манай улсад жендэрт суурилсан хүчирхийллийн асуудлын хүрээнд эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг үйлдэж буй гэр бүлийн хүчирхийлэл, бэлгийн хүчирхийлэл, хүн худалдаалах гэмт хэрэг зэргийн талаар нилээд яригдаж байна. Хамгийн аюултай нь, жендэрт суурилан хүчирхийлэл нийгмийн харилцааны аль ч хүрээнд тохиолдсоор байна.³³

Хүний эрхийн томоохон зөрчлүүдэд аль нэг хүйсийг нөгөөгөөс нь илт доогуур байдалд оруулан шууд бус ялгаварлан гадуурхах явдал багтдаг. Энэ нь жендэрийн хатуу тогтсон хэвшмэл сэтгэлгээтэй шууд холбоотой. Үүнийг таслан зогсоохын тулд шууд болон шууд бус ялгаварлан гадуурхахыг хуулийн хүрээнд тодорхой тусгаж, тайлбарлан, мөрдүүлэх шаардлагатай юм.

Хүний эрхийг баталгаажуулах олон хууль, журам гарч байгаа боловч амьдралд тэр бүр хэрэгжихгүй, олон улсын гэрээ, конвенцид заасан үүргийн дагуу төрөөс нэмэлт арга хэмжээ авахгүй зэрэг байдал нь төрийг эргээд өөрийг нь охид, эмэгтэйчүүдийг хүчээр биеийг үнэлүүлэх явдлыг зохион байгуулж буй бүлэг, этгээдийг шийтгэж чадахгүйд

32 НҮБХАС, Дэлхийн хүн амын байдал 2005 оны илтгэл.

33 НҮБЭС, ХЭХТ, ХЭҮТ, ЭЯГБХУТКХХҮСТ, “Монгол Улс дахь эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл ба хууль эрх зүйн орчин” судалгаа, 2002 он.

хүргэж, охид хөвгүүдийг худалдаалах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогчийг хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлэхэд хүчин мөхөсдүүлдэг.

Гэр бүлийн хүчирхийлэл нь хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн, нийгмийн эрүүл мэнд, эдийн засгийн хөгжилд хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлдэг гэмт хэрэг билээ. Гэтэл өнөөдөр Монголд далд, хэрцгий шинжтэйгээр үйлдэгддэг гэр бүлийн хүчирхийлэл улам нэмэгдэж, цагдаагийн байгууллагад хандсан нийт гэмт хэрэг, зөрчлийн дуудлагын 50 хувийг эзэлж байна³⁴. Гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөгсдийг түр хамгаалах байраар 2002-2006 онуудад үйлчлүүлэгчдийн дийлэнх нь эмэгтэйчүүд байв. Эдгээр хохирогчдын 4 хүн тутмын нэг нь амиа хорлох оролдлого хийж байжээ.³⁵ Мөн гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн эмэгтэйчүүдийн ихэнх нь жирэмсэн үедээ зодуулдаг байна.

Монгол Улс Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийг 2004 онд баталсан нь эмэгтэйчүүд гэр бүлдээ айдас түгшүүргүй амьдрах эрхийг төрөөс баталгаажуулж өгсөн чухал алхмын нэг болсон төдийгүй нийгмийн энэхүү сөрөг үзэгдлээс урьдчилан сэргийлэх, хохирогчид үзүүлэх тогтолцоо, арга хэрэгслийг бүрдүүлэх эх суурь тавигдсан. Гэсэн хэдий ч хуулийг батлаад нэлээд хэдэн жил болж байхад төрийн байгууллагуудын ойлголт ялгаатай, чадавхи бүрдээгүй байгаагаас хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй байна.

Олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл дэх жендэрийн асуудал

Жендэрийн тэгш байдлыг хангах урт хугацааны үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэхэд мэдээллийн хэрэгслийг өргөнөөр татан оролцуулах, тэдгээрийн үүрэг, хариуцлагыг өндөржүүлж, хэвлэл мэдээллийн хөтөлбөрийн бодлого, үйл ажиллагааны жендэрийн мэдрэмжийг сайжруулах талаар олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд тусгайлан заасан байдаг.

Нийгмийн тогтолцоо өөрчлөгдөх бүрт хүмүүсийн итгэл үнэмшил, үзэл бодол, үнэт зүйлс, амьдралын үнэлэмж нэгэн адил өөрчлөгдөж байдаг. Өнөөдөр бүх төрлийн мэдээллийн хэрэгсэл, ялангуяа интернэт мэдээлэл нь хүмүүсийн үзэл бодол, охид хөвгүүдийн амьдралын хэв маяг төдийгүй төр засгийн бодлогод бодитой нөлөө үзүүлж чадаж байна.

Аливаа хүний нэр төр нь нийгмийн үнэт зүйл болдгийг бид бүхэн мэднэ. Хэвлэл мэдээллээр хувь хүний амьдралыг бичихдээ тодорхой хил хязгаартай байх сэтгүүл зүйн ёс зүй алдагдаж байгааг бид харж байна. Маш олон хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүд эмэгтэйчүүдийн амьдралын олон талт байдал, идэвхитэй үйл ажиллагаа, нийгмийн хөгжлийн бүхий л үйл явцад оруулж буй хувь нэмрийг нь зохистой, тэнцвэртэй байдлаар үзүүлэх тал дээр дутагдалтай ажиллаж байна.

Хэвлэл, мэдээлэл дэх эмэгтэйчүүдийн дүр төрх, эмэгтэй хүний тухай нийтлэл, нэвтрүүлэг, нэн ялангуяа хүчирхийлэлтэй холбоотой мэдээ мэдээлэлд тэдгээрийн эрхийг хамгаалах талаас нь бус, харин сөргөөр дүрслэх, буруутгах байдлаар илэрхийлэх хандлага газар авчээ. Энэ нь эмэгтэйчүүдийг нийгмийн амьдралд оролцоход сөргөөр нөлөөлж байгаа төдийгүй нийгэмд тогтсон жендэрийн хэвшмэл ойлголтыг арилгах бус, хэвээр байлгахад түлхэц болж байна. Тухайлбал, эмэгтэй улс төрчдийн талаар өгүүлсэн мэдээллийн судалгаанд дүгнэлт хийхэд судлагдсан нийт мэдээ, материалын 20 гаруйхан хувьд эмэгтэй улс төрчдийг эерэг талаас, 7 хувьд нь төвийг сахисан, харин 70 гаруй хувьд сөрөг талаас өгүүлсэн байна.

Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүдийн нийтлэл, нэвтрүүлгийн бодлого, хөтөлбөрийн чиг хандлагыг жендэрийн мэдрэмжтэй болгох үүднээс одоогийн явуулж буй бодлогод жендэрийн дүн шинжилгээ хийх, үнэлэлт, дүгнэлт өгөх шаардлагатай байна. Хэвлэл мэдээллийн хүрээнд

34 ХЭҮТ, ЗХЖТ “ Гэр бүл дэх хүчирхийлэл-Цагдаагийн ажилтын санаа бодол” судалгаа, 2004 он.

35 ХЭҮТ-ийн төр хамгаалах байрны үйлчилгээний мэдээллийн сан, 2006 он.

жендэрийн тэгш байдлыг хангах нийгмийн ухамсрыг төлөвшүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлэхүйш чадавхийг бүрдүүлэх нь эргээд нийгэмдээ чухал ач холбогдолтой юм.

Өмчлөх эрх ба жендэрийн асуудал

Өмчлөх эрхийн эдийн засгийн ухагдахууны хувьд жендэрийн холбогдолтой асуудлыг хөндөх нь чухал. Эд хөрөнгө болон орлоготой харьцах харилцааны хэлбэрийг тухайн хөрөнгө буюу орлогыг өмчлөх эрхээс ялгах хэрэгтэй. Хэдийгээр хуулиар өвлөх эрх нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хувьд адилхан ч, эмэгтэйчүүд өмчлөх эрхээ эдлэхгүйн зэрэгцээ, сайн дураараа татгалзах явдал гарч байна.

Монгол Улсын хуулиар эмэгтэй хүн гэрлэж байж, газар эзэмших эрхтэй байна. Хөрөнгө эзэмших жендэрийн ялгаа нь хуулиар заасан эрхээ эдлэх хэрэгжилтийн үйл явцад илүү илэрч байна. Өнөөдөр гэр бүлийн хөрөнгө хоёр төрлийн эд хөрөнгөөс бүрдэж, гэр бүлийн хуваарьт хөрөнгө³⁶, гэр бүл хамтран амьдарсан хугацаанд бий болох хөрөнгө буюу хамтран өмчлөх хөрөнгө хамаардаг. Гэр бүлийн өмчлөх эрхийн тухай хуулийн заалт нь жендэрийн гажуудлыг бий болгосон³⁷ төдийгүй бусад хууль, журмуудтай зөрчилдөж байна.

МХЗ-уудыг жендэрийн өнцгөөс харж дүгнэлт хийх нь Монгол Улсын МХЗ-ууд болон МХЗ-уудад суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-ыг амьдралд хэрэгжүүлэхэд ихээхэн чухал ач холбогдолтой. Эцэст нь бодлогын зорилтуудын үр дүн, үр нөлөө нь эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн амьдралын чанарт гарсан өөрчлөлтөөр хэмжигдэнэ. Иймд МХЗ-уудын хүрээнд жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний тогтолцоог бэхжүүлэх, жендэрийн үзэл баримтлалыг үйл хэрэг болгох улс төрийн хүсэл эрмэлзлийг төлөвшүүлэх, хүйсээр ангилсан тоо мэдээлэл, баримтуудыг гаргах, боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх ажлуудыг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Энэ нь МХЗ-ууд болон жендэрийн тэгш байдлыг хангах бодлогын эцсийн үр дүнг илүү бодитой болгоход нөлөөлнө.

36 ИХ-ийн 127 дугаар зүйл, Гэрлэхийн өмнө олж авсан эд хөрөнгө, өв, бэлэглэлийн журмаар олж авсан гэр бүлийн гишүүний хуваарьт хөрөнгө.

37 ИХ-ийн 129 дүгээр зүйлийн 129.5-д гэр бүлийн гишүүнд ноогдох эд хөрөнгийн хэсгийг тодорхойлохдоо гэрийн ажил хийх, үр хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх зэрэг жендэрийн холбогдолтой үндэслэлийг заагаагүй байдаг.

БААСТЫН БОЛД-ЭРДЭНЭ

Олон улсын сэтгүүлч. Сэтгүүл зүйн доктор, дэд профессор. МУИС-ийн Сэтгүүл зүйн тэнхмийн багш, Монгол Улсын ЕТГ-ын Хэвлэл мэдээллийн албаны дарга.

Эрдэм шинжилгээний ажил, судалгааны бүтээлүүд

“Олон нийтийн улс төрийн ухамсар төлөвшихөд сонин хэвлэл нөлөөлөх нь” нэг сэдэвт зохиол (1999) ,

“Нийгэм, улс төр, хэвлэл мэдээлэл” нэг сэдэвт бүтээл (1999)

“Реклам, харилцаа, билэгдэл” сурах бичиг (2001)

“Телевизийн реклам” гарын авлага (2002)

“Сонины дизайн” сурах бичиг (2004)

“Олон нийтийн харилцаа” сурах бичиг (2007)

“Сэтгүүл зүйн сургалтын өнөөгийн байдал” (1998)

“Өдөр тутмын сонинуудын нийгэм-улс төрийн сэдэвтэй мэдээний эх сурвалжийг судлах нь” (2000)

“Сэтгүүл зүйн сургалтыг боловсронгуй болгох нь” (2001)

“Олон нийтийн санал бодол, чөлөөт хэвлэлийн төлөвшил, хандлага», 2002

“Сэтгүүлзүйн сургалтын стандарт” 2004

МЭДЭЭЛЭЛ ТҮГЭЭХ ЭРХ, ХАРИУЦЛАГЫН АСУУДАЛД

Амьдрал хэмээгч үл төгсөх зөрчил, зөвшилцөл тэдгээрийн үр дагаврын дунд хувьсан өөрчлөгдөж байдаг амьд ертөнц юм. Тэр дундаа үзэл бодол, санаа сэтгэл, эрх ашиг, сонирхол тэр бүү хэл амт таашаалыг хүртэл агуулдаг оюун санааны нийцэл хийгээд үгүйсгэлийн орон зайд хязгаар үгүй билээ. Нийгмийг хүн бүтээж, түүний үнэлэмж хандлага, ойлголт төсөөллөөр оршин тогтнож байдгийг эш болговоос хичнээн хүн зон байна төчнөөн сайн муу, сайхан муухай, үнэн худал байх нь ойлгомжтой. Тэгэхлээр хүмүүн бидэнд үнэн, зөв үзэл хандлага тэр байг гэхэд голч баримжаа юу юунаас илүү чухал болох нь. Энэ л өнцөг, “цонх”-оор хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд нийгмийн өмнө, хэрэглэгчийнхээ өмнө үүрэг хариуцлага хүлээж, тэр түвшин, хүрээгээрээ эрх мэдлийн тогтолцоо болж байх учиртай. Нэн ялангуяа нийгмийн шинэ орчин ахуй, үнэлэмж, сэтгэхүйн өөрчлөлт бүхий шилжилтийн энэ цаг үед үнэнийг мэдэх нийгмийн “эрх”, түүнийг хүргэх хэвлэлийн “үүрэг” онцгой нөлөө бүхий болоод байна.

Нөгөө талаас нийгмийн шинжлэх ухааны хоёр өөр хандлага болох бие хүнийг дээдлэгч эсхүл хамт нийтийн дэг журмыг онцлох тухай үзэл баримтлалын дунд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийнхээ үүрэг, байр суурийг томъёолох сонголтын өмнө аргагүйдээд байгаа нь бидний үнэн. Энд асуудлын мөн чанар нэг талаас нүүдэлчдийн, дорнын төр засаг, бүлэг зиндааг дээдэлдэг сэтгэхүй болон зах зээлийн, ардчилсан нийгмийн хувь хүний бие даасан байдлыг онцолдог амьдралын хэв маягийн дунд тодорхойгүй орхигдоод байна гэсэн үг. Мэдээж хамт нийтийн онол нь дорны ухааны эш үндэстэй нийцэн, нийгмийг бие хүнээс илүүд үздэг ч, харамсалтай нь төгсгөл нь коммунизм, фашизм хэмээх нийгмийг инженерчлэгч үзэл санааны туйлшралд хүргэдэг аюултай, харин бие хүнийг дээдлэх нь бидэнд дэндүү хол, язгуургүй байгаа нь бас тойрохын аргагүй үнэн...

Тиймээс бие хүнийг дээдлэгч үзэл номлолын зарчимд тулгуурлан, хамт нийтийн зарим нэг “санааг” хүлээн авах нь юу юунаас илүү зөв болоод байна. Үүнийг ч нийгмийн өмнө хариуцлагатай сэтгүүл зүйн онол хандлага агуулж чаддагаараа тоталитар хандлага уруу хэлбийх аюулыг тойрч гарсан юм. Энэ нь хэт төвлөрөл, төрийн хяналт зохицуулалт

нь дарангуйлал уруу зайлшгүй хөтлөхийг мэдэрсэн улс төрийн бодлогын төдийгүй хэвлэл мэдээллийнхэн зөвхөн ашиг орлого бус нийгмийн өмнө хүлээсэн үүрэг хариуцлагаа ухамсарласны үр дүн гэж үздэг. Түүнчлэн, өнгөрсөн зууны сүүлийн хагаст эдийн засгийн хүрээнд ч үйлдвэрлэгчид, худалдаачид хувийн эрх ашиг, сонирхлоо дээдэлснээр нийгмийн баялгийг бүтээдэг тухай үзэл, итгэл үнэмшлээ залруулж, нийгмийн өмнө тодорхой хариуцлага хүлээх болсноо зөвшөөрсөн юм.

Гэхдээ хэвлэлийнхний хувьд өв уламжлан ирсэн “хязгааргүй” эрх чөлөөгөө, хариуцлагаар солих нь амаргүй замаар явж ирсэн юм. Бүр XIX зууны дунд үеэс эхэлсэн боловсролтой, өөрийн гэсэн амьдралын зарчимтай уншигчдад татагдах болсон сэтгүүлзүйн зарим төлөөлөгчид мэргэжлийн ёс зүйн мөрдлөгийг санаачилж байсан эхлэл, сургалтын тогтолцооны төлөвшил, Ж.Пулицерийн нийгмийн эрх ашгийг хамгаалан бизнесээ өргөжүүлсэн туршлага энэ бүхэн шинэчлэлтийн хөдөлгөгч хүч нь байлаа. Гэвч үйл явц тийм ч санаснаар, хурдан өрнөөгүй бөгөөд 1947 онд гарсан Хэвлэл эрх чөлөөний асуудал эрхэлсэн комиссын илтгэлээр сая асуудал тодорхой болсон юм. Комисс орчин үеийн нийгмийн шаардаж буй мэдээллийн орчинд зайлшгүй баримтлах ёстой таван үндсэн эрэлтийг тодорхойлжээ. Үүнд:

Нэгдүгээрт: комиссын томъёолсноор хэвлэл “цаг үеийн үйл явдлын тухай үнэн бодит, бүрэн дүүрэн, нягтлан үзсэн тоймыг” мэдээлэх үүрэгтэй ажээ. Түүнчлэн, уншигчдад баримт ба үзэл бодлын ялгааг тодотгон зааглан өгч байхыг онцолжээ. Тиймээс мэдээллийг бодитой, хувийн үзэл хандлагаас ангид, бүхий л тал, хүчин зүйлийг тэнцвэртэйгээр нэгтгэн боловсруулах үүрэг хариуцлага мэдээллийн хэрэгсэлд зайлшгүй зүйл болов. Комисс ч асуудлыг бүр тодорхойгоор “Нийтлэгдэж буй баримт үнэн байх нь хангалттай биш. Одоо баримтын тухай үнэнийг мэдээлэх нь шаардлагатай болжээ” хэмээн томъёолжээ.

Хоёрдугаарт: хэвлэл мэдээлэл нь “нийгмийн үзэл бодол ба байр суурийн солилцооны индэр” байх ёстой ажээ. Нэн ялангуяа томоохон мэдээллийн байгууллагуудад өөрсдийгөө нийгмийн шүүмжлэл, үзэл бодлын солилцооны талбар гэдгээ мартаж өсгөйг онцлон тэмдэглэжээ. Мэдээллийн “аварга”-ууд олон нийтийн санаа бодолд тулгуурлан, нийтлэл нэвтрүүлгийн баримт агуулгаа сонгох, өөрсдийн үзэл, үнэлэмжээр үйл явдал, асуудалд хандахаас татгалзах, эзэмшигч, эздийн байр суурийг бус, харин тал бүрийн эх сурвалж, хүчин зүйлийн хүрээнд тайлбар дүгнэлтээ тодорхойлох хэрэгтэй гэжээ. Учир нь либертари үзлийг эхэн үед төр засаг, эрх баригчид нийгмийн чөлөөт дуу хоолойны “дайсан” байсан бол өдгөө томоохон мэдээллийн компаниуд хувь хүний үзэл бодлыг “дарангуйлагч” болж хувирах аюул бодитой болжээ.

Гуравдугаарт: хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь нийгмийн бүх бүлэг, давхарга, хүрээний “дүр зургийг” тусгагч, илэрхийлэгч байх ёстой ажээ. Үүнд цагаачид үндэсний цөөнх хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн хүрээний тухай үнэн бодит, байр суурь, эрх ашгийг нь тодотгосон мэдээллийн “урсгал”-ын ач холбогдол онцгой болсныг эсвэл тэдний дүр төрх, амьдрал ахуйг сөрөг, худал хуурмаг ойлголт, эсхүл “өрөвдөлтэй” мэтээр төсөөлдөг сэтгэхүйг өөрчлөх хэрэгтэйг дэлгэрүүлэн тайлбарлажээ.

Дөрөвдүгээрт: нийгмийн эрхэм, үнэлэмж, үнэт зүйлийг илэрхийлэх, баталгаажуулах үүрэг байна. Энэ бол хэвлэл мэдээллийнхний тэргүүн зэргийн нийгмийн өмнө хүлээсэн үүрэг гэжээ. Сонин хэвлэлийн редакцийн нүүр, телевизийн тоймын цаг, кино найруулагчийн шийдэл зэрэг нь нийгмийн үнэлэмжийг илэрхийлэгч, хүндэтгэгч төдийгүй тийм уламжлалыг баталгаажуулагч үүргээр хэм хэмжээ нь тодорхойлогдох ажээ.

Тавдугаарт: нийгмийн мэдээлэл авах, мэдээлэлтэй байх эрхийг хангах ёстой гэжээ. Комиссын үзэж байснаар баримт мэдээллийн үнэлэмж, шалгуур нь цаг үеийн өргөн хүрээний, олон талт байдлаар тодорхойлогдох болжээ. Өөрөөр хэлбэл, хэвлэл мэдээлэл

нь аль болох нийгмийн өргөн хүрээг хамарч буй эсэхээрээ л “мэдээллийн эрх чөлөө” хэмээх ойлголтыг тодотгох болно гэсэн үг болжээ.

Нийгмийн өмнө хариуцлагатай сэтгүүлзүйн онолоор бол төр засаг хэвлэлийн эрх чөлөөг хянаж хязгаарлах эрх үгүй төдийгүй харин ч түүнийг хөгжүүлэхэд дэм тус болох ёстой гэнэ. Төр засаг нь нийгмийг мэдээллээр хангах сэтгүүлзүйн үйл ажиллагааг дэмжиж, тийм нээлттэй харилцааны орчныг бүрдүүлэх эрх зүйн баталгаа, эдийн засгийн боломж, чөлөөт мэдээллийн эсрэг аливаа үйлдлийн хязгаарлалт зэрэг бодлого, шийдвэрээр нөлөөлөх үүрэгтэй болно. Гэхдээ энэ нь мэдээллийн үйл амьдралд шууд оролцоно, зохицуулна гэсэн үг биш бөгөөд ердөө л үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг улс төрийн “золиос, өгөөш” болгохгүй байхад тусална гэсэн үг юм. Тэгээд ч тэр хэвлэлийн эрх чөлөөг хязгаарлахгүй, түүнд шууд нөлөөлөхгүй байх нь ёс зүйн үүрэг, зайлшгүй мөрдлөг нь байдаг.

Ийнхүү дээрх зүйл заалтуудаас ч сэтгүүлчийн ажил мэргэжлийн төдийгүй манай нийгмийн харилцаа, улс орны хөгжил дэвшилд ч нэлээд чухал асуудал болоод байгаа “үнэн бодит мэдээллийг түгээх эрх хариуцлага”-ын тухай сэдвийг сонгон өөрийн үзэл бодлоо тэрлэхээр шийдсэн минь учиртай. Энэ тухай яриа хэдийгээр сэтгүүлч нөхдийн дунд багагүй байдаг ч дахин дахин нягталж, нийгмийн оюун санааны дархлааг бий болгох асуудлын хувьд үнэхээр чухал болоод байгаа билээ. Мөн үнэнийг мэдэх нийгмийн эрхийн өмнө хэвлэл мэдээллийнхэн хариуцлага хүлээхийн учир нь нэгдүгээрт: үнэн бодит мэдээлэл үгүйгээр нийгмийн санаа бодол, цаашилбал, хандлага, үнэлэмж төөрөлдөх, хоёрдугаарт: энэхүү олон нийтийн төөрөгдөл нь манай нийгмийн хөгжлийн жинхэнэ гарц боломжийг бүрхэгдүүлэх, гуравдугаарт: мэдээж энэ бүхэн нь аливаа асуудалд зөв шийдвэр, холч алхам хийхэд саад тээг болсоор байна. Тиймээс улс төрийн болон эдийн засгийн бүлэглэлийн явцуу сонирхлыг бус улс нийгмийнхээ эрх ашгийг дээдэлсэн, хэн нэгний цаг үеийн, зуур бодол сэтгэлд нийцсэн үг тайлбарын туйлшралд авталгүй асуудлын мөн чанар, учир шалтгааныг тодотгосон сэтгүүлзүй хэрэгтэй байгааг хэлэх гэсэн юм. Ингээд үнэн бодит мэдээлэл түгээх эрх хариуцлагын талаар санал бодлоо хэлье.

1. Өнөөдөр улс орны маань тусгаар тогтнол, хөгжил дэвшлийн талаарх үзэл баримтлалд дэлхий дахинаа өрнөж буй даяарчлал, ардчилал, мэдээллийн технологийн эрс шинэчлэлийн давалгаагаар эрс хувьсан өөрчлөгдөж, олон олон шинэ асуулт хариултаа нэхэх боллоо. Гэхдээ энэ бүхэнд хариулт өгөхөд хамгийн чухал нь бид өөр хоорондоо эв нэгдэлтэй, гадаад талдаа идэвхтэй харилцаатай байж гэмээ нь энэ их өөрчлөлтийн давалгаан дунд улс гэр хэмээх хөлөг онгоцоо зөв залуурдаж, бас урагшлах болно. Энэ бол бидний тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын баталгаа төдийгүй түүний эх сурвалж юм. Харин тусгаар тогтносон, бүрэн эрхт улс орон байхын учир нь үндэстний сэргэн мандалт, хөгжил дэвшил юм. Мэдээж хөгжил дэвшлийн уг үндэс нь бүтээн байгуулалт боловч түүний өсөн төлжих шимт хөрс нь шударга ёс, хариуцлагыг дээдлэх ёс билээ.

Монгол оронд шударга ёс алдагдсан, хариуцлагагүй байдал даамжирсан тухай яриа дэндүү их байна. Бүр нүд дасаж, анхаарал татахаа болитол ярьж бичих боллоо.

Гэхдээ шударга ёс, үнэнийг тогтоох нь зөвхөн хууль хяналтын байгууллагын ажил үүрэг гэж ойлгох нь учир дутагдалтай. Үнэний дэнс ч дан ганц эрхзүйн баримт бичигт оршдог зүйл биш ээ. Үнэний үр дагавар нийгмийн харилцаа, бодит амьдралын салаа мөчир бүрд ул мөрөө үлдээж, цаг хугацааны их орон зайг эрхшээдэг жамтай. Тиймээс үнэнийг олж, түүнийг цаг үе, нийгмийнхээ сайн сайхан, ирээдүйн хөтөч болгох нь бид бүхний үүрэг, зорилго болоод байна. Үнэний цөм ч нийгмийн амьдралд, хүмүүсийн санаа бодолд, бодит ахуй байдалд байгаа нь хөдөлшгүй нотолгоо. Нөгөө талаар үнэнийг хий хоосон дээдлэн магтаж, шүтэх эсвэл үгүйсгэн тийм зүйл ер байхгүй мэт аашлахын аль аль нь улс нийгэмд ч, хувь хүнд ч хэрэггүй. Харин үнэнийг зөв үед, байх ёстой газар нь тавьж, бэрхшээлтэй,

тулгамдаж буй саад бүхнээ гэтэлгэн арилгагч зам мөр болгох ёстой.

2. Хувь хүн ч тэр, ардчилсан нийгэм ч тэр төгс төгөлдөр бурхны бүтээл биш ээ. Үүнийг бид өнгөрсөн хорь шахам жилийн туулж ирсэн туршлагаасаа, эрт цагийн түүх шастираас ч эргэн харж, ойлгож болно. Алдаа оноо ээлжлэн байдаг нь хүмүүний ертөнцийн жам ёс. Гэхдээ эцсийн эцэст хүн, улс гэр хөгжиж, дэвшиж байсан бас байгаа нь хүмүүний жам ёс. Мөн тэр бүхэнд хөгжлийн хүч, хөдөлгүүр нь үнэн байсан нь бас жам ёс. Үнэн ялж, бүхнийг урагшлуулж зарим үед аажим, зарим цагт эрс хөгжлийг дагуулж ирсэн. Тэгэхлээр нийгэм цаг үеийн маань үнэн гэдэг биднээс, хүнээс хол хөндий, хаа нэгтээ даяанчлан суудаг “гүн ухаантан” биш ээ. Үнэн бидний дунд оршиж, алдаа онооны маань шалтгаан болж байдаг. Энэ бол эртнээс нааш хэлцэж ирсэн алдаа онооны дэнсэн дээр үнэнийг олдог үг, ухааны маань уг сурвалж билээ. Тиймээс бидэнд үнэнийг мэдэх хэрэг, зайлшгүй шалтгаан байна гэсэн үг. Сайн муугаа ил тод ярихаасаа илүү түүнд оршиж буй үнэнийг мэдэх хэрэгтэй байна гэсэн үг.

Энэ үгээрээ би улс нийгмийн энэ чухал хэрэгт сэтгүүлчид та бүхний үүрэг онцгой болж байгааг сануулах гэсэн юм. Үг хэлэх эрх чөлөөний үнэ цэнэ нь ч үнэнийг мэдэхэд оршино. Бид энэ эрх чөлөөг арван долоон жил бартаатай хүнд хэцүү замаар тээж өнөөдрийг хүргэлээ. Оносон мөр алдсан зүйл ч хаа хаанаа байлаа. Одоо бид үнэнийг мэдэх төрөлх эрхийнхээ “ид шид”-ийг үзэх цаг болжээ. Бидний өмнө үнэн худал нь үл мэдэгдэх хов жив, цуурхал, мэдэмхийрэл, үгүйсгэлийн манан байна. Харин тэр манан, харанхуйг гийгүүлэх цорын ганц гэрэл гэгээ нь үнэнийг мэдэх эрх чөлөө л байна. Бид худал гүтгэлэг, хов живийн их хашгираан, хэрүүл тэмцлийн хөлөг онгоц дээр байна. Тиймээс хөлөг онгоц маань хаашаа ч үгүй, дороо эргэсээр зарим үед хөдлөвч, эргэж хургасаар байна. Тэгэхлээр энэ их дуу чимээг нэгэн зүгт чиглүүлж, гагцхүү үнэн үгийг сонсох цаг болжээ. Үүнд л мэдээлэлтэй байх, үзэл бодолтой байх, эрх чөлөөний маань хэрэг гарна. Олон ургальч үзэл, мэтгэлцээн нийгмийн эрүүл саруул чигч хөгжилд хэрэгтэй ч эцсийн зорилго маань хараахан биш юм аа. Бидний зорилго бол олон янзын үзэл бодол эрх ашгийг тэнцвэржүүлэн нэгтгэж, үнэнийг мэдэх, тэгснээрээ улс гэрийнхээ хөлгийн жолоог зөв залуурдахад оршиж байгаа юм. Энэ зорилго дор үгээ хэлж, үзэл бодлоо илэрхийлэхийн утга шалтгаан байгаа юм. Тэгэхлээр зөв залуур үнэн зөв мэдлэг, мэдээлэлтэй нийгмийн гарт байх нь ойлгомжтой. Тийм үг, үзэл санаа эрдэмтэнд ч, ард иргэдэд ч бүр хүүхэд багачуудад ч ус агаар мэт хэрэгтэй байна.

3. Бидний амьдарч буй цаг үеийн өөрчлөлтийн хурд хэзээ хэзээнээс илүү эрчтэй, хэмнэлтэй болжээ. Байгаль дэлхий, цаг агаар, хүн төрөлхтөн ч бидний санаж байснаас илүү ихээр өөрчлөгдөж байна. Дэлхийн эдийн засаг, улс төрийн харилцаа, улс орнуудын эрх ашиг, сонирхол ч хувьсан шинэчлэгдэж байна. Энэ бүхний үр дагавар болон шинэ шинэ асуудал, бэрхшээл, зорилт биднээс хариу шийдлээ хүлээн даллан байна. Цаг үе, өөрчлөлтийг ойлгоход төрд ч, түмэн олонд ч хялбар бус байна. Өөрөөр хэлбэл, цаг үеэ ойлгох учир шалтгаан, мөн чанар олон тал, өнцөгтэйн дээр хувьсан өөрчлөгдөх нь хурдан түргэн байна.

Тиймээс үнэнийг мэдэх эрх маань магадгүй боломж хүсэл гэхээсээ илүү нийгмийн эрэлт хэрэгцээ, зайлшгүй зүйл болжээ. Тэгэхлээр үнэний эрэлч сэтгүүлчдийн нийгмийн өмнө хүлээх үүрэг, оролцоо чухал бөгөөд хариуцлагатай болж байна. Тэр дундаа мэдлэг, мэдээллийн эрин зуунд үнэний үнэ цэнэ, нефть, алтнаас ч хэд дахин илүү өсч цаашид ч нэмэгдсээр байх нь. Мэдлэг үнэн байж мэдлэг болдог шиг мэдээлэл ч бодитой байх ёстой. Үгүй ядаж монголчууд бидний ярьдгаар “дүн нуруутай” байх учиртай. Өөрчлөлт хувьсаар дүүрэн цаг үеийн мэдээлэл “дүн нуруутай” байж, сая ашигтай, үнэ цэнэтэй болно. Үнийн өсөлт, ядуурал, ажилгүйдэл, авлига манай нийгэмд бугшсаар байгааг ярих

ёстой. Гэхдээ өнөөдөр эдгээр зүй бус үзэгдлийн учир шалтгаан, уг сурвалжийг бодитой, “дүн нуруутай” нийгэм олон нийтэд хүргэх нь юу юунаас чухал болоод байна. Энэ бүхэн оршиж байгаагийн учир холбогдол, гадаад дотоод хүчин зүйл, нөлөө, үр дагаврыг мэдэх нь чухал байна. Хэн нэгний үгээр, нэгэн зүйл, таамгаар хэтийтгэн туйлширч бүхнийг тайлбарлан, хамгаалах нь хялбар боловч бодит үнэнд нийцэхгүй зүйл болох нь ойлгомжтой. Энэ бол дүн нуруутай тайлбар хандлага ч биш. Даяарчлал, мэдээллийн эрин үед бүр ч учир дутагдалтай үг, тайлбар болно. Тэгэхлээр талхыг цагаан будаагаар биш үр тарианы гурилаар жигнэх ёстойн адил мэдээллийг үнэнээр, үгүй ядаж дүн нуруутай үг тайлбараар бүтээж байж сая хэрэгтэй, ашигтай бүтээл болох нь ээ. Олон түмэн бодит мэдээллийг хүсэн эрэлхийлдгийн учир ч тархи оюуныхаа цангааг тайлахад оршиж буй хэрэг. Үүнийг би мэдээлэл үнэн бодитой байх хариуцлагатай байхын утга учир гэж үзэж байна. Бас олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл нийгмийн өмнө хүлээх хариуцлага, үнэ цэнийн чин санаа юм.

4. Хариуцлагатай байна гэдэг ч үүрэг хүлээхийн нэр. Гэхдээ бас эрхтэй гэдгийг нь ч хүлээн зөвшөөрөх ёстой. Үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхтэй байж, үүрэг хариуцлагын тухай ярих нь ойлгомжтой. Тэгээд ч төр засгийн үүргийг нийгмийн мэдээлэл авах, үзэл бодлоо түгээх эрх чөлөөг баталгаажуулж, хамгаалах хэмээн томъёолдог. Тийм ч байх ёстой. Гэхдээ бас нийгэм зөв голч үзэл бодолтой байхын тулд үнэнийг мэдэх эрхтэй. Энэ эрхийг баталгаажуулж хамгаалах нь хэвлэл мэдээллийнхний үүрэг бас эрх мэдэл нь. Харин нийгэм нь олж авсан мэдээллийнхээ хүрээнд өөрийн эрх ашиг, үнэлэмжээ тодорхойлж, түүгээрээ төр засгийг шахаж шаардаж, шүүмжилж бас дэмжиж байх эрхээ эдэлж байх учиртай. Тиймээс ч төр засаг, нийгмийн амьдралыг зохицуулж, хөгжин дэвших таатай орчныг нь бүрдүүлэх үүрэгтэй бөгөөд бас тодорхой эрх мэдэлтэй байхын учиртай. Энэхүү гурвалсан холбоонд л үнэнийг мэдэх үүрэг зорилго, мөн хариуцлагын учир шалтгаан байгаа юм.

Хөөргөн магтах, гүтгэн доромжлохын аль нь ч тэр үнэнд үл нийцэхийн учир ч эрх хариуцлагын холбоонд байна. Цаг үе маань ч үнэнийг мэдээлэх эрх хариуцлагын холбоог сэтгүүлчдээс хүсэж бас шаардаж байна. Мэдээж хариуцлагыг дан ганц сэтгүүлчдээс шаардаж байна гэвэл эндүүрэл болно.

5. Нөгөө талаар өнгөрсөн хориод жилд төр засаг, албан тушаалтны хариуцлагыг сонгуулийн дүн, сэтгүүлчдийн шүүмжлэл, эдийн засгийн хоцрогдол, улс төрийн хямралаар иш үндэс болгон дүгнэж цэгнэж, багагүй ярьж ирсэн. Бүрэн дүүрэн биш ч төрд зохих оноо, дүнг нь өгсөөр ч ирсэн. Харин хэвлэл мэдээллийнхэний үүрэг хариуцлагын тухай саяхнаас ярьж, хэлэлцэж, бодож эхэлсэн нь нууц биш ээ. Тиймээс сэтгүүлчид юу хүссэнээ хэлж, бичиж бас тулгаж түүндээ эрдэж явсан нь нууц биш ээ. Нөгөөтэйгүүр сэтгүүлчдийн хариуцлагын тухай зөвхөн ярих бус бүр бодит зүйл болгох нь цаг үеийн шаардлага болоод байгаа нь нууц биш ээ. Гэхдээ энд хэн нэгэн хүний өмнө, эсвэл улс төрийн намын өмнө бүр төрийн өмнө хүлээх хариуцлагын тухай яриагүй шүү. Сэтгүүлч хүн нийгмийнхээ өмнө, түүний үнэнийг мэдэх эрхийнх нь өмнө хариуцлага хүлээх ёстой гэсэн юм.

Эцэст нь хэлэхэд үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө нь хүний туйлын дээд эрх зориг, тэр дундаа бусдын эрх ашгаас өөрийнхийг илүүд үзэх, нийгмийн үнэлэмж, дэг журмыг үл ойшоох “дарх” хэмээн ойлгож болохгүй. Бурхнаас хүнд заяасан төрөлх хишиг болох эрх чөлөө хэмээх ойлголт нь төр засгийн дарангуйллыг яллах түүхэн үүргээ гүйцэтгээд нэгэнт өнгөрчээ. Тиймээс өнөөдөр бид хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний асуудлыг өөрөөр үзэх, эргэн харах нь зайлшгүй зүйл болоод байгаа ажгуу.

ЖҮРМЭДИЙН ЗАНАА

Иргэдийн Альанс төвийн захирал. Үндэсний Соёмбо хөдөлгөөний ерөнхий зохицуулагч, ХЭҮТ-ийн удирдлагын зөвлөлийн гишүүн, МҮОНРТ-ийн Үндэсний зөвлөлийн гишүүн.

ТЭГШ ЭРХ БА ЖЕНДЭРИЙН ТЭГШ БАЙДЛЫН ТУХАЙ АСУУДЛУУД

Нэг. Жендэрийн тэгш эрхийн хууль ба эрхзүйн хүрээ

1948 оны 12 дугаар сарын 10-нд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 1 дүгээр зүйлд “Хүн бүр төрөхөөсөө эрх чөлөөтэй, нэр, төр эрхийнхээ хувьд адил тэгш байна. Тэдэнд оюун ухаан, өрлөг сэтгэл заяасан бөгөөд өөр хоорондоо ахан дүүгийн ёсоор харилцах ёстой”, 2 дугаар зүйлд “Хүн бүр энэ Тунхаглалд заасан бүхий л эрх, эрх чөлөөг ямар ч ялгаваргүйгээр, арьс үндэс, арьс өнгө, **хүйс**, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл болон бусад үзэл бодол, үндэсний буюу нийгмийн гарал, эд хөрөнгийн байдал, язгуур угсаа, бусад байдлын ялгааг эс харгалзан ямар ч гадуурхалгүй эдлэх ёстой”, 28 дугаар зүйлд “Хүн бүр энэ тунхаглалд заасан эрх, эрх чөлөөг бүрэн эдэлж болохуйц нийгмийн болон олон улсын дэг журамд аж төрөх эрхтэй” хэмээн тунхагласан.

1974 онд Монгол Улсын нэгдэн орсон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын 2 дугаар зүйлийн 1-д “Энэхүү пактад оролцогч улс бүр нутаг дэвсгэртээ болон эрх мэдэлдээ байгаа бүх хүний энэхүү пактаар хүлээн зөвшөөрсөн эрхийг арьс үндэс, арьс өнгө, **хүйс**, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн буюу бусад үзэл бодол, үндэсний буюу нийгмийн гарал, эд хөрөнгийн байдал, төрсөн байдал буюу бусад нөхцөл байдлаар ялгаварлахгүйгээр хүндэтгэн хангах үүрэгтэй”, тус зүйлийн 2-т “Энэ талаар дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомж буюу бусад арга хэмжээнд заагаагүй бол энэхүү пактад оролцогч улс бүр өөр өөрсдийн Үндсэн хуулийн горим журам болон энэхүү пактын заалтад нийцүүлэн түүгээр хүлээн зөвшөөрсөн эрхийг хэрэгжүүлэхэд шаардлага хууль, тогтоомж буюу бусад шаардлагатай арга хэмжээ авах үүрэгтэй” гэж заасан.

1992 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлд “Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, **хүйс**, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө, чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин, шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно”, Арван есдүгээр зүйлд “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэж баталгаажуулсан.

Монгол Улс хүний эрх, эрх чөлөөний асуудлаарх 40 гаруй олон улсын гэрээ, конвенцид нэгдэн орсон ба Үндсэн хуулийн Аравдугаар зүйлд “Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ”, “Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ” гэж баталгаажуулсан.

Дээрхээс гадна хүний эрх, эрх чөлөө, эмэгтэйчүүдийн хүний эрх, жендэрийн тэгш эрхийн асуудлаар олон улс, дэлхийн хэмжээнд зохион байгуулагдаж байсан Бага хурлуудад^{38[1]}, Монгол Улсын Засгийн газар оролцож, тухайн хурлуудаас гарсан шийдвэрүүдийг, НҮБ-ын Тунхаг бичгүүдийг^{39[2]} бодит амьдралд хэрэгжүүлэх, үүний тулд шаардлагатай бүх арга хэмжээ, тухайлан хууль тогтоох, эрхзүйн орчныг бүрдүүлэх үүрэгтэй байдаг.

Түүнчлэн, 2001 онд УИХ-ын 41 дүгээр тогтоол “Хүний эрхийг хангах хөтөлбөр”, 2005 онд 25 дугаар тогтоол “Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилт”, Засгийн газрын 2002 оны 274 дүгээр тогтоол “Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” зэрэг тогтоолуудаар батлагдсан эрх зүйн эдгээр актууд нь хууль, эрх зүйн зохицуулалтын нэн шаардлагатай бичиг баримтууд болно.

Дээр дурдсан олон улсын болон Монгол Улсын хуульд заасан зарим заалтад үндэслэн Жендэрийн тэгш эрхийн тухай хуулийг боловсруулах, батлах, зохистой, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь Монгол Улсын үүрэг бөлгөө.

Хоёр. Жендэрийн тэгш эрх ба Хүний эрх

Жендэрийн тэгш эрхийн үзэл баримтлал нь гэр бүл, нийгмийн бүх хүрээнд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн тэгш эрх, тэгш боломж, үр дүнгийн тэгш байдлын тухай асуудалтай нягт холбоотой. Тодруулбал, жендэрийн тэгш эрх, хүний эрх хэмээх асуудлууд нь нэг зоосны хоёр талтай адил юм. Ер нь аливаа тэгш байдлын тухай ухагдахуун нь тодорхой байдлаар хийсвэрлэгдсэн сэтгэлгээний үр дүн^{40[5]} бөгөөд тэгш/тэнцүү буюу аливаа тэгшитгэлийн тухай математик ба геометрийн ойлголтод суурилдаг.

Гэхдээ “тэгш байдлын тухай нийгмийн ойлголт нь математикийн тоон тэнцэтгэл шиг төгс хийсвэрлэгдсэн байдаггүй”^{41[6]}, харин “эрх чөлөөт хүмүүсийн харилцааны тэнцүү чанарт (эквивалент) байдал, харьцуулан жишсэн байдлыг илэрхийлдэг”^{42[7]}, “тийм байдлыг шаарддаг”^{43[8]} байна. Тэгш байдлын философи нь эрх чөлөөт хүмүүсийн (эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн) тэгш байдал, нийтлэг ба түгээмэл цар хүрээ, тэгш хэм хэмжээнд үндэслэдэг.

Тийм учраас математик (тоо, хэмжээ, жин зэрэг) ба геометрийн тэгш (хэмжил зүйн хамаарлын) байдалд суурилсан эрэгтэйчүүд ба эмэгтэйчүүдийн тэгш байдлын тухай ойлголт нь хүн, нийгмийн хөгжлийн явцад хүний эрх, эрх чөлөө, тэгш эрхийн хэм хэмжээ, зарчим, хандлага, үзэл баримтлалын тэгш байдлын тухай хийсвэрлэгдсэн ухагдахуун болж хөгжсөн. Хүн төрөлхтний төлөөлөл болох эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тэгш эрх, тэгш байдлыг хангах хууль эрхзүйн орчин бүрдүүлэх эх сурвалж нь гэр бүл, улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хүрээнд тэдний “эрх зүйн (тэгш байдлын) этгээд байх чадамжийг хүлээн зөвшөөрөх асуудалтай холбоотой”^{44[9]} ойлголт юм.

38 [1] 1975 он. Мехико хот. 1980 он. Копенгаген хот. 1985 он. Найроби хот. Энэхүү хурлаар “Эмэгтэйчүүдийн дэвшлийн 2000 он хүртлэх алсын хараатай Найробын стратеги”-г батласан бөгөөд түүний гол зорилго нь нийгмийн амьдралын бүх салбарт эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш байдлыг хангаж, эмэгтэйчүүдийг ялгаварлах бүх хэлбэрийг устгах явдал гэж үзжээ. 1995 оны 9 дүгээр сарын 4-15-ны өдрүүд. Бээжин хотод хуралдсан дэлхийн Дөрөвдүгээр бага хурал. Тус хурал Бээжингийн Тунхаглалыг батласан ба “хөгжлийн үйл явцад эмэгтэйчүүдийг бүрэн дүүрэн татан оролцуулах, тэдний нийгмийн статусийг сайжруулах, сурч боловсрох боломжийг улам өгөн болгохыг” уриалсан байна. 1993 онд Вена хотноо болсон Хүний эрхийн дэлхийн бага хурлаас хүний эрх, тэгш эрх, эмэгтэйчүүдийн эрхийг хангах асуудлыг онцгойлон авч үзсэн.

39 [2] Хөгжих эрх гэдгийг анх 1977 онд НҮБ-ын Хүний эрхийн комитсоос гаргаж байсан ба 1986 онд Ерөнхий Ассемблейгаас “Хөгжих эрхийн тухай тунхаглал”-ыг баталсан. Тунхаглал “хөгжих эрх нь хүн бүрийн салшгүй эрх. Тиймээс хүн бүр хүний эрх, эрх чөлөөг бүрэн хэмжээгээр хэрэгжих эдийн засаг, нийгэм, соёлын хөгжлийг буй болгоход оролцох, хувь нэмрээ оруулж, үр шимийг нь хүртэх эрхтэй юм” гэжээ.

40 [5] Д.Лүндээжанцан нар. “Эрх зүйн философи” 2000 он. 12-р тал. $(2+2=4, 50\% = 50\%$ гэх мэт тэгш байдлыг харуулсан тоон утгатай нэгэн адил ойлгогддог хийсвэр ухагдахуун)

41 [6] Мөн тэнд

42 [7] Мөн тэнд

43 [8] Мөн тэнд

44 [9] мөн тэнд.

Ер нь жендэрийн (эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн) тэгш байдлын тухай үзэл баримтлал бол “эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн байгалийн хүйсийн (секс) болон нийгмийн хүйсийн (жендэрийн) ялгааг тэгш эрх, тэгш байдлын үзэл баримтлалтай хольж хутгахгүй байх” хэмээх үзэл санаанд тулгуурладаг. Өөрөөр хэлбэл, сэтгэл санаа, оюун ухаан, бие мах бодь зэрэг бодит ба бодит бус ялгаанууд нь ялгаварлан гадуурхагдах, тэгш бус үзэгдэх учир, шалтгаан биш юм гэдгийг хэлж байна.

Нөгөөтэйгүүр, эрэгтэй хүний муу шинж болгоныг “эмэгтэй хүн шиг, чавганц шиг” гэх, эмэгтэй хүний сайн талуудыг сайшаахдаа “эр хүн шиг гүндүүгүй” гэх, “эр зориг”, “эр хурга” гэх мэтчилэн хүч, чадал, чадварыг эр хүйсээр төлөөлүүлэн билэгдэн ялгаварлах нь тэгш байдал, шударга ёсны үзэл баримтлалд нийцэхгүй ба эрэгтэй, эмэгтэй хүнд байдаг шинж чанарын алиныг нь ч эр (*masculine*), эм (*feminine*) шинж гэж тухайлан ялгахад бэрх”^{45[10]}, ингэж үзэх нь эрэгтэйчүүдийн эрх давамгайлсан нийгмийн байгууллын бүтээсэн зохиомол зүйл гэж үздэг.

Эдгээрийг тайлбарлахын мөн чанар бол жендэрийн тэгш байдал, жендэрийн тэгш эрхийн тухай онол, үзэл баримтлалын учир утга нь угтаа эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс байгалийн ба нийгмийн хүйсийн хувьд ялгаатай ч үүгээр нь “далимдуулж” ялгавартай хандах буюу ялгаварлан гадуурхаж харьцахыг арилгах, ингэснээр Үндсэн хуульд заасан “ардчилсан, хүмүүнлэг” нийгмийг цогцлуулан хөгжүүлэх зорилгод нийцэж, зохистой хэрэгжүүлэх баталгааг бүрдүүлэхэд хувь нэмэр болно. Өөрөөр хэлбэл, байгалийн хүйсийн болон нийгмийн хүйсийн ялгаатай байдлаасаа болж гэр бүл, төр, зах зээл, олон нийтийн хүрээнд ялгаварлалд өртөх, улмаар шууд ба шууд бус хэлбэрээр хохирох, ашиггүй байдалд байх нь бие хүн, нийгмийн хөгжилд саад болж байгаа олон шалтаг, шалтгааныг арилгах үндсэн арга зам болдог.

Ялгаварлан гадуурхах нь Үндсэн хууль, хүний эрхийн олон улсын гэрээ, конвенцид заасан хүний эрхийн эсрэг үйл ажиллагаа болж, ХҮН хэмээх оюун ухаан нандин чанар бүхий биеийг эд, юмсаас дорд үзэж байгаагийн илрэл болдог. Санаа зовоож байгаа асуудлын чухал нь хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэн үзэж, аливаа ялгаварлалыг бүх түвшинд арилгаж чаддаггүйгээс гол төлөв эмэгтэйчүүд баталгаатай эдлэх ёстой^{46[11]} тэгш эрхээ^{47[12]} бодитойгоор эдлэх боломжгүй болоход хүргэдэг.

Гурав. Жендэрийн тэгш эрх ба хөгжил

Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг улс төр, нийгэм-соёл, эдийн засаг болон гэр бүлийн хүрээнд хангах явдал нь улс орны хөгжилтэй шууд холбоотой байдгийг дэлхийн олон орны жишээн дээр олон судалгаа, дүн шинжилгээгээр баталсан бөлгөө.

Нийгэмд аливаа хүн жендэрээр ялгаварлан гадуурхагдсанаас үүдсэн тэгш бус байдал, ядуурал, ажилгүйдэл, хүчирхийлэл, боловсрол ба ухамсрын доройтол, хариуцлагагүй үйлдлүүд зэрэг нь тухайн улс орны хөгжилд хүнд цохилт болж, ноцтой саад бэрхшээл учруулдаг.

Ялгаварлан гадуурхалд өртсөн аль ч хүн өөрийн авьяас, чадварыг бүрэн хөгжүүлж чаддаггүй, хөгжүүлж чадсан байлаа ч түүнийгээ бүрэн ашиглаж гэр бүл, улс орныхоо хөгжилд хувь нэмэрлэх тэгш эрхийг эдэлж чаддаггүй. Мөн үүнээс үүдсэн улс төр, эдийн засаг, нийгэм-соёлын тэгш бус байдал нь оновчгүй, хариуцлагагүй, хүн амын бүлгүүдийн санал бодлыг бүрэн тусгаагүй, явцуу ашиг сонирхол үйлчилсэн ардчилсан бус, хүний

45 [10] Gender equity: Political Feminism goes to School. Lydia Percival Meuret.

46 [11] Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арванзургаа дугаар зүйлд заасан “Монгол улсын иргэн дараах үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ” гэснийг зөрчиж байна.

47 [12] 2002 онд батласан Словян улсын хуулийн 4 дүгээр зүйлд “Жендэрийн тэгш эрх гэж эрэгтэй, эмэгтэйчүүд нийгмийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах замаар хувийн мэдлэг чадвараа хөгжүүлэх, хөгжлийн үр дүнгээс адил хэмжээгээр хувь хүртэж нийтийн болон хувийн амьдралын бүхий л хүрээнд тэгш оролцох, эрхзүйн тэгш байдал, тэгш боломжтой байхыг ойлгоно” гэж томъёолсон байна.

эрхийг зөрчсөн шийдвэр, бодлого гаргахад хүргэж, улмаар авлигын үндэс суурийг бүрдүүлэхэд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг. Ийнхүү гаргасан шийдвэр, бодлого зэрэг нь улс орны улс төрийн хөгжилд саад тотгор болоод зогсохгүй нийгэм-соёл, эдийн засгийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг нь тодорхой билээ.

Жендэрийн тэгш байдал нь хөгжлийн гол асуудал, хөгжлийн биеэ даасан нэгэн чухал зорилт, стратеги мөн. Жендэрийн тэгш байдлыг хангаснаар аливаа улс орон эдийн засгийн өсөлтөө нэмэгдүүлж, ядуурлыг бууруулж, үр өгөөжтэй төр, засгийн чадавхийг нэмэгдүүлэн бэхжүүлдэг. Жендэр бол нөгөө талаар хөгжлийн үр ашгийн тухай асуудал бөгөөд зөвхөн эмэгтэйчүүдэд хандах улс төрийн зөв зүйтэй бодлого, эсвэл өгөөмөр сэтгэл бишээ. Олон улсад хийгдсэн судалгаануудаас үзэхэд эрэгтэй, эмэгтэйчүүд эрх, эрх чөлөөний байдал харьцангуй ижил байвал эдийн засгийн өсөлтийн хурд илүү түргэн, ядуучуудын байдал хурдан дээшлэх, эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд, хүүхдүүдийн амьдрал илүү сайхан, айх аюул багасаж, амгалан амьдрах нөхцлүүд бүрддэг байна.

Хүний эрхэд суурилсан хөгжлийн гол чиглэл нь НҮБ-аас удаа дараа батлан гаргаж байгаа олон улсын эрх зүйн^{48[13]} хүрээнд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хүний эрхийн асуудалд жендэрийн тэгш эрхийн үзэл санаа, хандлага, зарчимд тулгуурладаг. Улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын өөр уламжлал, нөхцөл, байдал, олон урьгалч үзэлтэй нийгмийн амьдралд илүү хохирч байгаа жендэрийнх нь хүний эрхийн асуудалд хэрхэн хандаж, хэрхэн шийдвэрлэж байгаагаас тухайн орны хөгжлийн төрх, царай тодорхойлогддог. Улс орон эдийн засгийн хувьд хичнээн чадавхитай байлаа ч хүн амын 50 гаруй хувийн эзэлдэг эмэгтэйчүүдийн оюун санааны, боловсролын болон бусад нөөц, боломжийг нийгмийн хөгжлийн төлөө бүрэн дүүрэн ашиглаж эс чадваас тухайн орны хөгжлийн бодлого хэрэгжих явц удаашралтай, олон тохиолдолд үл биелэгдэх зорилт болж хувирдаг байна. Манай нийгэмд эрэгтэй, эмэгтэй хүнийг байгалийн болон нийгмийн хүйсийнх нь хувьд ялгаварлан үзэж байгаа уламжлалт сэтгэлгээ нь улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын орчин нь тухайн нийгэмд аль хүн /эрэгтэй, эмэгтэй/ жам ёсны болон хуульд заасан эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх боломжийг ямагт хязгаарлаж, хүний өөрийнх нь болон түүний амьдарч байгаа нийгмийн хөгжилд ихээхэн саад болж байна.

Дөрөв. Жендэрийн тухай.

Хууль боловсруулагчид, судлаачид, төрөл бүрийн гэгээрэл сурталчилгааны үйл ажиллагаа явуулах хүн бүр жендэрийн болон жендэрийн тэгш байдал, тэгш эрхийн талаар дараах үндсэн мэдлэгтэй байхыг чухалчлан жендэрийн асуудлуудын гол санаануудыг дараах байдлаар дэлгэрүүлж байна.

“**Жендэр**” гэдэг англи үгийг нэр томъёоны олон толь бичигт “хүйс”^{49[14]} гэж орчуулсан байна. Энэ утгаар нь судлаачид **секс** (sex)-ийг бие махбодийн (биологийн) хүйс, **жендэр** (gender)-ийг нийгмийн хүйс гэж нэрлэдэг. Гэхдээ Монгол хэлэнд “хүйс” хэмээх ухагдахуунаар орчуулагдаж буй “**жендэр**” нь *эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн байгалийн шинж төрхийн буюу нөхөн үржихүйн ялгааны тухай ойлголтыг бус, харин эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн нийгмийн хүйсийн харилцааны тухай ойлголтыг илэрхийлдэг ажээ.* “Жендэр” хэмээх ухагдахуун нь эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн нийгмийн харилцаанд хэвшсэн зан үйл, тэдний үйл хөдлөл, нийгмийн зүгээс тэдэнд ногдуулсан үүрэг, хариуцлага зэрэгтэй холбоотой ойлголт юм. Зүйрлэн хэлбэл, эдийн засаг бол зөвхөн хоол хүнс, бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн хуваарилах, борлуулах мэтээр хязгаарлагдах

48 [13] Хөгжих эрх гэдгийг анх 1977 онд НҮБ-ын Хүний эрхийн комиссоос гаргаж байсан ба 1986 онд Ерөнхий Ассемблейгаас “Хөгжих эрхийн тухай тунхаглал”-г батласан. Тунхаглал “хөгжих эрх нь хүн бүрийн салшгүй эрх. Тиймээс хүн бүр хүний эрх, эрх чөлөөг бүрэн хэмжээгээр хэрэгжих эдийн засаг, нийгэм, соёлын хөгжлийг буй болгоход оролцох, хувь нэмрээ оруулж, үр шимийг нь хүртэх эрхтэй юм” гэжээ.

49 [14] Англи- Монгол толь. Э. Чинбат. 2001 он.

ойлголт бус, түүнээс асар өргөн цар хүрээтэй үйл явц байдаг. Түүнчлэн, гэр бүлийн ба ураг төрлийн холбоо, харилцаа нь зөвхөн эр, эм хоёрын хоорондын харилцаа, үр хүүхэд төрүүлэх төдий асуудал бус, тэдний ухамсарт үйл амьдрал, зан заншил, ёс суртахуун, шашин шүтлэг, соёлын уламжлал зэрэг нийгмийн харилцааны хөгжилтэй нягт холбоотой үйл явц байдагтай адил юм.

Үүний адилаар “**жендэр**” гэдэг нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн байгалийн буюу нөхөн үржихүйн шинж чанартай адилтгаж болохгүй, харин тэдний нийгмийн харилцааны ойлголт буюу нийгмийн хүйсийн тухай ухагдахуун юм. *Жишээлбэл:* эр хүнийг “хүчтэй хүйстэн” гэж үздэг хэдий ч “хүчтэй” хэмээх энэ үгээр оюуны ба бие бялдрын ямар шинж чанарыг томъёолдог болох нь ойлгомжгүй, эмэгтэй хүнийг “сул дорой хүйстэн” гэж үздэг атлаа тэдний оюуны ба бие бялдрын ямар шинж чанарыг нь “сул дорой” гэж үзэж байгаа зэрэг нь тодорхой бус байна. Ер нь аливаа хүний хүчтэй, эсвэл сул дорой талын ойлголтыг эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн нийгмийн үүрэг, хариуцлага, эрх мэдэл, оролцоо, тэдний нийгмийн нөөц баялгаас хүртэх байдал зэргийг (иргэний нийгмийн үндсэн ухагдахууны талаас) харьцуулан үзэхэд тун бодитой бус зүйл юм.

Тэгэхлээр хүйс (англиар секс) гэдэг бол эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн байгалийн шинж төрхийн тухай ойлголт бөгөөд харин *жендэр* гэдэг нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн *нийгмийн амьд харилцааны тухай ойлголт* юм. Тодруулж хэлбэл, эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн *нийтлэг* (арьс өнгө, яс үндэс, шашин шүтлэг, үзэл бодол, нийгмийн байдал, боловсрол зэргээс үл хамаарах) ба *байнга хувирч өөрчлөгддөггүй биологийн буюу байгалийн* шинж төрхийн тухай ойлголтыг ХҮИС хэмээн тодорхойлдог бол эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн гэр бүл, нийгмийн харилцаа нь соёл иргэншлийн орчин, он цагийн явцад хувиран өөрчлөх өөрчлөлт, нийгэм, эдийн засгийн сэргэн мандалт, бууралтын үеийн нөлөөнд хэрхэн ялгаатай байгаа зэрэг асуудлыг ЖЕНДЭР буюу нийгмийн хүйсийн тухай ойлголтоор тодорхойлдог байна.

Эрэгтэй, эмэгтэйчүүд байгалийн шинж төрхөөрөө ялгаатай байдгийн учир нь байгаль дахь бусад амьтдын адил тэдний нөхөн үржихүйн эрхтэн, түүний зохицолдоо, гүйцэтгэх үүрэг, үйл ажиллагаа эрс ялгаатай төрдөг явдалтай шууд холбоотой юм.

Байгалийн жам ёсны дагуу эр, эм амьтад үр удмаа залгамжлуулах, үр зулзагаа тээж төрүүлэх, түүнийг тэжээн бойжуулахдаа зөвхөн төрөлхийн зөн билэгтээ (инстинкт) захирагддаг. Харин байгаль, нийгмийн дээд төрөлт бүтээгдэхүүн, ухамсарт бодгаль, оюуны нарийн зохилдлогоо бүхий эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс өөрийн төрөлхийн болон үүсмэл зөн билгийн тусламжтайгаар амьдралын үй түмэн үйлдлүүдийг зохицуулах чадвартай төрдөг ажээ. Эрэгтэй, эмэгтэй хүний нөхөн үржихүйн эрхтэн, түүний зохицолдоо, гүйцэтгэх үүрэг, үйл ажиллагааны ялгаатай байдлыг эр, эм хүйсийн байгалийн төрөлхийн шинж чанар гэнэ. Харин хүмүүсийн үр хүүхдээ өсгөн бойжуулах, сурган хүмүүжүүлэх, олон нийтийн үйл хэрэгт оролцуулах зэрэг амьд үйл ажиллагааг хүний нийгмийн үүрэг, үйл ажиллагаа гэж тооцдог.

Хүмүүсийн үр хүүхдээ өсгөн бойжуулах, сурган хүмүүжүүлэх, эрдэм ном сургах, гэр орон, ахуй амьдралаа авч явах зэрэг нийгмийн олон талт үйл хэргийг шийдэхэд хувь хүний эрх мэдэл, үүрэг, оролцоо, үйл ажиллагаа, тэдний нөөц баялгаас хүртэх хэр хэмжээ зэрэг асуудал нь нийгмийн гарал, байдал, уламжлал, зан заншил, шашин шүтлэг, хууль эрх зүйн тогтолцоо, боловсрол зэрэг улс төр, нийгэм, эдийн засаг, соёлын орчноос шалтгаалсан харилцан адилгүй байдал нь эрэгтэй, эмэгтэй хүний жендэрийн харилцааг тодорхойлж байна.

Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн жендэрийн ялгааг гэр бүл, улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёл гэсэн *нийгмийн амьдралын (4) хүрээнд* эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс хүсэн хүлээж буй,

гэр бүл, нийгэмд зөвшөөрөгдөж буй, үнэлэгдэж буй хэм хэмжээгээр тодорхойлогддог гэж үзэж байна. *Жендэрийн ялгаа* нь гэр бүл, төр, зах зээл, олон нийтийн амьдралын хүрээнд эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн үүрэг, хариуцлага, оролцооны төрх, байдлаар илэрдэг бол *жендэрийн ялгаварлал* гэж *жендэрийн ялгааны асуудлыг аль нэг жендэр нь нөгөөгөөсөө ДЭЭР/ДАВУУ эсвэл ДООРД/СУЛ ДОРОЙ* гэж үзэж байгааг хэлнэ.

Жендэрийн тэгш эрхийн тухай хуульд эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн бодит тэгш байдлыг бий болгох үүднээс дараах 5 үндсэн зүйлийн дүн шинжилгээнд тулгуурлан боловсруулах шаардлагатай. Үүнд: 1. **ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА** - Эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн хийж, гүйцэтгэж байгаа ажил, хөдөлмөр, 2. **НӨӨЦ БОЛОМЖ**- Эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд аливаа ажил, хөдөлмөрийг хийхдээ ямар нөөц, боломжоор хангагдаж байгаа, эсвэл үгүй байгаа, 3. **ҮҮРЭГ**- Эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн үүрэг, хариуцлагын ялгаа, 4. **ЭРХ МЭДЭЛ**- Эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн хэн нь шийдвэр гаргаж, хэний ашиг сонирхол хөндөгдөж байгаа, 5. **ХУВЬ ОРОЛЦОО**-Эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн хэн нь хаана илүүтэй оролцож, хэн нь, хаана үлдэж байгаа байдлыг анхаарах нь чухал юм.

Жендэрийн тэгш эрхийн асуудлыг *тэгш эрхийн зарчим, ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчим, төр засгийн амлалт үүргийн зарчим* гэсэн 3 үндсэн зарчимд нийцүүлж баталгаажуулан^{50[15]} хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ хүний эрхэд суурилсан хөгжлийн хандлагад суурилан ажиллах шаардлагатай байдаг.

Жендэрийн зохистой хандлага гэдэг бол эмэгтэй хүний нөхөн үржихүйн үүргийг нийгмийн үүрэг^{51[16]} гэж үзэж, улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын амьдралд эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг хангахад зохистой, нэмэлт арга хэмжээ авахыг засаг төрд үүрэг болгодог^{52[17]} юм. Энэхүү хандлага нь *боломж, бололцооны түүнчлэн үр дүнгийн тэгш байдлыг* чухалчилдаг төдийгүй амлалт, үүргийн зарчмын дагуу зохистой бүх арга хэмжээ авахыг^{53[18]} төр, засаг, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад үүрэг болгодог юм.

Жендэрийн хамгаалах хандлага нь “эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс эмзэг, сул дорой учир тэднийг хамгаалах, халамжлах шаардлагатай” хэмээх үзэл баримтлалд тулгуурладаг. Энэ хандлагын дутагдалтай тал нь хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг эдлэхэд ямагт хязгаарлаж байдаг. Тухайлбал, эмэгтэйчүүдийг хамгаалах нэрийдлээр эмэгтэйчүүд, охидыг цалин, орлого сайтай зарим “хүнд хүчир” гэж үздэг ажил хөдөлмөр эрхлэхийг хориглох нь эмэгтэйчүүдийн баталгаатай эдлэх эрхээ^{54[19]} тэгш эдлэхэд нь хязгаарлалт болж цалин орлогоо нэмэгдүүлэх, цаашилбал хөгжих эрхээ эдлэх боломжгүй болдог байна. Жишээ нь, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 100.1-д “Ажил олгогч нь жирэмсэн эмэгтэй, гурав хүртэлх насны хүүхэдтэй эхийг аж ахуйн нэгж, байгууллага татан буугдсан болон энэ хуулийн-д зааснаас тохиолдолд ажлаас халахыг хориглоно”, 102.1-д “Жирэмсэн эмэгтэй, найм хүртэлх насны хүүхэдтэй эх, 16 хүртэлх насны хүүхэдтэй ганц бие эхийг өөрөө зөвшөөрөөгүй тохиолдолд шөнийн буюу илүү цагаар, түүнчлэн албан томилолтоор ажиллуулахыг хориглоно”, Нийгмийн даатгалын сангаас тэтгэвэр, тэтгэмж авах тухай хуульд “Хорин жил нийгмийн даатгал төлсөн, дөрөв түүнээс дээш

50 [15] Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйл. “Монгол Улсын иргэн дараах үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ” гээд хүний эрх, эрх чөлөөг 18 заалтаар баталгаажуулж өгсөн. Энэ баталгаажсан эрхийг Монгол Улсын иргэн бүр, эрэгтэй эмэгтэйчүүд адил тэгш эдлэх ёстой юм.

51 [16] Найрбын болон Бээжингийн бага хурлаас гаргасан тунхаглал болон үйл ажиллагааны хөтөлбөрүүдийн үндсэн зарчим.

52 [17] Үндсэн хуулийн Аравдугаар зүйлийн 2-т “Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ”, 3-т “Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон батласан буюу нэгдсэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчлэнэ” гэж заасан байдаг ба Арван есдүгээр зүйлд “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэж заасан заасан тул жендэрийн зохистой хандлага бодитой хэрэгжих хууль эрхзүйн үндэстэй бөгөөд иргэд энэ эрхээ шаардах ёстой гэж үзэж байна.

53 [18] ЭЯГБХУК-ийн 3 дугаар зүйлд заасан.

54 [19] Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 4-т “ажил, мэргэжилээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах...” гэж заасан.

хүүхэд төрүүлсэн эх өөрөө хүсвэл тэтгэвэрээ тогтоолгох эрхтэй” хэмээн эмэгтэй хүнийг хамгаалах хандлагатай заалтуудыг оруулсан нь эмэгтэй хүн Үндсэн хуульд заасны дагуу ажил, хөдөлмөрийг чөлөөтэй эрхлэхэд аливаа хязгаарлалт зохиомлоор бий болгох, тухайлбал, олон хүүхэдтэй эсвэл нялх хүүхэдтэй гэх мэтээр шалтаглан ажилд авахгүй байх тохиолдлуудыг бий болгож байна^{55[20]}.

Жендэрийн ялгаатай байдлыг хүлээн зөвшөөрөх/зөвшөөрүүлэх хандлага нь эрэгтэй, эмэгтэйчүүд хүйсийн хувьд ялгаатай учраас тэдэнд ялгавартай хандах үзэл баримтлал юм. Энэ хандлага нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс өөрийгөө болон бусдыг хэрхэн үзэж байгаа байдлаар илэрдэг. Жишээлбэл, “эмэгтэй хүн насны хувьд эрт хөгширдөг тул тэтгэвэрт эрт гарах ёстой” гэсэн бодлогыг хууль тогтоогчид, ажил олгогчид баримталдаг байна^{56[21]}. Энэ үзэлд тулгуурлан эмэгтэйчүүдийг тэтгэврийн насанд хүрсэн гэдгээр шалтаглан тэдний ажлын туршлага, мэдлэг, чадварыг харгалзахгүйгээр Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хуульд заасан^{57[22]} хөдөлмөрийн гэрээ цуцлах насны хязгаарын тухай заалтыг зөрчин тэтгэвэрт гарахыг элдэв хэлбэр, аргаар шаарддаг байна.

Эрэгтэйчүүдийг гэр бүл, эхнэр хүүхдээ тэжээх, өрх толгойлох, улс орныг тэргүүлдэг” гэж үздэг уламжлалт ойлголт нь тэднийг “хүчтэй хүйстэн” гэж үзэх хандлагатай болгосон байна^{58[23]}. Эрэгтэйчүүд “хүчтэй хүйстэн” хэмээх уламжлалт үүргээ “нэр төртэй гүйцэтгэж чадахгүй байна” гэж үзсэнээс тэд нийгмийн, ялангуяа гэр бүлийн хүрээнд нэр хүндгүй болох явдал элбэг тохиолддог байна. Эрэгтэйчүүд “нэр хүндгүй болсон” үедээ үүнийгээ гол төлөв олон янзын сөрөг хэлбэрээр илэрхийлэх нь олонтой байдаг. Жишээлбэл, тэд сэтгэл санааны хямралд орох, улмаар архи, согтууруулах ундааг зүй бусаар хэрэглэх, биеийн болон оюуны доройтолд орох, олон тохиолдолд гэмт хэрэг үйлдэх, бусдын муу нөлөөнд автах зэргээр уруудаж доройтох байдалд хүрэхийн зэрэгцээ зарим тохиолдолд өөрийгөө егүүтгэх оролдлого гаргадаг байна.

Тэгш байдлын ёс төдий хандлага нь эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд адил, тэгш учир тэдэнд адилхан хандах ёстой гэсэн үзэл баримтлал юм. Өөрөөр хэлбэл, жендэрийн тэгш эрхийн зарчимд үл нийцэх хандлагын нэг бол жендэрийн ижилсгэх хандлага буюу тэгш байдлыг ёс төдий байдлаар тунхаглах загвар байдаг юм. Ийм хандлагын илрэл нь эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд тэгш эрхтэй хэмээн хуульд тунхагладаг хэдий ч тэдэнд бодит амьдрал дээр тэгш эрхээ эдлэх боломж, бололцоог засаг, төрөөс зохистой байдлаар бий болгодоггүй, бодитой арга хэмжээ авдаггүй байх явдал юм. Жишээ нь, Монгол Улсын Үндсэн хуульд “эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд сонгох, сонгогдох эрх”-ийг баталгаатай эдэлнэ^{59[24]} гэж тунхагласан байтал хуульд заасан тэгш эрхээ эдлэх боломжийг хүн амын тал хувийг эзэлж байгаа^{60[25]} эмэгтэйчүүд, ялангуяа сонгогдох эрхээ эдлэх эрх зүйн,

55 [20] Хуульд зөвхөн эмэгтэй хүнийг хамгаалах заалттай байвал гэр бүл, хүүхдийн нийгмийн болон эдийн засгийн эрх ашигт нийцдэггүй. Хэрэв хуульд эцэг, эх, эхнэр, нөхрийг аль алинд нь хамааралтай байдлаар хуульчлах нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст илүү сонголт, илүү боломж бий болох юм. Судлаач.

56 [21] 2000 оны Хүн ам, орон сууцны тооллогын мэдээгээр эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдээс дундажаар 5 пунктээр илүү насалдаг байна.

57 [22] Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 40.1.3-т “ажилтан 60 нас хүрч өндөр насны тэтгэвэр авах эрх үүссэн” бол ажил олгогчийн санаачлагаар тэтгэвэрт гаргаж болох тухай заалттай. Гэтэл Нийгмийн даатгалын сангаас тэтгэвэр, тэтгэмж авах тухай хуулийн дагуу төрүүлсэн хүүхэд, 20 жил нийгмийн даатгалын санд даатгал төлсөн байдлаар шалтаглан эмэгтэйчүүдийг тэтгэвэрт гаргаж байгааг Үндсэн хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль зөрчсөн үйлдэл гэж үзэж байна.

58 [23] Хүйс болон жендэрийн аливаа ялгаа (нас, хүйс, боловсрол, шашин, гэр бүлийн байдал, үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал) нь сайн, муу, хүчтэй, хүчгүй, сул, дорой гэх мэтээр тодорхойлогдох учиргүй юм. Жишээ нь, эрэгтэй хүн даахгүй байгаа ачаа тээшийг эмэгтэй хүн өлхөн өргөчих, эмэгтэй хүнтэй адил үйлэнд уран эрэгтэй хүн байх зэрэг олон жишээ байдаг бөгөөд, арга, билэг хоёрын аль нь илүү вэ гэсэнтэй адил утгагүй зүйл болох юм. Тиймээс аливаа ялгаа нь хэн нэгнийг ялгаварлан гадуурхах шалтгаан, шалтаг, үндэслэл болох учиргүй. Судлаач.

59 [24] Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлд “Монгол Улсын иргэн дараах эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ” гээд арван найман заалтаар иргэдийн эдлэх ёстой эрх, эрх чөлөөг заасан боловч иргэд хуульд заасан эрх, эрх чөлөөгөө баталгаатай эдэлж чадахгүй байна. Судлаач.

60 [25] 2000 оны Хүн ам, орон сууцны тооллогоор эмэгтэйчүүд хүн амын 50,4 хувийг эзэлж байна.

нийгмийн, соёлын орчин бүрдээгүй хэвээр байна. Энэ талаар засаг, төрөөс, улс төрийн намуудаас хэрэгжүүлж байсан зохистой, үр дүнтэй, тууштай бодлого дутагдалтай, цогц бус байснаас шийдвэр гаргах түвшинд ажиллаж байгаа эмэгтэйчүүдийн тоо, хувь хэмжээ жендэрийн тэгш байдлын наад захын жишигт хүрээгүй байна.^{61[26]}

Монголын эмэгтэйчүүд гэр бүл, нийгмийн хөгжлийн идэвхитэй гишүүн байх боломж, бололцоогоор ямагт дутмаг, хүйс болон жендэрийн хувьд олон зууны турш “дорд” үзэгдэж ирснээс тэгш эрхээ эдлэх боломж, бололцоо нь алдагдсан байна. Үүнээс үүдэн эмэгтэй хүн өөртөө итгэх, өөрсдийнхөө мэдлэг, чадварыг зохистой үнэлэх, хуульд заасан иргэний эрхээ бодитойгоор эдлэх итгэл үнэмшил сул байгаа зэрэг байдлаас үр дүнгийн тэгш байдал ч алдагдсан гэж дүгнэж болно.^{62[27]} Тиймээс улс төр, нийгмийн амьдралд эмэгтэйчүүдийн үүрэг, оролцоог нэмэгдүүлэх, чадавхижуулахад улс төрийн нам, засаг төр, төрийн бус байгууллагын зүгээс нэлээд цаг хугацаа, уйгагүй хүчин чармайлт шаардах асуудал болоод байна.

Дээр дурдсан жендэрийн хандлагууд нь нэг талаас эмэгтэйчүүд улс төр, нийгмийн амьдралд оролцох байдлыг хязгаарлах шалтаг, шалтгаан болдог ба хүн амын тал хувь нь гэр бүл, нийгмийн хөгжлийн идэвхитэй гишүүн байх боломжийг бүрдүүлэхэд томоохон саад тотгор болж байна. Нөгөө нэг хортой үр дагавар нь уламжлал, ёс заншил, соёлын хэвшмэл үзэл баримтлал нь эрэгтэйчүүд гэр бүл, нийгмийн амьдралд тогтоосон хэм хэмжээний “золиос” болох тохиолдлууд олон байна. Иймээс жендэрийн ижилсгэх хандлага, тэгш байдлыг ёс төдий тунхагласан загвар бүхий хууль, эрхзүйн тогтолцоо нь эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн тэгш бус харилцааны элдэв гажуудал, ялгаварлалыг арилгах, хүн, нийгмийн хөгжлийн сайн хөшүүрэг болдоггүй.

Жендэрийн **ялгаатай байдлыг хүлээн зөвшөөрөх хандлага нь** эмэгтэйчүүд “сул дорой”, “эмзэг”, эсвэл “хүүхэд төрүүлдэг”, эрэгтэйчүүдийг бодвол “эрт хөгширдөг” учраас тэтгэвэрт эрт гарах ёстой, эсвэл хүч тэнхээ багатай учир “хөнгөн” ажил хийх ёстой гэх зэргээр үздэг хандлага юм. Тухайлбал, манай нийгэмд онгоцны үйлчлэгч, байгууллагын нарийн бичгийн дарга зэрэг ажил эрхэлдэг бүсгүйчүүд заавал залуухан, гоё сайхан байх ёстой хэмээн хандах нь олонтой тохиолдож байна. Эмэгтэйчүүдийг ийм шалгуураар ажилд авдаг байгууллагуудад “царай, бие галбир нь муудсан” хэмээн шалтаглаж ажлаас халах нь олон тохиолддог ба нилээд олон тохиолдолд ажлын байран дахь бэлгийн түрэмгийлэл, дарамтад өртөх, хүйсийн болон жендэрийн ялгаатай учир шалтгаанаар тэтгэвэрт гаргах, ажлаас халах, цалин бууруулах зэргээр эмэгтэйчүүдийг гадуурхдаг байдал байсаар байна. Нас, гадаад төрх, төрүүлсэн хүүхдийн тоо зэрэг ялгаатай байгааг шалтаглан ялгаварлан гадуурхалтыг “уламжлалын” дагуу улс төр, нийгмийн хүрээнд гаргасан хэвээр байгаа төдийгүй нийтээр дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомж, заавар, журамд жендэрийн ялгаварлан гадуурхалттай заалтууд орсон байдаг. Жишээ нь, Гэр бүлийн тухай хуулийн 24.3-т “Хүүхэд эцгийн нэрийг авна”^{63[28]}, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн “Эмэгтэй хүний хөдөлмөр” гэсэн хуулийн нэр, томъёо, 101.1, 103.1 зэрэг заалтууд нь эмэгтэй хүн (эм хүйстэн) учир хүүхдээ асрах ёстой гэсэн уламжлалт ойлголтод тулгуурлан боловсрогдож батлагдсан байдаг.

61 [26] Скандинавын зэрэг хөгжилтэй орнуудад жендэрийг тэгш харьцааг наад зах нь 60:40 байхаар тооцоолдог. Төрийн байгууллагууд жендэрийн харьцааг бүх шатанд жил бүр тооцоолон гаргадаг бөгөөд аль нэг хүйсийн харьцаа дээр заасан харьцаанаас илт давуу байх нь байгууллагын болон нийгмийн хөгжилд муугаар нөлөөлнө гэж үздэг байна. Судлаач.

62 [27] Мэдлэг, боловсрол сайтай олон эмэгтэйчүүд нийгэм, улс төрийн амьдралд идэвхитэй оролцох, ялангуяа шийдвэр гаргах дээд, дунд шатны сонгуульд нэрээ дэвшүүлэх, өрсөлдөхөөс байнга татгалздаг байна. Ийм байдал нь олон шалтаг, шалтгаантай ба хамгийн гол нь санхүү, мөнгөний хомсдол байдаг бөгөөд сонгуулийн систем, улс төрийн намуудын дотоод ардчилал, сонгогчдын болон хэвлэл мэдээллийн жендэрийн мэдрэмж зэрэг асуудлууд ихээхэн нөлөөтэй байсаар байна. Судлаач.

63 [28] Эрэгтэй хүнээр овоглох ёс, заншилтай тул ийм байх ёстой гэсэн хандлага, уур амьсгал хууль тогтоогчдод байсан тул тэр үед хүний эрхийн ТББ-даас “энэ заалт олон улсын гэрээ, тухайн хуулийн 10.1, Үндсэн хуулийн 10.2, 14.2, 16.11 дүгээр заалтуудыг зөрчиж байна” гэсэн шаардлагыг хүлээж аваагүй болно.

Үүний эсрэгээр гэр бүл, нийгэмд эрэгтэйчүүд бол “өөрсдийгөө яаж ийгээд аваад явах чадалтай” гэсэн уламжлалт ойлголтоор хандах, гол төлөв хөвгүүдийг бага балчиргаас нь гэр орны ажил^{64[29]} хийлгэх дадал, зуршилтай болгох, биеэ дааж аливаа “аар саар ажил” хийж сургах, эрдэм боловсрол, мэдлэг, мэргэжил эзэмшүүлэх зэрэгт эцэг, эх, багш, сурган хүмүүжүүлэгч нар анхаарал хандуулж байгаагүйн улмаас хөвгүүд гол төлөв эхэлсэн ажлаа дуусгах чадваргүй, хоосон мөрөөдөх, аливаа ажлыг уйгагүй гүйцэтгэх тэвчээр мөхөс, мөн аливаа зүйлийг сурч мэдэхийн төлөө тууштай хөдөлмөрлөх, гэр бүлийн бусад гишүүдийн төлөө сэтгэл гарган ажиллах хүсэл, сонирхол нь охидоос дутмаг байх явдал түгээмэл байдаг нь ажиглагддаг.

Түүнчлэн, эцэг, эх, багш, сурган хүмүүжүүлэгч нар хөвгүүдийн энэ бэрхшээлтэй асуудлыг үл ойшоох, ялангуяа шилжилтийн насны эрэгтэй хүүхдийг сургах, хүмүүжүүлэх арга барил дутуу, чадваргүй байдгаас олон тохиолдолд хөвгүүд сургуулиа орхих, эсвэл эцэг, эх нь хөвгүүдээ “хар бор” ажил хийлгэх зорилгоор дунд болон бага сургуулиас гаргаж, гэр орон мал ахуйн ажил хөдөлмөр хийлгэх, ингэхдээ тэднийг албан бус аргаар боловсрол эзэмшүүлэхэд анхаарахгүй^{65[30]} байгаа нь эмэгтэйчүүдтэй харьцуулбал эрэгтэйчүүд нь суурь мэдлэг, боловсрол султай болж байна.

Нийгмийн амьдралд хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцүүлэн залуучуудад боловсрол, мэргэжил, мэргэшлийг хослуулан эзэмшүүлэх үйл ажиллагаа орхигдсон, гэр бүлийн хүрээнд хөвгүүдийг өөртөө болон бусдад үйлчлэх ажилд сургах, зах зээлд эрэлт хэрэгцээтэй байгаа ажил хөдөлмөр эрхлэх чадвар суулгах, туршлагатай хүмүүсийг дагалдуулан ажиллуулах үйл ажиллагаа мартагдсан, боловсролын салбарын хүрээнд, ялангуяа хөвгүүдийг сургах, хүмүүжүүлэх ажлын арга барил хоцрогдсон, зэвсэгт хүчний салбарт хугацаат цэргийн албыг зөвхөн эрчүүд хаадаг, тэднийг төрөл бүрээр дарамталдаг, цэргийн алба хаах хугацаанд эрэгтэйчүүдэд учруулдаг бие бялдар, сэтгэл санааны элдэв дарамт зэргээс эрэгтэйчүүдийн хүний эрх, эрх чөлөө хохирч, олон тохиолдолд амьд явах эрх ч алдагдаж байна.

Эрэгтэйчүүдийг “хүчтэй хүйстэн”-д тооцдог, тэднийг эмэгтэйчүүдээс “дээрд” үздэг нийгмийн үзэл хандлага нь эрэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах үзлийг гэр бүл, нийгэмд бий болгох нөхцлийг бүрдүүлдэг. Үүний уршгаар эрчүүд сэтгэл санаагаар унаж, амьдралын замаа алдах байдал олонтой ажиглагддаг. Гэр бүл, нийгэмд эрэгтэйчүүд өөрсдийгөө “дээрд” үздэг учраас гэр бүлийн амьдралд “чадах чинээгээрээ” санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, гэр орны болон бусад туслах ажлыг хийж гүйцэтгэх нь эр хүний хийх ажил биш гэж үздэг байдал гэр бүлийн бусад гишүүдийн (ялангуяа эмэгтэйчүүдийн) ачааллыг улам хүндрүүлэх, олон тохиолдолд гэр бүлийн хүчирхийлэл зэрэг хүмүүнлэгийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэгддэг байна. Ийнхүү эрэгтэйчүүдийг “хүчтэй хүйстэн” гэж “дээрд” үзэж байгаагийн нөгөө нэг муу үр дагавар нь эрэгтэйчүүд боловсрол, мэдлэг багатай, аливаа хүндрэлтэй асуудлыг “зөөлнөөр” шийдэх чадвар султай болох, улмаар ажил олгогчид тэднийг “архи уудаг, залхуу” гэж үзэж ажилд авахгүй байх зэрэг нийгэмд тогтсон хэвшмэл ойлголтуудын хор уршгаар тэд цалин орлогоо нэмэгдүүлэх боломжгүй болж, зөвхөн эхнэр болон хамтран амьдрагчийнхаа “хүчээр”^{66[32]} амиа аргацаах, улмаар өрх гэрийнхээ болон нийгмийн амьдрал ахуйд улам их дарамт учруулж өөрсдийнхөө болон нийгмийн хөгжилд багагүй саад болдог тохиолдлууд олон байна.

64 [29] Гэрийн ажил бол эр хүний хийдэг ажил биш гэсэн ойлголт түгээмэл учраас.

65 [30] Бага, дунд боловсролыг хүүхдэд тасралтгүй олгох нь төрийн үүрэг бөгөөд орон нутгийн засаг захиргаа, сургуулийн захирал, багш нар Боловсролын багц хуулийн дагуу үр дүнтэй арга хэмжээ авахгүй байгаа нь манай орны ирээдүй болсон хүүхэд багачууд, ялангуяа хөвгүүд мэдлэг, боловсрол муутай байгаагийн нэг үндсэн шалтгаан мөн.

66 [32] “Тогтмол цалинтай, тодорхой ажилтай эмэгтэй хүнтэй айлын хажуу өрөө хөлсөн сууна” FM-ийн зар. 2007 оны 3 дугаар сарын 20-ны өдөр.

Тав. Төр, аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтны үүрэг, иргэний нийгмийн байгууллагууд, хувь хүмүүсийн хариуцлага ба гүйцэтгэх чиг үүргийн талаар.

НҮБ-аас баталсан хүний эрх, эмэгтэйчүүдийн эрхийн тухай олон улсын гэрээ, конвенциуд, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Оршил хэсэг, Аравдугаар зүйлийн 2, 3 дугаар заалт, 14, 16, 17, 19-1, 23-1, 30-1, 33-3, 38-2,7, 50-3, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 7-2 дугаар заалтууд зэргээр бусад хууль, бодлого, хөтөлбөрт заасан дагуу төр, аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтны үүрэг, иргэний нийгмийн байгууллагууд, хувь хүмүүсийн хариуцлага ба гүйцэтгэх чиг үүргийг дараах байдлаар хуульд тусгах нь чухал байна. Үүнд:

- Жендэрийн тэгш эрхийг хангах, аливаа ялгаварлан гадуурхалтаас урьдчилан сэргийлэх талаар хийгдвэл зохих, хууль эрхзүйгээр зохицуулах үйл ажиллагаанууд гэвэл; *(Гол төлөв дээрээс доошлох стратегийн дагуу дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ)*

А. Тухайн асуудлаар мэдлэг, мэдээллийг дээшлүүлэх сургалт, сурталчилгаа, семинар, хэлэлцүүлэг зэргийг үндэсний болон орон нутгийн хэмжээнд явуулах;

Б. Тухайн асуудлаар явагдаж байгаа бүх төрлийн үйл ажиллагаанд орон нутгийн төр, захиргаа, нам, олон нийт, боловсрол, соёл, хэвлэл, мэдээлэл, хууль хяналтын байгууллага, аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний нийгэм, бусад сонирхлын бүлэг зэрэг нийгмийн бүхий л давхаргыг татан оролцуулах зэрэг;

- Жендэрийн тэгш эрхийг хангах аливаа ялгаварлан гадуурхалтыг хориглох; *(Мөн дээрээс доошлох стратегийн дагуу олон нийт даган мөрдөх эрхзүйн орчныг бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ)*

А. Хууль, дүрэм, тогтоол, шийдвэр зэрэгт хүний эрх, тэгш эрхийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн өөрчлөлт оруулах, түүний дотор эрхзүйн орчныг шинээр бүрдүүлэх, шаардлагатай хуулийг боловсруулан батлах арга хэмжээ авах зэрэг;

Б. Аливаа байгууллага, аж ахуйн нэгж нь дотооддоо мөрдөх дүрэм, журам боловсруулан гаргаж мөрдөх, хяналт тавих тогтолцоог бий болгох;

- Жендэрийн тэгш эрхийг хангах, аливаа ялгаварлан гадуурхалтыг арилгах, хүний эрх, тэгш эрхийг баталгаажуулах чиглэлээр идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулах;

А. Аливаа ялгаварлан гадуурхалттай тэмцэх хууль эрх зүй, уламжлал, ёс заншил, нийгмийн харилцааг өөрчлөх хууль, тогтоомж боловсруулан гаргах;

Б. Эмэгтэйчүүдийн улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн аливаа үйлдлийг таслан зогсоох, улмаар хуулийн дагуу шийтгэл ногдуулах зэрэг;

- Жендэрийн тэгш байдлыг хангах аливаа ялгаварлан гадуурхалттай тэмцэх механизмыг бүрдүүлэх;

А. Ялгаварлан гадуурхсан аливаа үйлдлийн эсрэг тодорхой, үр дүнтэй, түр зуурын арга хэмжээг авах ажлыг бүх шатанд зохион байгуулах;

Б. Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг баталгаажуулах арга хэмжээнд нийгмийн бүх бүлгийг татан оролцуулах, тэдгээр үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх ба урамшуулах зэрэг;

- Бодит тэгш байдлыг *(De facto)* хангах;

А. Хуульд заасан боловч бодит байдалд хэрэгжихгүй байгаа заалтыг үр дүнтэй болгоход чиглэсэн нэмэлт арга хэмжээ авах;

ДОРЖИЙН МӨНХӨӨ

Гал Голомт Үндэсний хөдөлгөөн ТББ-ын Тэргүүн.

ХҮНД ЭЭЛТЭЙ БОДЛОГЫГ ТУНХАГЛАХААС ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦООГ ДЭМЖИЖ БАТАЛГААЖУУЛАХ НЬ

УИХ-ын сонгуулийн хуулиас нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байна гэсэн заалтыг хассан явдал нийгэмд олон шинэ хариу үзэгдлийг буй болгож байна.

Эмэгтэйчүүдийн ТББ-уудыг зохион байгуулалтад оруулж, эв нэгдэл хамтын ажиллагааг сайжруулахад түлхэц өглөө. Гэр бүл хэмээх жижиг ертөнцийн тулах нэг багана болсон ханийнхаа эх орон, гал голомтынхоо ирээдүйд чиглэсэн хөдөлмөр, сэтгэлийн ачлалыг үнэлэн хүндэтгэдэг эрэгтэйчүүдэд шинэ хандлага, ухаарал өгч тэднийгээ өмөөрөн дэмжих хүрээ өргөжин тэллээ.

Хэдийгээр социализмын тухай сайнаар дурсвал хуучинсаг болж харагддаг ч эмэгтэйчүүдийн талаар баримталж байсан бодлого, түүний үр дүнг үл тоомсорлох нь дэндүү шударга бус болох билээ. Тухайн үеийн төрийн эрх барих дээд байгууллага Ардын их хурын депутат нарын 24 -өөс доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байх бодлогыг тууштай баримталж байсан нь Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцийн заалтыг биелүүлэхийн төлөө тавьж байсан хүчин чармайлтын илрэл юм.

Төр барьж байсан улс төрийн хүчин эмэгтэй лидерүүдийг өсгөн салбарын сайн мэргэжилтэн, улмаар хамт олныг зохион байгуулагч болгон хөгжиж төлөвшихөд нь тусалж, дэмжих ажлыг хоёр жилээр төлөвлөн, хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж дүгнэн, үнэлгээ өгч доод түвшнээс өгсөх замаар албан тушаал дэвшүүлэн туршлага, ур чадвар эзэмшүүлж бэлтгэх ажлын тогтолцоотой байсан.

Олон түмний дунд нэр хүндтэй, ажил хөдөлмөрийн өндөр амжилт гаргасан манлайлагч эмэгтэйчүүдийг бүх шатны сонгуульд нэр дэвшүүлдэг байлаа. Аливаа лидерийг сонгон шалгаруулахад намын хамт олны санал дүгнэлт зөвлөмжийг заавал авдаг байсан юм.

АИХ-ын депутатуудын хурал чуулган дээр хэлсэн үг, тавьсан саналыг холбогдох яам газрууд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө гарган тайлагнадаг, сонгогчдын захиа даалгавраа биелүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлж байв. Энэ бүхнийг эргэн сануулахын учир нь төр түшилцэх чадалтай эмэгтэйчүүд ховордсон гэж гаслах, хилийн чанадаас суралцахаар хөрөнгө мөнгө цацахаасаа өмнө “айлаас эрхээр авдраа уудал” гэсэн Монгол ухааныг сануулах гэсэн хэрэг.

Бүр 1920-иод онд эмэгтэйчүүдийн асуудал хариуцсан төрийн байгууллагын бүтцийг буй болгож эмэгтэйчүүдийн талаар явуулах бодлогыг тэдний өөрсдийн оролцоотой шийдвэрлэх эхлэл тавьж байж.

Монголын эмэгтэйчүүдийн хороо гэдэг нэртэй төр олон нийтийн статустай байгууллага бодлого тодорхойлогч улс төрийн намын зохион байгуулалтын бүтцэд орж, тэргүүнийг нь нам, төрийн удирдах байгууллагад зохих байр суурь эзлүүлж байсан юм. Өөрөөр хэлбэл, шийдвэр гаргах шатанд тэдний үгийг сонсож бас бүх шатанд бодлогын хэрэгжилтэд хяналт тавих эрх олгодог байсан гэсэн үг. Энэ боломж нь эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хөндсөн асуудал шийдвэр гаргах түвшинд богино хугацаанд тавигдах, шийдвэрлэгдэхэд таатай нөлөө үзүүлж байв.

Одоо эмэгтэйчүүдэд их эрх чөлөө олгосон гэж тунхаглаж байгаа үед намуудын дэргэдэх эмэгтэйчүүдийн байгууллага ямар статустай, эрх хэмжээтэй байгааг би сайн ойлгодоггүй болохоор энэ асуудлыг тодруулан дурдаж байгаа юм. Лав л улс төрийн эрхийг нь баталгаажуулах зүгт хийсэн сонгуулийн хуулийн өөрчлөлтийг нь үгүй болгоход тэдний саналыг сонсох нь бүү хэл бараг амыг нь барих цоож тааруулчихсан бололтой. Орлогч сайд, даргаар эмэгтэй хүн заавал ажиллуулах ажлын байрыг тодорхойлж хэрэгжүүлдэг байсан.

Энэ нь Улс төрийн намд эмэгтэй манлайлагчдыг өсгөн хөгжүүлэх хэрэгцээ шаардлагыг бий болгож байсан хэрэг юм. Энэхүү бодлогын үр дүнд Монголын эмэгтэйчүүдийн хорооны дарга агсан, төр нийгмийн нэрт зүтгэлтэн, зохиолч С.Удвал, Сангийн яамны нэгдүгээр орлогч сайд асан Б.Долгормаа, Хөдөлмөр цалин хөлсний улсын хорооны дарга асан Лхамсүрэн, Эрүүл мэндийн яамны нэгдүгээр орлогч сайд агсан Д.Түмэндэлгэр нарын олон олон үндэсний хэмжээний шинжээч лидерүүд байр сууриа эзэлж хүнд ээлтэй хөгжлийн түүхийг бүтээлцэж байсан билээ.

Өнөөдөр эмэгтэйчүүд сонгуулийн хар ажил материал тараах, хэн нэгнийг өмөөрөн бусад намынхантай үзэлцэх, нийгмийн хурц асуудал сөхөн тавигчдын дүрд тоглож улс төрчдийн захиалга биелүүлэх, аливаа маргааныг өдөөгч баатар болон эмэгтэйчүүдэд үүрүүлдэг хоч болсон ухаан богинотой болохоо батлах, хэвлэлийн хурц хурц шуугиан дэгдээж, хөлсний хар ажлын золиос болох, холыг харагчдын гар хөл болж хоорондоо дайсагналцах гээд олон таагүй үзэгдэл бидний нүдэн дээр өрнөдөг нь цөөн биш. Эмэгтэйчүүд бэлгийн мөлжлөгт өртөгчдийн, биеэ үнэлэгчдийн, харьд зуучлалаар хадамд гарагчдын, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөгчдийн бүхэл бүтэн эгнээг бүрдүүлж нэг хэсгийг маань эмгэнэлт хувь заяа нь тохуурхан даажигнаж байна.

Хэн биднийг өмөөрөн энэ асуудлыг гарган тавьсан билээ. Эмэгтэйчүүдийн төрийн бус байгууллагууд олон жил ярьсан энэ асуудлууд ямар улс төрийн хүчний мөрийн хөтөлбөрт тусгалаа олсон билээ. Энэ бүхэн бид төрийн хэрэгт хошуу дүрэх, шийдвэр гаргах, хөгжлийн бодлого боловсруулахад орон зайгаа нэхэх хэрэгцээ шаардлагыг бий болгож байгаа юм.

Гэр бүлийн задрал, архинд живсэн нийгмийн орчин, өсвөр залуу үе, эрүүл мэнд, боловсролоор доройтож, гэмт хэрэгт орооцолдсон эрчүүд, эрүүл мэндийн хүнд ээлтэй тусламж үйлчилгээ, чанартай, хөрвөх чадвартай боловсрол, эзнээ олж, амьдралыг нь бодитой дэмжих нийгмийн халамж үйлчилгээ гээд бидний хошуу дүрэх асуудал нэн олон бас орон зай нь үгүйлэгдэж байгаа туршлага, мэдлэгийн хомсдол ч их байна.

Гэтэл сонгуульд ялалт ирвэл хичнээн эмэгтэй шийдвэр гаргах өндөр болон дунд шатанд байр эзэлсэн байдаг билээ. Зөвлөх, туслах их л сайндаа мэргэжилтэн болох хувь зохиол биднийг хүлээж байдаг нь нууц биш. Хэрэв эмэгтэй хүн бие даан ямар нэг ажил санаачлан амжилтанд хүрвэл түүнийг гутаах их аян өрнөдөг, бас замаасаа зайлуулах, бие даасан санал санаачилга гаргах замыг нь хаах занга тавихаар оролдох нь ч бий. Бидний үеийнхэн социализм, зах зээл нийгэмд хоёуланд нь амьдарч байгаа болохоор энэ бүхний амьд гэрч юм.

Эдгээр зүйлийг бичихдээ хэн нэгнийг буруушаах гэсэндээ бус Монголын ард түмний ололт, алдаа бүхэн бидэнд болон хойч үед минь хамаатай тул урьд үеийнхний бүтээсэн сайн зүйлийг бүгдийг нь хог болгон шүүрдэхгүй, авах гээхийн ухаанаар хандаж, нэгэнт бүтээсэн зөв менежмент, туршлага, бас Монголын хөрсөн дээр буусан үнэт зүйлийг судлан өнөө үед таарч тохирохгүй болсныг нь сайжруулан ашиглаж байгаасай гэсэндээ энэ бүхнийг нурушлаа.

ПҮРЭВИЙН ОЮУНЧИМЭГ

Хууль зүйн ухааны магистр, докторант. ХЭҮК-ын гишүүн.

Эрдэм шинжилгээний ажил, судалгааны бүтээлүүд

“Цагдаагийн байгууллагын ажилтнуудад зориулсан гарын авлага”, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтнуудад зориулсан гарын авлага” зэрэг 5 төрлийн гарын авлага,
“Хүний эрх” сэтгүүлд “Сэжигтэн, ялагдагчийн эрхийг баталгаатай хангах зарим асуудал” 2005/1, “Хууль бусаар баривчлагдсан, цагдан хоригдсон шийтгэгдсэн хохирогчийн эрхийн асуудал” 2005/2, “Цагдан хорих ажиллагаа ба хүний эрх” 2005/4, “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр, хэрцгий хүнлэг

бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенцийн хэрэгжилтийг хангахад цаашид анхаарах зарим асуудлууд” 2006/1 зэрэг өгүүллэгүүд,

“Насанд хүрээгүй хүмүүсээс үйлдсэн гэмт хэргийн талаархи олон улсын баримт бичиг, зохицуулалт сэдвээр “НХХ-ийн гэмт хэргийн талаархи үндэсний чуулган”/2004он/,

“Гэр бүлийн хүчирхийлэл ба хүний эрх” /2003 он/ зэрэг илтгэлүүдийг,

“Иргэн таны эрх зүйн мэдлэг” /2006 он/.

ЭМЭГТЭЙЧҮҮД, ОХИДЫГ ХИЛ ДАМНУУЛАН ХУДАЛДААЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ТАЛААРХ ОЙЛГОЛТУУД БА ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ТАЛААР

Олон улсын үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн төрлүүд дотроос олон улсын анхаарлыг ихээр татаж, эзэндээ хямдхан ажиллах хүчээр асар хэмжээний мөнгийг нэг дор олж өгдөг хүн худалдаалах гэмт хэрэг нь хар тамхи, мансууруулах бодис худалдаалах, олон улсын террорист гэмт хэргийн дараа толгой цохидог гэмт хэргийн нэг болж байгааг олон улсын хүний эрхийн байгууллагууд цохон тэмдэглэж байна.

Цагаан боолын худалдаа, эмэгтэйчүүдийг хүйсийн давуу байдлаар нь ашигладаг, эзэндээ хялбар аргаар хурдан хугацаанд асар их мөнгө олж өгдөг энэ төрлийн гэмт хэрэг зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлүүдийн сонирхлыг юугаараа тэгтлээ татдаг вэ?

Тэгвэл энэ асуудлыг бичихээс өмнө хүн худалдаалах гэмт хэрэг гэж чухам юуг хэлээд байна вэ гэдгийг сонирхвол хүнийг мөлжих зорилгоор, хүч хэрэглэхээр заналхийлэх, буюу хүч хэрэглэх, эсхүл хүчирхийллийн бусад хэлбэрийг ашиглах, хүнийг хулгайлах, залилах, хууран мэхлэх, эрх мэдлээ урвуулан ашиглах, тухайн эмэгтэйчүүд охидыг эмзэг байдлыг нь далимдуулан гэмт хэрэгтээ ашиглах зэрэг аргаар эмэгтэйчүүд охидыг урвуулан элсүүлэх, тээвэрлэх, дамжуулах, нуугдуулах буюу хүлээж авах үйлдлийг хэлдэг байна.

Хүнийг мөлжих зорилгоор гэдэгт биеийг нь үнэлүүлэх буюу бэлгийн харьцаанд хүчээр оруулан мөлжих, албадан ажиллуулах буюу үйлчлүүлэх, боолчлол буюу боолчлолтой төсөөтэй заншил хэрэглэх, эрх чөлөөгүй байлгах, эд эрхтнийг нь авах зэрэг үйлдлүүдийг хэлдэг байна.

Мөлжих зорилгоор эмэгтэйчүүд, охидыг урвуулан элсүүлэх, тээвэрлэх, дамжуулах, нуугдуулах буюу хүлээж авах үйлдлийг хүн худалдаалах гэж үздэг.

Хүн худалдаалах тэр дундаа эмэгтэйчүүд, охидыг худалдаалах энэ гэмт хэрэг гарахад 3 төрлийн хүчин зүйл нөлөөлдөг гэж үздэг.

Нийгмийн хүчин зүйл:

- Нийгэмд эзэлж байгаа эмэгтэйчүүдийн нийгэм-эдийн засгийн доогуур байр суурь;

- Энэ талаархи нийгэм, олон нийтийн сул мэдээлэл, дэмжлэг;
- Тухайн улсуудын соёл болон практик үйл ажиллагаа;
- Гэр бүлийн дотор болон нийгэм дэх биеийн ба сексийн дарамт шахалт;
- Хүйсийн хувьд ялгаварлан гадуурхах үзэл;
- Нийгмийн эмзэг бүлэгт хамаарагсдын эрх зүйн хамгаалалтын сул байдал;
- Үндэсний цөөнх болон нутгийн уугуул хүн амыг ялгаварлан гадуурхах үзэл;

Эдийн засгийн хүчин зүйл:

- Хувь хүний болон гэр бүлийн гишүүдийн бусдад тавьсан өр зээлийн асуудал;
- Ядуу буурай орнуудын болон нийгмийн ядуу хэсгүүдийн дундах хүнс тэжээлийн хомсдолтой байдлууд;
- Тухайн бүс нутгийн тэгш бус эдийн засгийн хөгжил;
- Байгалийн гамшиг ган гачиг, үер ус, газар хөдлөлтийн үед үүссэн эдийн засгийн хямралтай байдлууд;
- Тухайн улс орны ажилгүйдлийн түвшин, орлого бага байх;
- Орлогын тэгш бус хуваарилалт;

Улс төрийн хүчин зүйл:

- Тухайн улс орнуудын дотоодын хууль эрх зүйн үр дүнтэй тогтолцоо буюу хуулийн хэрэгжилт;
- Улс орнуудын хамтын ажиллагаа болон хилийн шалган нэвтрүүлэх ажиллагааны үнэн зөв шударга авилгаас ангид байх ажиллагаа;
- Цагаач ажилчдын талаархи төрийн бодлого зохицуулалт;

Эдгээр хүчин зүйлүүд нь нэг ёсондоо эмэгтэйчүүд охидыг худалдаалан ашиг олоход түлхэц өгдөг хүчин зүйлүүд юм.

Үндсэндээ хүн худалдаалах гэмт хэргийн гол зорилго бол биеийг нь үнэлүүлж ашиг орлого олох, янхандуулах, порнографт бие дүрсийг нь ашиглах, албадан хүсээгүй хөдөлмөрийг эрхлүүлэх, арилжааны зорилгоор худалдах, хууль бус үрчлэлтийг хил дамнуулан зохион байгуулалттайгаар хийх, хүчээр албадан гэрлүүлэх зорилгуудыг тус тус агуулан асар их хэмжээний ашиг орлогыг олж байдагт оршино.

АНУ-ын төрийн департментын 2007 оны 6 дугаар сард гаргасан илтгэлд дурдсанаар Африкийн Замби Улсаас охидуудыг Ирланд Улс руу, Филиппин охидуудыг Готе Де Воире руу, Доминикан эмэгтэйчүүдийг Монтенегро руу, Кени эмэгтэйчүүдийг Мексик руу, Хятад эмэгтэйчүүдийг Афганистан рүү тус тус сексийн зорилгоор, Вьетнам хүүхдүүдийг Англи руу хар тамхи мансууруулах бодис зарах үйл ажиллагаанд татан оролцуулахаар, Тайланд эрчүүдийг АНУ руу ажиллах хүчээр, Оросын оюутнуудыг АНУ руу ажиллах хүч болгон гаргаж мөлжлөг явуулдаг талаархи мэдээг оруулжээ.⁶⁷

Мөн энэ гэмт хэргийн хохирогчид нь хөдөлмөрийн мөлжлөг, сексийн мөлжлөгийн хохирогч болохоос гадна давхар хөлсгүй хөдөлмөр, боолчлолын хохирогч субъект болдог байна.

Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас гаргасан судалгаагаар 12.3 сая хүн хөлсний хөдөлмөр тэр дундаа хөлсгүй боолын хөдөлмөр, албадлагын хөдөлмөр, хүүхдийн хөдөлмөр эрхэлж байгааг дурджээ.

АНУ-ын Засгийн газрын тусламжтайгаар хийсэн судалгаагаар 2006 онд 800.000 мянган хүнийг хил дамнуулан үндэстэн хооронд худалдаалсан тоо гарсан байна.

67 Trafficking in persons report, June, 2007, 7

Хохирогчдын хамгааллын асуудал хэрхэн шийдэгдэх ёстой вэ?

Хүн худалдаалах асуудал өөрөө гэмт хэрэг учраас тухайн гэмт хэрэгт бүх талаараа хохирсон хүн хохирогч нь болдог.

Хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчдын хувийн амьдралын талаар нууц байлгах, тэдгээрийг бие хүний хувьд тухайлбал, хүн худалдаалах гэмт хэргийн шүүн таслах ажиллагааг хаалттай явуулах арга замаар тухайн хохирогчийн эрхийг хамгаалдаг.

Хохирогчдын бие бялдар, сэтгэл зүй болон нийгэмд эзлэх байр суурийн хувьд нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг тогтвортойгоор явуулахын тулд бие даасан сэтгэл зүйч, эмч, мэргэжилтэн нарыг тусгай хөтөлбөр, программын дагуу бэлтгэн энэ чиглэлээр мэргэшүүлэн ажиллуулах нь хамгийн үр дүнтэй гэж тооцдог.

Энэ гэмт хэргийн хохирогчдыг эх орондоо ирэх тохиолдолд орон байраар хангах асуудал зайлшгүй яригддаг. Азийн бүсийн зарим улс орнууд тухайлбал, Филиппин, Тайланд зэрэг орнууд энэ гэмт хэргийн хохирогчдын нэлээдгүй тоог эзэлдэг улсын хувьд хамгаалах байр, түр орогнуулах байрыг төрийн бус байгууллагын дэмжлэгтэйгээр ажиллуулдаг байна.

Энэ гэмт хэргийг үйлдэгчид хохирогчдыг сонгож авахдаа:

- зан авирын хувьд сул дорой, хүний үгэнд оромтгой, гэнэн итгэмтгий охид эмэгтэйчүүд;
- нийгмийн эмзэг бүлэгт хамаарагсад, ахуй амьдралын хувьд ядуу, мөнгөний ямар нэгэн эх үүсвэр байхгүй, мөнгөөр байнга гачигдаж байдаг гэр бүлийн гишүүд;
- ар гэрийнхнээс нь тухайн хүний талаар огт хөөцөлдөх боломжгүй гэж үзсэн бүлгийн хүмүүс;
- боловсролын түвшин доогуур буюу огт боловсролгүй хүмүүс;
- үндэсний цөөнхийн бүлгээс тус тус сонгож авдаг байна.

Энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд дотоодын байгууллага төдийгүй хил залгаа улс орнуудын хил, хууль хяналтын байгууллагуудын хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

Үүний тулд хил залгаа улс орнуудын хувьд хилийн хяналтыг өөрийн боломжийн хэрээр бэхжүүлэн ажиллах шаардлагатайгаас гадна хил дээр ажиллаж буй боловсон хүчнүүдийн хувьд ямар нэгэн авилгал, тохиролцооны асуудалд оролцохоос сэргийлэх зорилгоор тодорхой арга хэмжээг хамтран зохион байгуулах асуудал гарч ирдэг.

Мөн хилээр нэвтэрч байгаа тээврийн хэрэгслүүдийг хяналтандаа байлгах, тэдгээрийн талаар зохих хууль тогтоох, бусад төрлийн хяналтын арга хэмжээг байнга авч ажиллах хэрэгтэй. Улс орнуудын хилээр машин, онгоц, усан онгоц, суудлын вагон зэрэг хүн тээвэрлэх боломжтой тээврийн хэрэгслүүдэд онцгой анхаарал тавьж хяналтаа чангатгах хэрэгтэй.

Хилээр дамжин өнгөрч байгаа арилжааны тээвэр эрхлэгчид, аливаа тээврийн компани буюу тээврийн хэрэгслийн эзэмшигч болон оператор нарт бүх зорчигчид нь тухайн улс оронд нэвтрэх эрх бүхий бичиг баримт, визний ямар нэгэн асуудалгүй байх үүргийг хүлээлгэх хэрэгтэй байдаг. Энэ үүргийг биелүүлээгүй зөрчсөн тохиолдолд оногдуулах хариуцлагын механизмыг боловсронгуй тогтоож өгөх явдал нь чухал юм.

Хүнийг хил дамнуулан наймаалах үйл ажиллагааны зорилготой уялдан тухайн улсын хувь хүний гадаад паспорт, хил нэвтрэх виз зэрэг бичиг баримт нь хуурамчаар үйлдэгдэх, түүнд эрх мэдэл бүхий субъектууд холбогдох явдал гардаг билээ.

Иймээс хүмүүсийн хувийн баримт бичгүүд, түүнийг зүй бусаар хялбар ашиглаж чадахааргүй өндөр нууцлалтай, хууль бусаар өөрчлөх, хуулбарлах, дахин ашиглах нөхцөл

боломжгүй, чанарын өндөр түвшинд хийгдсэн байх шаардлага зүй ёсоор тавигддаг.

Үүний тулд эдгээр бичиг, баримтуудын нууцлалын чанд байдал, өндөр зэрэглэлийг хангаж ажиллах нь тухайн улсын хувьд чухал асуудлын нэг болдог.

Ер нь хүнийг хил дамнуулан наймаалах гэмт хэргийн хохирогч болдог субъектуудын хувьд хилийн шалган нэвтрүүлэх боомтоор нэвтрэх орох, гарах зөвшөөрлийг олгодог хамгийн анхны эрх мэдэл бүхий субъект нь төрийн албан хаагчид өөрсдөө байдаг. Эдгээр албан тушаалтнуудын сонор соргог мэдрэмжтэй байх ажиллагаа нь энэ гэмт хэргийг таслан зогсоох нэгэн хүчин зүйл болдог гэдгийг хэлэх хэрэгтэй.

Хүнийг наймаалах энэ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг улс орнуудын хувьд өөр өөрийн түвшинд зохион байгуулан хийхээс гадна бүс нутаг, олон улсын хэмжээнд хамтран ажиллах явдал сүүлийн жилүүдэд нилээдгүй хэмжээгээр өсөж байна. Жишээлбэл, Зүүн өмнөд Азийн 5 орныг нэгтгэсэн Меконгийн сүлжээ байгууллага нь Тайланд, Лаос, Камбож, Вьетнам, Бирм зэрэг улсын нутаг дэвсгэрийг дайран урсах Меконг голын нэрээр нэрлэж, энэ голын урсгалыг даган байрласан эдгээр улсын хот суурин, тосгонуудаас эмэгтэйчүүд, охидыг хууль бусаар хил дамнуулан наймаалах гэмт хэргийг таслан зогсоох зорилгоор 5 орны Засгийн газрын хооронд гэрээ байгуулан хамтран ажиллаж байна.

Энэ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх Үндэсний сүлжээ байгууллагуудыг улс орнууд өөр өөрийнхөө хууль тогтоомжийн хүрээнд зохион байгуулан, төрийн болон төрийн бус байгууллагуудыг түшиглэн үйл ажиллагаа явуулдаг.

Тухайн байгууллагуудыг төрөөс ямар нэгэн байдлаар үйл ажиллагааг нь дэмжих буюу тухайлбал, санхүүгийн хувьд тусламж үзүүлэх зэргээр хамтран ажилладаг байна.

Эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагаанд үндэсний хэмжээний мэдээллийн сүлжээг бий болгох нь тухайн орны хууль хяналт, хил, гаалийн байгууллагуудын мэдээллийг нээлттэй, нэгдсэн сүлжээтэй болоход чухал алхам болдог.

Зарим улс орнуудын хувьд энэ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын хүрээнд үндэсний хэмжээний хөтөлбөр боловсруулан, бүх байгууллагуудыг хамруулсан мэдээлэл солилцох, мэдээлэл түгээх, сургалтын хөтөлбөр боловсруулах, олон нийтийн мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх зэрэг эдгээр урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг олон нийтийн хүчинд тулгуурлан зохион байгуулахыг чухал ач холбогдолтой гэж үздэг байна.

НЯМДОЛГОРЫН САМПИЛНОРОВ

Шинжлэх ухааны дэд доктор. Цагаатгах ажлыг удирдан
зохион байгуулах Улсын комиссын нарийн бичгийн дарга.

УЛС ТӨРИЙН ХИЛС ХЭРЭГТ ХЭЛМЭГДЭГСДЭД УРАМ ХАЙРЛАЯ

Монгол Улсад Ардын хувьсгалт төр, засаг оршин тогтнож эхэлсэн 1920-иод оноос хойш гэмгүй, шударга хэдэн арван мянган иргэд үзэл бодол, итгэл үнэмшил, шашин шүтлэг, угсаа гарал, нийгмийн байдал, өмч хөрөнгийнхөө улмаас ангийн дайсан, хувьсгалын эсэргүү, намын эсрэг бүлэг гэгдэн ад үзэгдэж, ялгаварлагдан гадуурхагдаж, хийж үйлдээгүй хилс хэрэгт татагдаж, тухайн үеийн хуулийн хурц илдэнд амь нас, амьдрал ахуйгаа егүүтгүүлэн хэлмэгдэж байсан нь түүхэн баримтаар нотлогддог юм.

Ер нь улс төрийн талаар хүнийг хэлмэгдүүлэх нь манай хувьсгалт ардчилсан төр, засаг тогтох, мандахаас ч бүр өмнө, магадгүй хүн төрөлхтөн анги, нийгэм болж хуваагдаж байсан тэр үеэс эхэлсэн юм биш үү. Миний уншиж байсан түүхийн холбогдолтой эрдэм шинжилгээ, уран зохиолын гадаад, дотоодын олон ном зохиолуудад, кино, ший зэрэгт эрт урьд цагт болж өнгөрсөн үйл явдлууд үүнийг гэрчилж байх шиг санагддаг. Монголын хаант гүрэн оршин тогтнож байсан үед ч Манжийн хаанчлалын дарангуйллын үед ч монголын тусгаар тогтнолын төлөө амь насаа зориулсан олон арван шилдэг хүмүүс улс төрийн золиос болж байсан юм байна гэж бодогддог юм. Бид зөвхөн монголын түүхийн зурвасхан үе болох 1921 оноос хойшхи үйл явдлыг л ярьж, бичиж байна. Ингэхээс ч өөр аргагүй биз.

“Улс төрийн хэлмэгдүүлэлт гэдэг бол хүн төрөлхтний түүхэнд гарсан хэзээ ч арилшгүй цусан толбууд юм” гэж НҮБ-ын Хүний эрхийн комиссоос гаргасан түүхэн баримт бичигт заасан байдаг. Энэ “цусан толбо” улс үндэстнүүдэд их бага янз бүрээр тогтож үлдсэн. Хамгийн их хэлмэгдүүлэлт амссан дэлхийн арван орны тоонд Монгол Улс багтдаг. Түүхийн баримтаас үзэхэд 1929 онд Шмераль гэж хүн коминтерны их хуралд Монголын тухай илтгэл тавихдаа манай улсын нийт хүн амыг 800 мянга гэж тэмдэглэсэн байдаг.

Гэтэл хэдхэн жилийн дараа 1940-өөд онд хүн амаа тоолж үзэхэд 600 мянга болсон байв. 200 мянган хүн хаачив!

Олонхи судлаачид үүнийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн үед цаазлагдсан, шорон гянданд нас барсан, далимдуулан хөнөөж устгасан хүмүүстэй холбож тайлбарладаг юм. Архивын материал, бичиг баримтад үлдсэнээр бол улс төрийн аймшигт хэлмэгдүүлэлтээр 40 орчим мянган хүн өртсөн гэдэг тооцоо бий. Гэтэл тэр үеийн ОХУ руу “улс төрийн хэрэгтэн” асар олон хүнийг нууцаар ачиж байсан. Тэдний хувь заяа хэзээ хаана дууссаныг тооцоолж гаргасан бүрэн төгс материал одоо хүртэл байдаггүй. Нэг жишээ авъя.

Сибирьт нэгэн модон байшин саяхан хүртэл байсан гэдэг. Тэр байшинг нутгийнхан “Монгол байшин” хэмээн нэрлэдэг байж. Хана туурганд нь дүүрэн монгол хүний нэр

сийлсэн. “Үхэвч Монгол минь хэвээр үлдэнэ”, “гэртээ харихсан”, “Өлзий чи минь намайг хүлээ” гэхчилэн хуучин монгол бичгээр бичсэн үгстэй байж. Жараад оны үед тэндхийн нэг ахмад орос хүн: “Дөчөөд оны үед энд монголчуудыг хорьдог шорон байсан юм. Олон давхар төмөр тортой, биднийг ойртуулдаггүй газар байсан. Дээлтэй хүмүүсийг машин машинаар ачаад явдаг байсан” гэж монгол оюутнуудад хуучилсан гэсэн. Цөөн хэдэн монголчуудыг маань хаана аваачиж, яаж хороож байсныг мэдэхийн аргагүй болж дээ.

Бичиг баримтад үлдсэн 39-40 мянган хүний 80 гаруй хувь нь шинэ үеийн сэхээтэн, эрдэм төгс лам хуврагууд байсан юм билээ. Өөрөөр хэлбэл, гадаад дотоодын харгис хар хүчин Монголын оюун санааны асар их потенциалыг бүрэн устгах бодлого явуулж байсан нь эндээс ил тод байдаг.

Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртөөгүй айл өрх, төрөл садан, ураг элгэн, аймаг, хошуу гэж тухайн үеийн Монгол Улсад байхгүй.

Хэлмэгдүүлэлтэд улс төр, эдийн засаг, өмч хөрөнгө, оюун санаа, гарал үүсэл, үндэс угсаа, түүх соёл гээд хамраагүй салбар хүрээ ч бас үгүй.

Хэлмэгдүүлэлтэд зөвхөн тухайн хүн өртөөд зогсоогүй, биеийн болон эд хөрөнгө, сэтгэл оюуны залхаан цээрлүүлэлтийг хэлмэгдсэн хүн бүрийн эцэг эхэд, хань ижил, үр хүүхдэд, удам хойчид нь танил тал, найз нөхдөд нь нэг нутаг усныханд, хамт олонд нь халдаан хэрэглэснээрээ түүний хор уршиг, үр дагавар нь хэмжээлшгүй их байсан юм.

Хэлмэгдүүлэлтэд гадны нөлөө байсан гэх боловч үнэн хэрэгтээ Монголчууд бид өөрсдөө өөрсдийгөө яллаж, өөрсдөө гүйцэтгэж, эх орон нэгтнүүдээ бусдын гарт өөрсдөө барьж өгч, харийн нутагт өөрсдөө хүргэж, харийн хүний илдээр, харийн улсын хуулиар шийтгүүлж байсан нь түүхийн гашуун үнэн юм.

1940-өөд оноос хойш энэ явдал арга хэлбэрээ өөрчлөн, үе шаттайгаар хэлмэгдүүлэх бодлого явагдаж байсан нь ч одоо тодорхой болжээ. 1950-иад оны үед “Сэхээтний төөрөгдөл”, “Төмөр-Очирын хэрэг”, “Цэндийн асуудал” улмаар, 1960-1970-аад оны үед “Намын эсрэг бүлэг”, 1970-1990 онд “Гавьяа найрууллын хэрэг”, “Хэвлэл номынхны асуудал”, “Түүхчдийн асуудал” гэхчилэн сэхээтнүүдээ хоморголон устгах арга хэмжээ авч 15 хүнийг шоронд гэсгээн цээрлүүлж, олон зуун хүнийг ажил албанаас нь зайлуулан цөлж, Улсыг Аюулаас хамгаалах байгууллагын хяналтад мөрдөн мөшгөж, тамлан зовоож байсан юм. Зөвхөн “Намын эсрэг бүлэг” гэгч зохиомол зүйл гарган ирж, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлсэн 200 гаруй сэхээтнийг ял эмлэлд унагаж, гэр бүл, үр хүүхэд зэрэг 2000 гаруй хүнийг ажил амьдралаар нь хохироож байлаа.

Эдгээр хоморголон шийтгэгдсэн хүмүүс нь манай улсын оюуны асар их потенциалтай шилдэг тэргүүний сэхээтнүүд байсан юм.

Хүн бүрт нээгддэг байсан “Анкет”, хүн амын тооллогын нэг гол асуулт нь “Ард уу?”, “Тайж уу?” гэдэг, удам судрын судалгаа байлаа. Энэ “Анкет”-аар үндэслэн тайж гаралтай бүх хүнийг устгах бодлого барьж байв. “Тайж гарал” гэдэг нь их Богд эзэн Чингисийн ураг удмыг хөнөөж дуусгах бодлого байсан гэж түүхчид хариулдаг юм билээ.

Монголын төрсүүлийн жилүүдэд улс төрийн хэлмэгдэгсэд, тэдний үе залгамжлагчдын талаар ихээхэн анхаарал тавьж, олон чухал арга хэмжээ авч байгаа. Монгол Улсын Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комиссыг УИХ-ын дэд даргаар удирдуулан ажиллуулж, хэлмэгдэгсдийг цагаатгах, нэр төрийг сэргээж, дурсгалыг мөнхжүүлэх, нөхөн олговор олгох, зарим хөнгөлөлт арга хэмжээний талаар хууль, эрх зүйн орчин бүрдүүлж өглөө. Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгаж эхэлсэн 1939 оноос хойш 29,0 мянга орчим иргэнийг цагаатгаж, нэр төрийг нь сэргээсэн байна.

Хэлмэгдэгсдэд нөхөн олговор олгож эхэлсэн 1998 оноос хойш өнөөг хүртэл 16,9

мянган хүнд 15,7 тэрбум төгрөгийн нөхөн олговор олгоод байна. Тэрчлэн, улс төрийн хэлмэгдэгсэд, тэдний гэр бүл, үр хүүхэд 600-гаад хүнд байр сууц олгох, буцалтгүй мөнгөн ба эд материалын тусламж үзүүлэх, зарим талын хөнгөлөлтөд хамруулах зэрэг олон ажил дэс дараатай хийгдэж байна. Гэвч энэ бүхэн нь хэлмэгдсэн хүмүүсийн болон тэдний гэр бүл, үр хүүхдийн амссан зовлон, үүрсэн ачаа, сэтгэл санааны болон эд материалын хохиролтой жишиж үзэх юм бол дуслын төдий зүйл юм. Хэлмэгдсэн хүн, тэдний гэр бүлийнхний туулсан зовлонг, өөрийн биеэр үзээгүй хүн тэгтлээ ойлгодоггүй юм билээ. Тэгээд ч улс төрийн хэлмэгдэгсэд хүйтэн цэвдэг сэтгэлээр хандах, тохуурхаж, доромжлох “эсэргүү” байдлаар хандах явдал одоо хүртэл зарим хүний бодол санаанд байдаг бололтой.

Сэтгэл санааны болон эд материалын асар их хохирол амсаад, тэр хатуу ширүүн үеийг сэтгэлийн хатаар туулж, одоо амьд сэрүүн байгаа, зуу хүрэхгүй хэлмэгдэгсдэдээ урам хайрлаж хорвоогоос буцаах юмсан гэхдээ эл өгүүллийг өчүүхэн би бээр тэрлэж байгаа юм.

Өнөөдөр улс орны маань эдийн засгийн чадавхи сайнгүй байгаагаас улс төрийн хэлмэгдэгсдэдээ аваад өгөх мөнгө хөрөнгө хомс, орон сууц, эд материалын боломж тун бага гэдэг нь ойлгомжтой. Хамгийн гол нь тэдэнд сэтгэл санааны урам хайрлах явдал чухал байна. Өнөөдөр амьд сэрүүн байгаа хэлмэгдэгсэд маань ид бүтээж, туурвих 30-40 насны үедээ арга хэмжээ авахуулж, хамаг сайхан үеэ алдсан хүмүүс. Гэтэл тэднийг улс төрийн үзэл бодлоор нь өнөө хүртэл ялгаварлан үзэж, шагнал урамшууллаас хасах явдал түгээмэл байгааг цөөн хэдэн хүнээр жишээ болгож авъя.

“Төөрөгдсөн сэхээтэн” гэгдэж, тэргүүн эгнээнд арга хэмжээ авагдаж байсан МХЗЭ-ийн Төв хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга, агсан Н.Дангаасүрэн гуай 80 гаруй настай, эрдмийн ажлаа гар салгалгүй зүтгэж байж доктор профессор болсон. 70 насыг хол давсан хөгшин нь олон жил хэвтэрт, өөрөө зүрхний хүнд өвчтэй, зургаан настай гуч охинтойгоо өрөвдөлтэй амьдарч байгаад насан өөд болсон. 60 жилийн бүтээлд нь Шинжлэх ухааны гавьяат ажилтан ч юм уу, Төрийн соёрхол олгох ч юм уу, ядаж одон медалиар шагнаж болно оо доо. Гэтэл тэр хүн бүрмөсөн мартагдав.

“Намын эсрэг бүлэг” гэгчийн гол төлөөлөгч Ц.Лоохууз, өнөөгийн ардчилал, зах зээлийн бодлогыг олон арван жилийн өмнө урьдчилан харж, хурал дээр шулуун шударга үг хэлснийхээ төлөө арга хэмжээ авахуулан, шоронд тамлагдаж байсан буурал өвгөн сангийн аж ахуйнуудыг удирдах газрын даргаар ажиллахдаа монголын атар газар эзэмших их хөдөлгөөнийг удирдаж байсан билээ.

Атар газар эзэмшсэний 40 жилийн ойгоор УИХ-ын гишүүн асан Ш.Гунгаадорж гуайг Сүхбаатарын одонгоор шагнахад тэрээр “Надаас өмнө энэ шагналыг авах хүн Лоохууз гуай л байсан юм даа” гэсэн гэдэг. Хүндтэй энэ хүний жинтэй үгийг нь өнөө хэр мэдэрч ойлгоогүй л байна. Энэ хүний удирдлагад ажиллаж, тодорхойлолтоор нь хөдөлмөрийн баатар болсон олон арван хүн бий.

Ц.Лоохууз Говь-Алтай аймгийн Намын хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн даргаар ажиллах хугацаандаа Гуулингийн услалтын системийг байгуулахаар шамдан хөөцөлдөж, анхны суурийг нь тавьж, аймгийн бүтээлч олон түмнийг энэхүү чухал ажилд гардан удирдаж байсан. Өнөөдөр түүний санаачлан зохион байгуулж хийлгэсэн 22 км-ийн урттай Гуулингийн суваг, услалтын систем хэвийн ажиллаж байна. Энэ нь Ц.Лоохуузын залуу зандан үеийн нөр шаргуу хөдөлмөрийн нэгээхэн хэсэг нь гэж үзэх үндэстэй.

Ц.Лоохууз гуай яагаад Төрийн өндөр дээд шагнал хүртэж болохгүй гэж?

Монголын нэрт одон орон судлаач С.Нинжбалгар нь түүний хань Д.Төмөр-Очир дарга арга хэмжээ авахуулан цөлөгдөж, тамлагдаж явахад “Би төртэй суугаагүй, Төмөр-

Очиртой суусан” гээд хамаг хүнд бэрхийг нь үүрэлцсэн, ханийнхаа зовлонг хуваалцсан байна. Монголын одон орон судлалын үндсийг тавьж, олон арван шилдэг бүтээлээрээ үе үеийн сэхээтнүүдийг хүмүүжүүлсэн энэ эмэгтэй ямар ч гавьяа цолонд хүрч чадалгүй наян насыг хол давжээ.

Монгол Улсын гавьяат багш байтугай, Ардын багш цолыг аль хэдийнээ авсан байх учиртай Ш.Бат-Очир, Д.Лхамжав, Д.Юмжав, П.Санж нарын олон эрдэмтэн багш сурган хүмүүжүүлэгчид, инженер техникчид Монгол төрийнхөө хайр хишгийг хүртэж чадалгүй зарим нь нас барж, зарим нь наян насныхаа нурууг элээжээ. Философич Д.Лхамжав монголын сор болсон эрдэмтдийн нэг байсан бөгөөд хэлмэгдлийн хүнд бэрхийг дааж чадалгүй нас барсан. Тэр хүний зохиосон “Монгол-Англи” хэлний олон мянган үгтэй анхны, үндэсний толь бичгийг хэвлэж өгөөгүйгээр үл барам, тэр том бүтээл чухам хаа яасан нь мэдэгдэхгүй сураггүй алга болсон.

Зохиолч Тангадын Галсанд хорин хэдэн настайгаас нь эхлэн нутаг зааж, хүнд хүчир ажилд нухлуулсан билээ. Тэрээр хэлмэгдэж явах хугацаандаа уншигчдын талархал хүлээсэн тавиад ном бичиж, монголын зохиолчдоос сод авьяасаараа тодорсон хүн. Хориодхон насандаа бичсэн “Арвайхээр” найраглалаараа л Төрийн соёрхол авах бүрэн боломжтой яруу найрагч байсан гэж зохиолч нөхөд нь болон олон түмэн ярьдаг юм билээ. Одоо дал гаруй насыг шүүрсэн буурал өвгөн болсон ч Төрийн шагналт олон арван зохиолчдын дунд түүний нэр байдаггүй. Яагаад гэсэн асуултад “хэлмэгдэж явсан учраас” гэсэн ганцхан хариулт бий.

Улс даяар шуугисан “Гавьяа” найрууллыг бичсэний учир арга хэмжээ авагдан нутаг заагдаж, бүтээл туурвих ид үеийг усан дунд зогсон ажиллаж, мод үүрч өнгөрөөсөн зохиолч сэтгүүлч Г.Жамьян өнөөдөр далан нас зооглож яваа ч үзэг цаасаа нийлүүлсээр сууж байна. 50 гаруй жил сэтгүүлчийн нөр хүнд хөдөлмөрийг эрхлэн, өнөөдөр өдөр тутмын сонинд сурвалжлагчаар ажиллаж байгаа хүн Жамьян гуайгаас өөр байхгүй. Сэтгүүлчдийн байгууллага, хамт олон нь Монгол Улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн цол олгуулахаар олон удаа тодорхойлсны эцэст саяхан л энэхүү хүндтэй цолыг хүртсэн дээ.

Монголын Улс төрийн хэлмэгдэгсдийн холбооны тэргүүнээр ажиллаж байсан А.Дашнамжил гэж өвгөн байлаа. “Намын эсрэг бүлэг” гэгч хилс хэрэгт холбогдуулан Гурван Тэсийн давсны үйлдвэр, Түмэнцогтын САА-д ажиллуулсан 24 жилд тэрээр асар их зүйлийг хийж бүтээсэн хүн юм билээ. Олон зүйлийн шинэ санаачилга, ажлын арга барилаар тухай үеийн ханшаар 20 гаруй сая төгрөгийн цэвэр ашиг улсад оруулж байсан нь тэр үеийн хөдөлмөрийн баатар болж байсан хүмүүсийн жишгээс даруй 2-3 дахин дээгүүр байсан гэдэг. Гэтэл түүний тэрхүү хөдөлмөрийг нь төр засаг үнэлэлгүй өдий хүрч, өвгөн буурал саяхан ертөнцийн мөнх бусыг үзүүлсэн.

Хурал дээр үг хэлснийхээ төлөө “Намын эсрэг бүлэг” гэгчид багтсан Хөдөлмөрийн баатар З.Лувсансамбуу гуайг нас барахад нь Алтан-Өлгийд газар өгөлгүй өөр газар оршуулж байсан жишээ ч бий.

Ийнхүү үзэл бодлынхоо зөрүүгээр хилс хэрэгт арга хэмжээ авагдсан мянга мянган шилдэг сэхээтэн, жирийн хүмүүс, хөдөлмөр бүтээлээ үнэлүүлж чадалгүй, төрийнхөө хайр ивээлд багталгүй хорвоог орхисоор одоо 100 хүрэхгүй хүн үлдээд байна. Энэ хүмүүс бол бүгд л, түрүүн нэрлэсэн цөөн хэдэн хүний адил, нэр нь тодроогүй гавьяат үйлстнүүд юм. Гол нь, ажил амьдралаараа хохирсон хөөрхий тэдэнд урам хайрлаж, хорвоог орхихоос нь өмнө ганц удаа ч болов баярлуулбал, цагаасаа өмнө суусан үрчлээний нь нэг нь ч болов арилж, цагаан судал татсан үснийх нь ширхэг бөхжихсөн дөө.

Монголын Улс төрийн хэлмэгдэгсдийн холбоо түрүү нэгэн ойгоор хэлмэгдсэн 18 хүнээ Төрийн дээд гавьяа шагналд тодорхойлсон юм билээ. Гэтэл тэр 18 хүний нэгэнд

нь ч шагнал олдоогүй Монгол Улсын төр, засгаас иргэддээ олгодог шагнал гэдэг нь улс эх орныхоо төлөө зүтгэсэн зүтгэл, хийсэн бүтээл, байгуулсан гавьяаг нь үнэлж олгодог урамшил мөн биз дээ.

Улс төрийн хэрэгтэн биш гэдэг нь түүхийн баримтаар нотлогдож, хууль хяналтын байгууллагууд хилс хэрэг байжээ гэдгийг нь батлан цагаатгаж, тэр ч байтугай арга хэмжээ авч, буруутгаж байсан байгууллагууд нь буруугаа хүлээж, уучлалт гуйгаад хилсээр авсан арга хэмжээгээ хэрэгсэхгүй болгосон нөхцөлд ч, хэлмэгдүүлэлтэд өртөхөөсөө өмнө байгуулсан гавьяаг нь, хэлмэгдүүлэлтийн он, жилүүдэд ялтан, хэрэгтэн болж явахдаа хийж бүтээсэн хөдөлмөрийг нь эргэн харж, үнэлж дүгнэж, тэднийг Төрийн дээд шагналаар нэхэн шагнаж болохгүй гэж үү?

“Урмыг нь хугалахаар ууцыг нь хугал”, “Бурмаар тэтгэхээр урмаар тэтгэ” гэхчилэн Монголчуудын сайхан үгс бий. Улс төрийн хилс хэрэгт идэр, залуу, хамаг сайхан насаа өнгөрөөж, амьдралаараа хохирсон цөөн хэдэн хүнээ урмаар тэтгэх юмсан. Хойч үед маань сургамж болохсон болов уу. Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсэд, тэдний үр хүүхэд, төрөл төрөгсөд Монголынхоо түүхэнд бүтэн нэртэй, цагаан мөртэй, дуурсах алдартай үлдэх болтугай!

ДАШААГИЙН ЦЭДЭНБАЛ

Монгол Улсын Сангийн яамны ахлах түшмэл.

Эрдэм шинжилгээний ажил, судалгааны бүтээлүүд

Хүүхдийг хөгжүүлэх талаар 2000 он хүртэл баримтлах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр (1993),
Ядуурлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр (1994),
Монгол Улсын төрөөс баримтлах хүн амын бодлого (1996),
Эмэгтэйчүүдийн байдлыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр, түүний нэмэлт (1996, 1999),
Өрхийн амьжиргааг дэмжих үндэсний хөтөлбөр (2001),
Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр (2001),

Хүүхдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр (2002),
Жендерийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр (2002),
Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай (1996, 2003) хууль,
Хөдөлмөрийн тухай (1999) хууль,
Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай (2001) хууль,
Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай (2004) хууль,
Монгол Улсын төрөөс гэр бүлийн хөгжлийн талаар баримтлах бодлого (2003),
Монгол Улсын төрөөс хүн амын хөгжлийн талаар баримтлах бодлого (2004)

ХҮНИЙ ХӨГЖИЛ БА ЖЕНДЭРИЙН ОЙЛГОЛТ, ЖЕНДЭРИЙН ЧИГ ХАНДЛАГЫГ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО, ХӨТӨЛБӨРТ ТУСГАХ ТУХАЙ

Сүүлийн жилүүдэд манай улс хөгжлийн түвшинг зөвхөн эдийн засгийн өсөлтөөр хэмждэг хандлагаас хүний хүчин зүйлсийн нөлөөллийг чухалчилдаг дэлхий дахины нийтлэг үзэл баримтлалд анхаарал хандуулж байна. Монгол Улсад өрнөсөн ардчиллын ач буянаар хүний хөгжлийг хангах хөрс суурийг баттай тавьж чадсандаа ард түмэн бид сэтгэл хангалуун байх бүрэн үндэстэй юм. Өнөөдөр манай улсад хүн ажил мэргэжил, амьдралын арга замаа сонгох, өөрийн ажил амьдралын талаарх аливаа асуудлыг хөндсөн шийдвэр гаргахад нөлөөлөх, түүнийг хянах бололцоогоор улам бүр хангагдаж байна.

Монгол Улсын хөгжил дэвшлийн үндэс нь эрдэнэт хүн байх нь эргэлзээгүй бөгөөд хүний хөгжил бол Монгол Улсын урагшлах хөгжил дэвшлийн угтвар нөхцөл, хүрэх өндөрлөг юм.

1. Хүний хөгжлийн тухай ойлголт

Сүүлийн гуч гаруй жилийн хугацаанд дэлхийн улс орнуудын эдийн засаг эрчимтэй хөгжиж, тодорхой амжилтад хүрсэн хэдий ч ядуурал, ажилгүйдэл зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдэл улам бүр нэмэгдэж, нийгэмд шийдвэрлэгдээгүй асуудал хуримтлагдсаар байна. Хөгжлийн тухай ойлголтыг 1980-аад оны эцэс 1990-ээд оны эхээр шинэчлэн томъёолж, улмаар “Хүн төвтэй хөгжил”, “Тогтвортой хөгжил” гэсэн шинэ нэр томъёог өргөн ашиглаж, улс орнууд хөгжлийн чиг хандлагаа үүнд чиглүүлэх болжээ. Хүний хөгжил болон нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хоорондын уялдаа холбоо, харилцан хамаарлыг харуулах үүднээс дэлхийн улс орнуудад хүний хөгжлийн тухай ойлголт, түүнийг хэмжих аргазүйг хөндөн судалж, улам бүр баяжуулан хөгжүүлж, боловсронгуй болгосоор байна.

Хүмүүний тухай үзэл хандлага. Хүн бол хөгжил дэвшил, соёл иргэншлийн охь манлай, түүнийг тэжээн тэтгэгч хүчин билээ. Хүний аж төрөхүйн хамаг утга учир, хүч чадал, онцлог шинж оюун билэгтээ оршдог. Хүн төрөлхтний оюуны эрэл, таамаглал,

үзэл бодол, сурах, судлах үйл, хүсэл эрмэлзэл хязгааргүй юм. Хүнийг тэгш, тогтвортой хүндэтгэх үзэл бол хүний нийгмийн хөгжлийн хамгийн дээд бөгөөд чухал чиг шугам, нарийн чанд дэг ёс юм. Хүн гэдэг бүхэл бүтэн ертөнцийг олон талаас нь танин мэдэх ёстой ажээ. Хүнийг бие махбодь, оюун санаа, эрдэм мэдлэг, ёс суртахуун, үйл хөдлөл талаас нь иж бүрэн танин мэдэхгүйгээр зөвхөн нэг талаас нь өрөөсгөл хандвал түүнийг ойлгох үзэл, дэг ёс маань гажихад хүрнэ. Хүний бие сэтгэл, оюун ухаан, ааш араншин, ажил байдал, мэдлэг чадвар, зан төлвийн онцлог шинжийг судлан тогтоож чадваас хүнд хандах чиг хандлага өөрөө зөв гольдролд хөтлөгдөх болно.

Хүн гэж хэн бэ? Хүн бол бие, оюун ухааны хязгааргүй хүчин чадал бүхий цогцос юм. Хүнийг үл ялгаварлах, ялгаварлах хоёр янзын үзэл хандлага байна.

Нэгдүгээрт, хүнийг оршин суугаа тив дэлхий, газарзүйн орчин, улс үндэс, гарал үүсэл, ястан үндэстэн, язгуур угсаа, арьс өнгө, эр эм, боловсрол мэдлэг, хот хөдөө, авьяас билэг, хөгжлийн түвшингээр үл ялгаварлах үзэл юм. Манай гарагийн хүн бүрийн оюуны ерөнхий чадвар онцын ялгаваргүй байдаг ажээ. Тэгэхлээр нэг нь нөгөөдөө дээрэлхэх, нөгөөгөө гадуурхах, үзэн ядах утга учир онол, практикийн хувьд байх ёсгүй билээ. Ийнхүү үл ялгаварлах үзлийн практик алхам тухайлбал, АНУ-д бусдаас илүү дээгүүр түвшинд хэв ёс болсон байна.

Хоёрдугаарт, Хүнийг засаг захиргаа, иргэншил, бие махбодийн давтагдашгүй онцлог ялгаа, ёслол хүндэтгэлийн зарчим, дэг горим, нас хүйс, аж төрөх арга хэлбэр, хөрөнгө чинээ, мэргэжлийн төрөл, гэр бүл, олон нийтийн олгосон хүмүүжил зэргээр ялгаварлах үзэл хандлага дэлхийн зарим улс орон, бүс нутагт шашин, уламжлалтай холбоотойгоор байсаар байна. Эдгээр үзэл хандлага нь хүмүүсийн хоорондын харилцаанд янз бүрээр илэрч, аливаа зөрчил, тэмцэл үүсгэж байдаг үзэгдэл юм. Хүн бүр үндсэндээ адил тэгш эрхтэй төрсөн байтлаа нэгэндээ дээрэлхэн доромжлох, нэгийгээ сайхан муухай, өнгө зүс, яс үндэс, угсаа гарлаар ялгах явдал утгагүй зүйл билээ. Үнэндээ хүнийг дээдэс доодос, эрх тушаалаар, нас хүйсээр, өнгө зүсээр, ажил төрлөөр, хөрөнгө чинээгээр ангилан зааглаж, аливаа хэл яриа үүсгэх, өш хонзон санах, хов зөөх, ая тал засах зэрэг үйлдэл бол хүн чанаргүй бөгөөд хүнийг үзэх гаж буруу үзэл ойлголт, ухагдахуун мөн.

Хүмүүнийг аугаа их ухаан, асар их хүч, хөгжил дэвшлийн ноён нуруу, гүйцэл судлагдаагүй, хүч нөөцөө бүрэн дэлгээгүй ертөнц гэж тодорхойлж болно.

Хүний хөгжлийн үзэл баримтлал. Хүний хөгжил байгаль, нийгмийн хэмээх хоёр эх сурвалжтай болой. Хүний хөгжил өөртөө бие хүний тухайд хувийн шинж, нийгмийн тухайд соёл иргэншлийн шинжийг агуулна. Ер нь хүний хөгжилд цаг хугацааны хязгаар, тасралт гэж байхгүй болохоор өдөр тутмын буюу байнгын шинж чанартай үйл явц юм.

Хүний хөгжил гэсэн ойлголтод **нэгд**, хүний байгаль шинжийн хөгжил, **хоёрт**, хүний соёл иргэншлийн хөгжил, **гуравт**, хүний нийлмэл шинж буюу хувийн шинж чанарын хөгжил хамаарна.

Хүний байгаль шинж нь сая сая жилийн шалгарал буюу хувьсал өөрчлөлтөөр хуримтлагдсан баялаг, дархлагдсан өв, удам дамжин ирсэн бие, оюуны чадавхи юм.

Хүний соёл иргэншлийн шинж нь хүний хамтын хүчин чармайлт, хөдөлмөр зүтгэл, үзэл бодол, үйл ажил, аж төрөх арга ухаан, туршлага, сургамжийн түүхэн замнал буюу хүн төрөлхтний нийтлэг хөгжлийн хэв загвар юм.

Харин **хүний нийлмэл буюу хувийн шинж чанар** гэдэг бол тухайн тодорхой бие хүний байгалийн ба нийгмийн шинж хосолсон нэгэн насанд олдох тэрхүү боломж, чадвар хамаарна. Ингэхлээр хүн хөгжинө, хүнийг хөгжүүлнэ гэдгийн цаана хүний хөгжлийн эх сурвалж, хөгжлийн төв цэг, хүн хөгжих арга зам, саад бэрхшээл хаана оршин буйг сөхөн тавих шаардлага зүй ёсоор урган гарч ирнэ. Энэ бүхний хамгийн гол зангилаа

нь ХҮН хэмээх дээд төрөлт амьтан маань өөрөө бүхий л хөгжил дэвшлийн оргил буюу тэргүүн манлайд явж ирсэнд байгаа юм. Гэхдээ нэгэн зүйлийг нэлээд гүнзгий ухааран хичээхгүй бол багагүй төөрөгдөлд орж болох юм. Тэр зүйл бол хүний төрөлх чанар ба нэгэн насны амьдралын олдмол чанар хоёрын харилцан шүтэлцээг зөв мэдрэх, зөв танин мэдэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж ирсэн байна.

Хүний төрөлх чанар бол хүний үүсэл, хөгжлийн бүхий л түүхэн үйл явцыг агуулан хөгжиж, удамшин дамжиж, шилэгдэн шалгарч үлдсээр ирсэн бэлэн боломж буюу далд нөөц, үндсэн суурийн тухай ойлголт юм. Энэ бол хүн хоёр хөл дээрээ тэнцэн явж, хоёр гарыг хөдөлмөрийн хэрэгсэл болгон чөлөөтэй ашиглаж, уураг тархины сэтгэхүйн хуулиар бүхнийг жолоодож, харах зүйлийг харж, сонсох зүйлийг сонсож, мэдрэх зүйлийг мэдэрч, тэр бүгдийг бодол санаандаа буулгаж, бодитой биетэй зүйлийг оюуны бүтээл болгож, оюуны бүтээлийг биетэй зүйл болгож чадах болсон түүхэн чадавхийг хэлж буй хэрэг юм. Энэхүү чанарыг хэрхэн ашиглах, юу бүтээхийг хүлээж байдаг тодорхой хүч чадал, боломж дээрээ түшиглэн хүн болох, хүн шиг амьдрах үндэс бүрддэг байна.

Хүний нэгэн насны амьдралын олдмол чанар бол хүн нэрийг олж төрөөд, өсөн торниж, амьдралаа залах зорилго, тэмцэлтэй холбоо бүхий үйл явцын тухай ойлголт юм. *Өөрөөр хэлбэл*, хүний зам мөрийг олсон нэгэн насны төөрөг дотор хүний бүхий л амьдралын турш өөрт олдсон хувь заяандаа түшиж явна уу, эсвэл шинээр хүч чадал, чадвар улам сууж явна уу гэдгийн шалгуур сорилыг хүн өөртөө ухаалгаар тавьж, мэдлэг, чадвараа зохистой үнэлэн цэгнэж, аж төрөх явдал юм. Үүнтэй уялдаатайгаар хүн хэмээх баялаг, хүний нөөц, хүний чадамж (хүний чадавхи+ хүний чадвар), хүний хүчин зүйлийг хөгжилд ухаалгаар ашиглах үзэл баримтлал, чиг хандлага гарч ирсэн байна.

Хүний хөгжлийн цар хүрээ. Аливаа улс үндэстний хамгийн үнэтэй, юугаар ч сольшгүй эрхэм нөөц баялаг бол хүн байдаг. Улс орны хөгжлийн үндсэн зорилго үнэт баялаг болох эрдэнэт хүнийг урт удаан наслах, эрүүл саруул амьдрах, бүтээлчээр ажиллах, амьдрах таатай орчин, боломж нөхцлийг бүрдүүлэхэд оршдог байна. Хүний хөгжил нь өргөн цар хүрээтэй ойлголт юм. Хүний хөгжил гэж хүн бүрт тэгш боломж олгох, тэрхүү боломжийг үе дамжин хадгалах, хүний эрх мэдлийг баталгаажуулах замаар тэдний амьдрал ахуйдаа өөрийн сонголт явуулах боломжийг өргөжүүлэн хөгжүүлэх үйл явцыг хэлнэ. Зарчмын хувьд эдгээр сонголтод ямар нэг хязгаарлалт байхгүй бөгөөд харин эдгээр нь цаг хугацааны хувьд байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг. Гэвч хөгжлийн ямар ч түвшинд хувь хүнд нэн хэрэгтэй, хамгийн чухал гурван хүчин зүйл байдаг. Энэ бол *нэгдүгээрт*, эрүүл саруул амьдарч, урт удаан наслах; *хоёрдугаарт*, эрдэм боловсрол, мэдлэг чадвар эзэмших; *гуравдугаарт*, сайн сайхан амьдрахад хүрэлцээтэй нөөц баялгийн эх үүсвэртэй байх явдал юм. Хэрвээ энэхүү гурван чухал боломжийг хэрэгжүүлж чадаагүй буюу хэрэгжүүлэх бололцоогүй нөхцөлд бусад олон таатай боломж, сонголтын тухай ярих аргагүй юм. Хүний хөгжилд эдгээр гурван шийдвэрлэгч хүчин зүйлээс гадна улс төр, эдийн засаг, нийгмийн эрх мэдэл, хүний эрх, эрх чөлөө, тэгш эрх эдлэх, амьдрах нийгмийн баталгаа, бие биеэ хүндлэх, соёлын өв, үнэ цэнэ зэрэг олон асуудал хамрагдах төдийгүй эдгээр нь хувь хүний боломж, бололцоог өргөжүүлэн хөгжүүлэхэд зайлшгүй чухал хүчин зүйл болдог.

Хүний хөгжил өөрөө хоёр талтай асуудал юм. Нэг талаас хувь хүн эрүүл саруул байж, эрдэм боловсрол, мэдлэг чадвар эзэмших замаар өөрийн сонголтыг илэрхийлэх чадвартай байх, нөгөөтэйгүүр өөрийн чадвараа амьдралд үр ашигтайгаар, бүтээлчээр ашиглах, соёл урлаг, биеийн тамир, нийгмийн болон улс төрийн амьдралд идэвхтэй оролцох бололцоо, нөхцлийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Хэрвээ хүний хөгжлийн энэхүү хоёр тал тэнцвэрт байдлаа алдах тохиолдолд хүний хөгжил хямралд ордог байна.

Хүний хөгжлийн ухагдахууны үндсэн бүрдэл хэсэгт хүний бүтээмжийг дээшлүүлэх; хүний тэгш боломжийг хангах; хүний хөгжлийн тогтвортой байдлыг хадгалах; хүний эрх мэдлийг баталгаажуулах явдал хамаарна. Хүний хөгжлийн тогтвортой байдал гэдэг бол өнөөгийн хүрсэн боломж зөвхөн эдүгээ цаг дор төдийгүй дараа дараагийн үед залгамжлан хүртээмжтэй байх, улмаар бүх төрлийн нөөцийн (хүний нөөц, биет нөөц, байгалийн нөөц, санхүүгийн нөөц) эх үүсвэрийг хөгжүүлэх ойлголт юм.

Хүний хөгжлийг агуулга талаас нь үзвэл орлого өөрөө чухал хүчин зүйл хэдий ч мөнхүү сонголтын зөвхөн нэг хэлбэр юм. Хүн бүр хангалттай орлого олох, амьдралаа өөд татахыг хүсэж, түүний төлөө тэмцэж гол чухал сонголт хийдэг боловч орлого өөрөө хүний амьдралыг бүхэлд нь шийдвэрлэж чаддаггүй байна. Учир юу гэвэл:

(1) Нийгмийн сайн сайхан байдал нь орлогын түвшингээс бус харин орлогыг хэрхэн хуваарилж, юунд яаж ашиглаж зарцуулснаас голлон хамаардаг байна.

(2) Орлогын түвшин доогуур хэдий ч хүний хөгжлийн түвшин дээгүүр байх буюу орлогын түвшин өндөр хэдий ч хүний хөгжлийн түвшин доогуур байдгийг дэлхийн улс орнуудын туршлага харуулж байна.

Хүний хөгжлийн хэмжүүр. Хүний хөгжил гэдэг энэхүү нэр томъёо нь хувь хүний амьдралын сонголтын боломж, бололцоог өргөжүүлэн хөгжүүлэх үйл явц төдийгүй сайн сайхан байдалд хүрсэн түвшинг илтгэн харуулдаг ойлголт юм. Хүний хөгжлийг хэмжих нийтлэг үзүүлэлт нь **хүний хөгжлийн индекс** (англиар *Human Development Index-HDI*, оросоор *Индекс развития человеческого потенциала-ИРЧП*) юм. Хүний хөгжлийг хүний амьдралын гурван үндсэн хэмжээс болох дундаж наслалт, мэдлэг чадвар, амьдралын боломжит түвшинд тулгуурлан тодорхойлдог.

Нэг дэх үзүүлэлт бол төрснөөс хойших үеийн наслалтыг тодорхойлох **дундаж наслалт** юм. Дундаж наслалт нь эрүүл мэндийн ба хоол тэжээлийн хувьд боломжийн байсныг шууд бус байдлаар илтгэн харуулдаг учраас хүний хөгжлийн чухал үзүүлэлт болж байгаа юм.

Хоёр дахь гол үзүүлэлт нь **мэдлэг чадвар** юм. Орчин үеийн нийгэмд үр бүтээлтэй амьдрахад дээд зэргийн чанартай боловсрол эзэмших явдал маш чухал. Бичиг үсэг мэдэх явдал нь хувь хүний сурах, мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэхийн эхний суурь үндэс болдог. Эдүгээ цагт өргөн утгаар үзвэл аливаа хүн наад тал нь үндэсний бичиг үсгийн боловсрол; байгаль, экологийн боловсрол; энх тайвны боловсрол; соёлын боловсрол; мэдээллийн технологийн боловсрол эзэмших ёстой болжээ. Иймээс бичиг үсэгт тайлагдах явдал хүний хөгжлийг хэмжих бас нэг гол хэмжүүр болдог.

Гурав дахь гол үзүүлэлт нь хүний боломжит амьдралыг хангахад хүрэлцэхүйц хэмжээний нөөц баялаг хэр зэрэг хүртэж байна вэ гэдгийг хэмжих явдал бөгөөд үүнд олон үзүүлэлтийг хамруулж болох юм. Гэвч дэлхий нийтийн практикт **орлого тухайлбал, нэг хүнд ногдох жишмэл бодит ДНБ-ний хэмжээг** хүний хөгжлийг хэмжих гол үзүүлэлт болгон хэрэглэж байна. **Өөрөөр хэлбэл**, орлого нь худалдан авах чадварын харьцаа хэмжээ болон орлого нэмэгдэхийн хэрээр өгөөж буурах илтгэлцүүрээр засварлагдсан нэг хүнд ногдох жишмэл бодит ДНБ-ээр тодорхойлогддог.

Хүний сайн сайхан байдлыг илэрхийлж чадах хөгжлийн үзүүлэлтийг тогтоох чиглэлээр олон улсын хэмжээнд нэлээд эрэл хайгуул хийгдсэн байна. Түүний нэг болох **Амьдралын чанарын индекс** (англиар *Index of life quality-IOLQ*, оросоор *Индекс жизненного качества-ИЖК*)-ийг зарим эрдэмтэд (Моррис, Акалпин нар) зохиосон байна. Энэхүү индексийг нялхсын эндэгдэл, дундаж наслалт, насанд хүрэгчдийн бичиг үсгийн мэдлэг гэсэн 3 үзүүлэлтээр тооцдог. Гэхдээ нялхсын нас баралтын (1000 амьд төрөлтөд) дээд хэмжээг 229, доод хэмжээг 7; дундаж наслалтын дээд хэмжээг 77, доод хэмжээг

39 гэж авдаг ажээ. Харин бичиг үсгийн мэдлэгийн индексийг 15 ба дээш насны хүн амд бичиг үсэг мэддэг хүний эзлэх хувиар тооцно.

Амьдралын чанарын индекс нь бичиг үсгийн мэдлэгийн индекс, нялхсын нас баралтын индекс, дундаж наслалтын индексийн арифметик дундаж юм.

Хүний хөгжил ба ядуурлын харилцан хамаарал. Хүний хөгжил нь хувь хүний аливаа сонголт явуулах боломж, бололцоог өргөжүүлэн хөгжүүлэх асуудлыг хөндөн тавьдаг байхад **хүн амын ядуурал** нь хүний эрүүл энх аж төрөх, урт удаан наслах, бүтээлчээр сэтгэх, нийгмийн таатай орчинд хангалуун сайхан амьдрах, хүний эрх, эрх чөлөө, нэр төр, өөрийгөө болон бусдыг хүндлэх зэрэг хүний хөгжлийн хамгийн наад захын боломж, бололцоо, сонголтуудыг хяхан боогдуулдаг байна.

Хүний хөгжил, ядуурал гэсэн энэхүү эсрэг, тэсрэг хоёр ойлголт нь хөгжлийг үнэлж, цэгнэх хоёр хандлагыг бий болгодог байна. *Нэг дэх* нь тухайн нийгэм дэх ядуугаас баян хүртэлх нийгмийн бүлгүүдийн хүрсэн ололт, амжилт, сайн сайхан хөгжил дэвшилд тулгуурласан **“conglomerative”** буюу **“хуримтлалын”** хандлага, *хоёр дахь* нь үүний эсрэг байр сууринаас хандсан нийгмийн хөгжлийг ядуу, эмзэг бүлгийнхний талаас үнэлэн дүгнэдэг **“deprivational”** буюу **“доройтлын”** хандлага юм.

Ядуурал гэдэг ойлголт өөрөө олон талт үзэгдэл учраас ядууралд өртсөн хүмүүсийг тогтоох, ядуурлыг хэмжих, үнэлэх зэрэг асуудал нэн төвөгтэй юм. Ядуурлын хоёр үндсэн түвшин буюу хэлбэрийг туйлын ядуурал, харьцангуй ядуурал хэмээн тодорхойлдог байна. Гэхдээ ядуурал нь өөртөө орлогын ядуурал, хүртээмжийн ядуурал, эрх мэдлийн ядуурал гэсэн ойлголтыг бас багтаадаг ажээ.

Хүний хөгжил хэмээх ойлголтын хүрээнд хүний чадвартай уялдуулан ядуурлыг тодорхойлох аргыг хамгийн тохиромжтой гэж үздэг байна. *Хүний чадварын арга* бол тухайн хувь хүнд аливаа нөхцөл бололцоо байгаа тохиолдолд өөрийн зохих үүрэг, тухайлбал, эрүүл энх байх, урт удаан наслах, сайн хооллох, нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцох зэрэг үүргийг гүйцэтгэх чадамж байгаа эсэхэд голлон анхаардаг байна. Түүнчлэн энэ арга нь хүнд өөрт нь байгаа боловч түүнийг ашиглахгүй байгаа сонголтуудыг нээн илрүүлэх, хэрэглэхэд түлхүү чармайдаг байна.

Хүний хөгжил ямар түвшинд хүрснийг *хүний хөгжлийн индексээр* тодорхойлдог бол хүний амьдралын доройтлыг **ядуурлын индексээр** харуулдаг байна. **Үүнд:** наслалт, мэдлэг боловсрол, амьдралын түвшин гэсэн гурван үзүүлэлт хамрагдана. Наслалтын хувьд 40 наснаас өмнө нас барсан хүмүүсийн хувь, мэдлэг боловсролын хувьд бичиг үсэг үл мэдэх насанд хүрсэн хүмүүсийн хувийн жин, амьдралын түвшингийн хувьд эрүүл мэндийн ба цэвэр усны үйлчилгээнд хамрагдалтын хувь, тэжээлийн доройтолтой 5 хүртэл насны хүүхдийн хувь гэсэн 3 хэмжүүрийн нийлбэрийг тус тус ашигладаг байна. Хүний амьдралын түвшингийн доройтлыг хэмждэг ядуурлын индексийг тооцож, хэрэглэх нь ядуурлын цар хүрээг нэмэгдүүлэхгүй байх, түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр 1990 оноос хойш жил тутам “Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл”-ийг тодорхой сэдвийн хүрээнд эрхлэн гаргаж байгаа бөгөөд жил бүрийн хүний хөгжлийн илтгэлийн сэдэв, гол агуулга, дэвшүүлсэн зорилт, санал, илтгэлийн онцлог зэргээр танилцаж болох юм. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр 1990 оны анхны Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэлийг “Хүний хөгжлийн үзэл баримтлал ба хэмжүүр” хэмээх сэдвээр гаргасан юм. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс энэхүү илтгэлд хүний хөгжлийг тодорхойлох, хүний хөгжлийг хэмжих, хүний нөөцийг нэмэгдүүлэх, хүний нөөцийг ашиглах, эдийн засгийн өсөлт ба хүний хөгжил, хүний тогтвортой хөгжил, хүний хөгжлийн улс орны хэмжээний төлөвлөлт, хүний хөгжлийг санхүүжүүлэх, хүний

хөгжлийн гадаад орчин, хүний хөгжлийн стратегийг хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлыг судалж, дүгнэлт хийж, зөвлөмж гаргасан байна. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр хүний хөгжлийн индексээр дэлхийн улс орнуудыг 3 бүлэгт ангилдаг байна. Хүний хөгжлийн индекс 0.800 ба түүнээс дээш бол “хүний хөгжил өндөр”; 0.500-0.799-ийн хооронд байвал “хүний хөгжил дунд зэрэг”; 0.500-гаас доош байвал “хүний хөгжил доогуур” гэж үздэг байна. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс эрхлэн жил бүр нийтэлдэг “Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл”-д тухайн жилийн хүний хөгжлийн индексийг хэрхэн тооцсоныг дэлгэрэнгүй тайлбарласан байдаг.(Үүнийг хавсралтаас үзнэ үү)

Монголын хүний хөгжлийн илтгэл. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс дэлхийн улс орнуудыг хамруулсан “Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл”-ийг эрхлэн гаргахын зэрэгцээ тус байгууллагын тусламж дэмжлэгтэйгээр улс орон бүрийн үндэсний илтгэлийг бэлтгэн гаргадаг байна. Дэлхийн хэмжээнд үндэсний илтгэлээ хэвлэн гаргасан 100 гаруй орон байдаг тухай “Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл”-д дурдсан байна. Монгол Улс хүний хөгжлийн үндэсний илтгэлийг 1997 онд анх удаа хэвлэн гаргасан бөгөөд энэ нь хүний хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийсэн анхны баримт бичиг юм. Монгол улс хүний хөгжлийн үндэсний илтгэлээ 1997 онд “Монголын хүний хөгжил”, 2000 онд “Төрийг шинээр зүглүүлэхүй”, 2003 онд “Хүний хөгжлийн хот, хөдөөгийн ялгаа” гэсэн сэдвээр боловсруулан гаргажээ. Монгол Улс хүний хөгжлийн үндэсний илтгэлийг тодорхой сэдвээр, жил бүр тогтмол хэвлэн гаргадаг болох талаар хүчин чармайлт тавьж ажиллах хэрэгтэй байгаа юм.

Нийгмийн хөгжил дэвшил. Хүний хөгжлийн индекс нь олон улсын хэмжээний энгийн харьцуулалт гаргах буюу ерөнхий чиг хандлагыг тодорхойлоход хэрэгтэй боловч өөрийн гэсэн учир дутагдалтай юм. Дэлхий нийтэд улс үндэстний нийгмийн хөгжил дэвшлийн индексийг тооцох судалгаануудыг хийж эхэлсэн байна. Хүний хөгжлийн үзэл баримтлал нь улс төрийн эрх чөлөө зэрэг хүний амьдралын олон талыг хамардаг бөгөөд эдгээр нь чухамхүү хүний хөгжлийн индексэд тусгагддаггүй ажээ. Хүний хөгжил нь улс орны доторх ялгавартай, тэгш бус байдлыг авч үздэг бол индекс нь ердийн дунджийг л харуулдаг байна. Жишээлбэл, Монгол Улс дахь хүний хөгжлийн индексийг тооцоход хүний дундаж наслалтын түвшингийн дээшлэлт нь 1990 оны түвшингээс ихээхэн доошилчихсон орлогын уналтыг нөхөж байгаа юм.

Үүний нэг тодорхой жишээ бол АНУ-ын Пенсильванийн их сургуулийн профессор Ричард Эстэсийн “Дэлхийн нийгмийн байдал: Шинэ зууны хандлага” (1998) илтгэлд нийгмийн хөгжил дэвшлийн индексийг нийтдээ 45 үзүүлэлтээр тооцож гаргасан байна. Тухайлбал, боловсрол (4), эрүүл мэнд (8), эмэгтэйчүүдийн нийгмийн байдал (6), эдийн засгийн хөгжил (5), газарзүйн байдал (3), үндэстэн угсаатны ялгаа (3), хүн ам зүй (6), батлан хамгаалах үйл ажиллагаа (1), нийгмийн эмх замбараагүй байдал (4), нийгмийн халамж (5) гэсэн 10 бүлэг индексийг санал болгосон байна. Энэ эрдэмтний судалгаагаар дэлхий дахинд хүн амын хэт өсөлт, зэр зэвсгийн аюул, эдийн засгийн аюул, нийгмийн гинжин урвалт аюул, байгаль орчны бохирдол (5) заналхийлж байна. Эдгээр аюул заналыг тус бүрд нь задлан үзэж болно.

Монгол Улсын хувьд эдийн засгийн ба нийгмийн гинжин урвалт аюул, байгаль орчны бохирдол анхаарал татаж болохоор байна. Эдийн засгийн аюулд ажлын байрны хомсдол, ядуурал, гадаад өр зээл, зээл тусламжаас хараат байдал ордог байна. Мөн нийгмийн гинжин урвалт аюулд хөдөөгийн хүн ам хотод шилжин суурьших, өрх бүл, ураг төрлийн холбоо сулрах, нийгмийн ялгаанаас үүдэн гарсан зөрчлүүд, албадан шилжин суурьшигчид, дүрвэгчид, үндсэрхэг үзэл, олон улсын байгууллагад үл итгэх байдал зэргийг хамруулан үздэг байна. Манай орны байгаль орчны доройтол, түүний бохирдол

жилээс жилд нэмэгдэж байгаа нь бидний зүрх сэтгэлийг зовоож байна. Энэ бүхнээс үүдэн дэлхий нийтийн болон улс үндэстний нийгмийн хөгжлийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг боловсруулан гаргах цаг үе ирсэн гэж үзэж байна. Нийгмийн хөгжлийн эрхэм гурван зорилт бол дайн дажингүй байх, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн шударга ёс журмыг сахиулах явдал юм. Үүний тулд ядуурлыг бууруулах, хүний хүчин зүйлийг дэмжих (боловсрол, эрүүл мэнд, эмэгтэйчүүдийн нийгэмд эзлэх байр суурийг дээшлүүлэх, хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалах, нийгмийн эмзэг хэсэгт халамж дэмжлэг үзүүлэхэд нэмэлт хөрөнгө оруулах), нийгмийн тустай хөдөлмөр эрхлэх бололцоо олгох явдлыг илүүтэй анхаарах ёстой байна.

2. Хөгжлийн үзэл баримтлалын ойлголт

Хөгжил гэж юу вэ? Хүмүүсийн амьдралын түвшин дээшилж байгааг ерөнхийд нь хөгжил хэмээн ойлгож болно. Гэхдээ хөгжлийн түвшинг зөвхөн хүн амын материаллаг аж байдал, мөнгөн орлогын түвшингээр хэмждэггүй. Хөгжил нь аливаа өөрчлөлтийн чанарын талыг харуулдаг байна. **Хөгжлийн гол зорилго** бол улс төр, эдийн засаг, нийгмийн бүхэл тогтолцооны чиг хандлага, зохион байгуулалтыг өөрчлөх олон талт үйл ажиллагаа төдийгүй хүмүүсийн аливаа зүйлийг сонгох, сонголт хийх боломжийг өргөжүүлэх явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, хөгжил нь бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл ба аливаа орлогын өсөлтөөс гадна хүн амын хүнсний хэрэглээ, эрүүл мэнд, боловсролын хүртээмж, чанарыг дээшлүүлэх, хүмүүсийн өөрийгөө үнэлэх үнэлгээ, амьдралын итгэл үнэмшлийг хангаж чадах тийм нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн тогтолцоог бүрдүүлэх, хүмүүсийн сонгох эрх чөлөөг нэмэгдүүлэх зэрэг өргөн хүрээтэй асуудлыг хамаардаг байна.

Хөгжлийн талаар орчин үеийн олон янзын үзэл баримтлал байдаг ажээ. Үүний нэг нь АНУ-ын Колумбын Их сургуулийн профессор Жозеф Стиглицийн **Олон талт хөгжлийн загвар** (comprehensive development paradigm) юм. Энэ загварт хөгжил гэдгийг:

- Хөгжил бол бүх нийтийн оролцооны үйл явц;
- Хөгжил бол улс төрийн тогтворжилт;
- Хөгжил бол нийгмийн өөрчлөлтийн илэрхийлэл;
- Хөгжил бол эдийн засгийн үр ашиг гэж тодорхойлжээ.

Түүнчлэн, Азийн хөгжилтэй орнуудын эдийн засагчид, судлаачид **хөгжил** гэдэг ойлголтыг:

- Хөгжил бол технологийн дэвшил;
- Хөгжил бол чадавхийн өсөлт;
- Хөгжил бол ардчиллын ололт, хүний эрх, эрх чөлөөний илэрхийлэл гэж тодорхойлсон байна.

Хөгжил гэсэн ухагдахуунд чадавхийг бүрдүүлэх (capacity development) тухай ойлголтыг зайлшгүй хамааруулан үздэг байна. Чадавхи бүрдүүлэлт нь өөртөө зохион байгуулалтын ба хүний нөөцийн хөгжлийн талыг багтаадаг. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн гаргасан тодорхойлолтоор чадавхийн хэмжигдэхүүнийг **тогтолцооны; байгууллагын; хувь хүний** гэсэн гурван түвшинд судлан тогтоосон байна. **Тухайлбал,** байгууллагын түвшинд зорилго ба стратеги; бүтэц ба загвар; үйл ажиллагаа; хүний нөөц; санхүүгийн нөөц; мэдээллийн нөөц; дэд бүтэц зэргийг чадавхийн хэмжигдэхүүнд багтаадаг байна.

Хөгжлийн үзэл баримтлалын чиг хандлага. Хүний хөгжил өөрөө хөгжлийн үйл явцын тогтвортой байдлыг чухалчилдаг байна. Дэлхий нийтээр улс орны хөгжлийн төвд хүн байх төдийгүй эдийн засгийн хөгжлийн үйл явц нь хүмүүсийн чадавхийг өргөжүүлэн хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх ёстой гэсэн чиг хандлагыг 1990-ээд оноос тууштай

баримталж байна. Хүний хөгжил нь өргөн утгаараа өсөлт төдийгүй хүний хэрэгцээг аль болох бүрэн хангахад чиглэгдэж байж сая жинхэнэ “хөгжил” хэмээн ойлгогдоно гэж үздэг үзэл баримтлал юм.

Өсөлт гэж юу вэ? Хөгжлийн үзэл баримтлал эдийн засгийн өсөлтөөс өргөн цар хүрээтэй ойлголт юм. Өсөлт нь аливаа нэг өөрчлөлтийн тооны талыг харуулдаг байна. Тухайлбал, хүн амын тооны өөрчлөлтийг хүн амын өсөлт, ДНБ-ний тоо хэмжээний өөрчлөлтийг эдийн засгийн өсөлт үзүүлдэг зэргийг нэрлэж болох юм. Хүний хөгжлийн үйл явцыг түргэтгэх хамгийн гол хүчин зүйл нь эдийн засгийн өсөлтийг хангах явдал юм. Эдийн засгийн өсөлт, хүний хөгжлийн хооронд шууд уялдаа холбоо байхгүй учраас эдийн засгийн өсөлтийн хүний хөгжилд нөлөөлөх нөлөөллийг яаж илэрхийлэх вэ? гэдэг асуудалд тохирсон хариу эрж олох нь нэн чухал байна. Хөгжлийн үйл явц нь хувь хүний авьяас чадварыг хөгжүүлэх, тэдний авьяас чадварыг үр ашигтайгаар, бүтээлчээр ашиглах таатай орчин, боломжтой нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Хөгжлийн үзэл баримтлал нь нэг хүнд ногдох орлогыг нэмэгдүүлэхээс гадна нийгмийн шударга ёс, орлогын хуваарилалтын тэгш байдлыг эрхэмлэх, хүн амын наад захын хэрэглээг хангах, ядуурлыг бууруулах зэрэг нийгмийн зорилтуудыг багтаадаг. Ер нь хөгжлийн үзэл баримтлал нь өөртөө **хүний хөгжил, нийгмийн хөгжил, байгаль орчны тэнцвэртэй хөгжлийг** шингээсэн бүхэл бүтэн тогтвортой хөгжлийн цогц ойлголт юм.

Тогтвортой хөгжил. Хөгжил бол олон хүчин зүйлээс хамаардаг. Өнөөдөр байгаль орчны доройтол, бохирдол дэлхий дахины анхаарал татсан асуудал болжээ. Тогтвортой хөгжил гэсэн нэр томьёо 1970 онд Кокоуосын тунхаглалд анх сонсогдож, улмаар 1992 оны Рео де Жанерогийн дэлхийн дээд хэмжээний уулзалтаас хойш шинэ агуулгаар баяжсан байна. **Тогтвортой хөгжил гэдгийг хамгийн энгийн байдлаар томъёолбол ирээдүй үеийнхний хэрэгцээг золиослохгүйгээр өнөө үеийнхэн өөрсдийнхөө хэрэгцээг хангах явдал гэж үзэж болох юм.** Тогтвортой хөгжлийн зорилтууд өргөн хүрээтэй боловч тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал давуу ба сул талтай юм. Үүнийг улс орон бүр өөр өөр талаас нь тайлбарлах, ашиг сонирхол нь зөрчилдөх явдал гардаг байна. Мөн “**тогтвортой хөгжил**” гэдэг нэр томъёог монгол хэлний утга, агуулгад нийцүүлэн “**тэнцвэртэй хөгжил**”, “**зохистой хөгжил**”, “**тулхтай хөгжил**” гэж нэрлэх саналууд дэвшигдэж байгааг судлан үзэж, бүх нийтээр зөвшилцөх нь зүйтэй байна.

Хөгжлийн хэмжүүр. Улс орон хэр зэрэг хөгжиж байгааг **нэгдүгээрт**, хүний хөгжил, **хоёрдугаарт**, эдийн засгийн өсөлт зэрэг үзүүлэлтүүдээр хэмжиж байна. Тухайлбал, дундаж наслалт, нялхсын ба хүүхдийн нас баралт, хүн амын бичиг үсгийн мэдлэгийн түвшин зэрэг үзүүлэлтээр амьдралын чанар, хүний хөгжлийг; нэг хүнд ногдох орлого, ажилгүйдлийн түвшин зэрэг үзүүлэлтээр эдийн засгийн өсөлтийг харуулдаг байна. Нийгмийн хөгжлийг урагшлуулахад төрийн чиг үүргийг өндөржүүлэх (үндэсний аюулгүй байдал, үндэсний эрх ашгийг хамгаалах, хүний эрхийг хангах, хууль дээдлэх ёсыг хэрэгжүүлэх, эдийн засгийн өсөлтийг удирдан зохицуулах, тогтвортой хөгжлийг хангах, нийгмийн хамгаалалд хамааруулах, ардчилсан ёс, хамтын ажиллагааг хөхиүлэн дэмжих), төрийн бус байгууллагатай хамтарч ажиллах, үндэсний хөгжлийн зөвлөх ажиллуулах, хөгжиж буй орнуудын хоорондын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэхэд бодит алхам хийх хэрэгтэй болжээ.

Нийгмийн бодлогын асуудал. Зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээр хүн амын дундах баян, ядуугийн ялгаа ихэсч, хүн амын эмзэг хэсгийн нийгмийн баталгааг хангах асуудал төр, засгийн анхаарлын төвд байхын зэрэгцээ төрийн бодлогын хүрээнд нийгмийн бодлого гол байр суурийг эзэлж байна. Нийгмийн бодлого нь өргөн хүрээтэй, олон талын асуудлыг өөртөө хамруулдаг нэлээд төвөгтэй ойлголт юм. Монгол Улсын

хувьд нийгмийн бодлогын хүрээнд боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын суурь үйлчилгээг хамруулан авч үзэх нь нэлээд түгээмэл, нийтлэг хандлага болоод байна.

Нийгмийн бодлогын асуудлыг өргөн хүрээнд судлан үзвэл нийгмийн сайн сайхны төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг бүхий л байгууллага, үйлчилгээ, үйл ажиллагаа, тухайлбал, түүх, соёлын дурсгалын газар, тэдгээрийг хамгаалах ажил, музей, номын сан, биеийн тамир, соёл урлаг, шинжлэх ухаан, хэвлэл мэдээлэл зэрэг салбарын асуудал бүгд хамрагдах хэрэгтэй болно. Түүнчлэн, хүн амын орлого, цалин хөлсний хэмжээ ч төр, засгийн байнгын анхаарлын төвд байх ёстой чухал асуудлын нэг юм. Тэгэхлээр нийгмийн бодлого гэж хөгжлийн тухай үндэсний хэмжээний зорилтыг ханган биелүүлэхийн төлөө хувь хүн, өрх гэр, олон нийтийн байгууллага зэрэг нийгмийн үндсэн нэгжүүдийг дайчлахад чиглэгдсэн хөгжлийн бодлогын бүрэлдэхүүн хэсгийг хэлнэ.

Нийгмийн бодлогын хамрах хүрээ: Нийгмийн хөгжлийн гол бүрэлдэхүүн хэсэг болсон нийгмийн бодлого нь: (1) Хүн амын бодлого, хүн ам зүйн асуудал; (2) Хөдөлмөрийн зах зээл, хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал; (3) Орлого, цалин хөлс, тэдгээрийн инфляци хоорондын хамаарал; (4) Нийгмийн хамгааллын сүлжээ; (5) Боловсрол; (6) Эрүүл мэнд; (7) Орон сууц; (8) Хүнсний аюулгүй байдал; (9) Усны асуудал зэргийг өөртөө багтаана. Мөн сүүлийн үед нийгэм, хамт олныг дайчлах асуудал (**social mobilization**) нийгмийн бодлогын гол бүрэлдэхүүн хэсэг гэдгийг судлаачид хүлээн зөвшөөрч байна. Учир юу вэ? гэвэл хэчнээн сайн (нийгмийн) бодлого боловсруулсан хэдий ч түүнийг хэрэгжүүлэхэд алдаа гарах явдал нийтлэг байдаг. Үүнээс урьдчилан сэргийлэхийн төлөө бүх түвшин дэх байгууллага, хамт олны гүйцэтгэх үүрэг, хүлээх хариуцлагыг нарийн тодорхойлох явдал бодлогыг чанартай хэрэгжүүлэхийн гол гогцоо асуудал болно. Ялангуяа нийгмийн бодлогын хэрэгжилтэд хамт олны үүрэг роль асар их байх нь хэн бүхэнд ойлгомжтой юм. Энэ утгаар нь хамт олны идэвхийг өрнүүлэх, тэдний нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, ролийг өндөржүүлэх явдал өнөөдөр юу юунаас чухал болоод байна.

Нийгмийн бодлогын нөгөө нэг гол бүрэлдэхүүн хэсэг нь нийгмийн ажлын хөгжил байх тухай сүүлийн жилүүдэд нэлээд өргөн хүрээтэй яригдах болоод байна. Нийгмийн бодлогын хэрэгжилтийг хамт олны дунд гардан зохион байгуулагч нь нийгмийн ажилтан юм. Нийгмийн бодлогын хүрээнд гол байр суурийг эзлэх хүн амын эмзэг хэсгийн талаар баримтлах бодлогын асуудал, түүний хэрэгжилттэй нийгмийн ажлыг гардан зохион байгуулагч нийгмийн ажилтан шууд тулж ажиллах ёстой билээ. Манай орны нөхцөлд хөгжилд чиглэсэн нийгмийн ажлыг хөгжүүлэхэд төр, засаг анхаарлаа түлхүү хандуулахын зэрэгцээ нийгмийн ажлын онол, аргазүйг жендэр ба хөгжил хандлагатай уялдуулах хэрэгтэй болсон байна.

Хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбоо. Хүний (цаашид хүн ам гэх) хүчин зүйл хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хөгжлийн үр дүнтэй хэрхэн уялдаатай болохыг бодит амьдралд нийцүүлэн томъёолох талаар дэлхийн олон орны эрдэмтэд, судлаачид багагүй эрэл хайгуул хийж тодорхой амжилтад хүрч байна. Эрдэмтэд, судлаачдын явуулсан судалгаа шинжилгээний ажил, түүний үр дүн нь юуны өмнө хүн ам ба хөгжлийн хоорондын харилцан үйлчлэл, уялдаа холбооны зүй тогтлыг илрүүлэхэд голлон чиглэж ирсэн байна.

Олонхи эрдэмтэд хүн амзүйн тогтолцоо **хүн амын үйл явц** (хүн амын төрөлт, хүн амын нас баралт, хүн амын шилжих хөдөлгөөн), **хүн амын үр дүн** (хүн амын тоо хэмжээ, хүн амын нас, хүйсийн бүтэц, хүн амын байршилт, нутаг дэвсгэрийн хуваарилалт) гэсэн 2 үндсэн хэсгээс бүрддэг гэж үзэж байна. Мөн хүн амын үйл явц, хүн амын үр дүн хэмээх багц ойлголтын хүрээнд хамаарах үзүүлэлтийг тодорхойлон практикт хэрэглэх чиглэлээр багагүй амжилт олжээ.

Эдүгээ **хөгжил** гэж юу болох талаар эрдэмтэд, судлаачид өөр өөрийн санал бодлыг

бас илэрхийлсээр ирснийг өмнө дурдсан билээ. Тэгэхлээр ирээдүй хойч үеийнхээ хэрэглээ, сонголт хийх боломжийг багасгахгүйгээр өнөө үеийнхний амьдралын бодит түвшин өргөн хүрээнд дээшилж байгааг хөгжил гэж ерөнхийд нь ойлгож болох юм. Мөн хөгжил нь **хөгжлийн үйл явц** [бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний хэрэглээ (хоол хүнс, хувцас хунар, орон сууц, эрүүл мэнд, боловсрол, соёлын зэрэг), хөрөнгө оруулалт, хадгаламж, биет нөөц (газар, хөрөнгө, технологи) байгалийн нөөц, улсын зарлага], **хөгжлийн үр дүн** [орлого, орлогын хуваарилалтын байдал, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал, боловсролын байдал, эрүүл мэнд, хүнсний хангамжийн байдал, хүрээлэн буй орчны төлөв байдал, эрх мэдлийн хуваарилалтын байдал] гэсэн үндсэн багц агуулгад багтдаг байна. Түүнчлэн хөгжлийн үйл явц, хөгжлийн үр дүн гэсэн багц ойлголтын хүрээнд хамрагдаж байгаа тодорхой үзүүлэлтийг томъёолон практикт хэрэглэх чиглэлээр улс орнуудад бас багагүй дэвшил гарсан байна.

Ийнхүү хүн амын үйл явц, хүн амын үр дүн болон хөгжлийн үйл явц, хөгжлийн үр дүн, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэлийг сайтар ухаарсан байх нь хүн амын хүчин зүйлийг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оновчтой тусган хэрэгжүүлэх чухал урьдчилсан нөхцөл болно. Ялангуяа хүн амын үйл явц, хүн амын үр дүн болон хөгжлийн үйл явц, хөгжлийн үр дүн гэсэн 2 томоохон багц үйл явдлын хоорондын уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэлийн зүй тогтлыг бүрэн танин мэдэж, сайтар ойлгож байх нь онцгой ач холбогдолтой юм. Ингэж бүтээлчээр хандах явдал хүн амзүйн тогтолцоонд гарч буй өөрчлөлт нь нийгэм, эдийн засгийн тогтолцоонд нөлөөлж байдаг бөгөөд нийгэм, эдийн засгийн тогтолцоонд гарч буй өөрчлөлт нь эргээд хүн амзүйн тогтолцоонд бас нөлөөлж байдаг бодит хандлагыг тогтоосонтой холбоотой ажээ.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхий дахинд эл асуудалд бүр ч их анхаарал хандуулах болжээ. Зах зээлийн шинэ тогтолцоонд шилжиж буй манай улсын хувьд бүр ч их анхаарах учиртай асуудал юм. Энэ талаар олон түмэнд цэгцтэй ойлголт өгсөн бүтээл туурвил манай оронд бараг байхгүй байна. Өнөөгийн байдлаар олон улсын түвшинд хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэлийг судлан томъёолох болжээ. [Training Module on Integrated Population and Development Planning. Manila, Asian Development Bank. 1993, (5-36 pages)] (Зураг1.)

Хүн амын болон хөгжлийн үйл явц нь харьцангуй бие даасан үйл явдал боловч аль нэг нь дангаараа оршин тогтнох боломж багатай нь хэн бүхэнд ойлгомжтой юм. **Өөрөөр хэлбэл**, эдгээр үйл явц нь зөвхөн тэдгээрийн хоорондын харилцан үйлчлэлийн нөлөөн дор тасралтгүй үргэлжлэх шинж чанарыг олж авдаг байна. Үүнийг хүн амын үйл явц өөрөө хүн амын үр дүнг үүсгэж, улмаар хөгжлийн үйл явцыг өдөөж хөгжлийн үр дүнд хүргэдэг төдийгүй хөгжлийн үр дүн нь эргээд хүн амын үйл явцад нөлөөлөх замаар тасралтгүй үргэлжлэх эргэлтийг нөхцөлдүүлдэг бодит байдлын тусгал хэмээн тайлбарлаж болох юм (Зураг 1).

Гэхдээ энэхүү тойрог маягийн үйл явцыг хурдасгах, эсвэл удаашруулах зэргээр өдөөж байдаг нэг гол хүчин зүйл бол хүний хөгжлийн тодорхой зорилго бүхий ухамсартай үйл ажиллагааны нэг илрэл болох хөгжлийн болон хүн амын холбогдолтой бодлогыг аливаа улс оронд боловсруулан хэрэгжүүлж байдагт оршино. **Өөрөөр хэлбэл**, уул үйл явцыг төлөвлөн удирдаж байдаг явдал юм. Иймд төлөвлөлтийг ямагт боловсронгуй болгож байх нь ач холбогдолтой байдаг ажээ.

Хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбооны бүдүүвчийг хавсралтын дагуу хураангуйлан үзүүлж болох байна (Зураг 2). Хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэл, хамаарлын энэхүү бодит байдлын илэрхийлэл (бүдүүвч Зураг 1, Зураг 2)-ийн агуулгад задлан шинжилгээ хийж үзэхэд хүн амын бодлогыг оновчтой тодорхойлон хэрэгжүүлэх

чиглэлээр хүн амын үйл явцыг зөв залж хүн амын зохистой үр дүнг бий болгож, улмаар хүн амын үр дүнг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оновчтой тусгах замаар хөгжлийн үйл явцыг зөв чиглүүлэн хөгжлийн хүсэн хүлээсэн үр дүнд хүрч болох юм гэсэн дүгнэлт гарч байна.

3. Хүний эрхэд суурилсан жендерийн тэгш байдлыг хангах үзэл баримтлал

Хөгжих эрх бол хүний үндсэн ба салшгүй эрх төдийгүй Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг мөн билээ. Хөгжил нь хүний бүх эрхийг хангахад таатай нөлөө үзүүлдэг хэдий ч улс орны хөгжил буурай байх явдал олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхээ эдэлж чадахгүй байх шалтгаан болох ёсгүй билээ. Хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн ардчилсан нийгэмд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн тэгш эрхийг жинхэнэ утгаар нь эдлүүлэх, бодитойгоор хангах явдал эдүгээ хүн төрөлхтний өмнө хуримтлагдсан олон асуудлыг шийдвэрлэхэд ихээхэн түлхэц өгнө гэж үздэг болжээ.

Жендерийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн эрхэд суурилсан бодлого, хууль тогтоомж, хөтөлбөрийг хүний эрхийн үндсэн асуудал болгон баталгаажуулахын төлөө улс орнууд чармайн ажиллаж байна. Хүний эрх нь нас, хүйс, арьсны өнгө, хэл, үндэс угсаа, язгуур, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл бодлыг үл харгалзан эрхээ бүгд тэгш эдэлнэ гэсэн үндсэн зарчимд тулгуурладаг билээ. Хүний эрх гэдэг бол бүх хүнд заяасан төрөлх эрх бөгөөд хүний эрхийг хамгаалах явдал нь төр, засгийн байгууллагуудын анхдагч үүрэг юм гэсэн Венийн тунхаглалыг 1993 онд Дэлхийн хүний эрхийн бага хурлаар Засгийн газрууд хүлээн зөвшөөрчээ. Мөн бага хурлаар эмэгтэйчүүдийн эрх, хүчирхийлэлд үл өртөх эрх гэх мэт эмэгтэйчүүдийн эрхийн онцлог байдал, нөхцлийг хамгаалах, дэмжихэд чиглэсэн Засгийн газрын чиг үүргийг тусгайлан хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулсан байна.

Манай Улсын өмнөх Үндсэн хуулиудад *“эмэгтэйчүүд нь эрэгтэйчүүдийн адил эрх эдэлнэ”* гэж зааж ирсэн бол Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуульд *“улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын амьдрал, гэр бүлийн харилцаанд эрэгтэй, эмэгтэй тэгш эрхтэй”* хэмээн цоо шинэ утга агуулгаар баяжуулан баталгаажуулсан. Монгол Улс хүний эрхийн чиглэлээр олон улсын 40 шахам гэрээнд нэгдэн орсон бөгөөд гэрээнд нэгдэн орсон улс бүр гэрээгээр хүлээсэн үүргээ заавал биелүүлэх хариуцлага хүлээдэг.

Жендерийн тэгш байдлыг нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд хангахад Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (1948), Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт (1966), Нийгмийн дэвшил, хөгжлийн тухай тунхаглал (1969), Хөгжих эрхийн тухай тунхаглал (1986), Хөдөөгийн эмэгтэйчүүдийн байдлыг сайжруулах тухай тунхаглал (1992), Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийг устгах тухай тунхаглал (1993), Мянганы хөгжлийн тунхаглал (2000), Адил хөдөлмөр эрхэлж байгаа эрэгтэй, эмэгтэйчүүдэд тэгш шан харамж олгох тухай (1951), Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийн тухай (1952), Эхчүүдийн эрхийг хамгаалах тухай (1952), Сайн дурын үндсэн дээр гэрлэх тухай болон гэрлэх нас, гэрлэлтийг бүртгэх тухай (1961), Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай (1979) зэрэг конвенцийн үзэл санааг амьдралд хэрэгжүүлэх явдал улс орон бүрийн гол зорилт болж байна.

Жендерийн тэгш байдлыг хангахад Эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш байдал, хөгжил, энх тайвны асуудлаарх 1985 оны Найробны, Хүний эрхийн талаархи 1993 оны Венийн, Хүн ам ба хөгжлийн асуудлаарх 1994 оны Каирын, Нийгмийн хөгжлийн асуудлаарх 1995 оны Копенгагены, Эмэгтэйчүүдийн байдлын тухай 1995 оны Бээжингийн бага хурлуудын шийдвэр, үйл ажиллагааны хөтөлбөр ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Жендерийн тэгш байдлыг нийгэм, эдийн засгийн харилцаанд хангахтай холбоотой онол, практикийн зарим асуудлыг цухас хөндөн ярихыг хүсэж байна.

Жендэрийн ойлголт. Хүний нийгмийн оршин тогтносон бүхий л үеийн туршид эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хоорондын харилцаа, тэдэнд хүлээлгэсэн үүрэг, хариуцлага, үнэлэмжийн байдал хөгжин өөрчлөгдөж ирсэн бөгөөд энэ нь шашин, соёл, уламжлалын хэм хэмжээ боллоо хэвшсэн явдал юм.

Жендэрийн ойлголт нь өөрөө арга, билгийн ёсны зүй тогтлоор амьдралд хэрэгждэг. Өөрөөр хэлбэл, **эр талыг арга; эм талыг билиг** гэж үзнэ. Энэхүү ухагдахууны талаар дорнын гүн ухаантан Ч.Дэмчигдорж (Дандаа)-ийн Эрдэнэт толь хэмээх шастар оршивой (1995) номын “Эр, эмийн сацуу ёсыг илтгэсэн арван хоёрдугаар бөлөг”-т “... Арга билгийн ёсон, түүний үндэс нэгэн бөгөөд аргын ёсон хөдлөн, билгийн ёсон нам буюу. Нэгэнт хөдлөх, нэгэнт нам болох нь арга билгийг түшиж нам болой. Билэг аргыг дагаж хөдөлнө. Эр нь эмийг гэр болгоно. Эм нь эрийг дагаж тогтоно. Нягтлан шинжилбээс, эр нь эмээс илүү болсон ёсонгүй бөгөөд эм нь эрээс дутуу болсон учиргүй сацуу буюу” хэмээн тэмдэглэжээ.

Мөн зохиолын энэхүү бүлэгт “... нэгэн шөнийн зүүдэнд огторгуй дүүрэн саран мандсаныг нүүх үүл хэлхсэнийг салхиар хийсгэхийг зүүдлэв. Энэ нь гэгээн саран үүлнээс гараад тунгалаг болохын билиг буюу. Олон сар хэмээгч даруй хамаг эхнэр төрөлхтний бэлэг мөн буюу. Нүүх үүл хэмээгч даруй доромжлох муу ан зан мөн буюу. Их салхи хэмээгч даруй өтгөс миний зохиол мөн буюу. Тиймийн тул хойч сурах ард намайг язгуур болгон миний ёсыг эрхлэх болбоос эхнэр төрөлхтнийг доромжлох энэхүү муу сурамгайг халж залруулбаас зохино” гэж жендэрийн харилцааны тэгш ёсыг сургамжлан захисан байх юм.

Жендэр буюу нийгмийн хүйс бол нийгмийн практикаар бүрэлдэж тогтсон ойлголт юм. Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн улс төр, нийгэм, эдийн засгийн харилцаанд гүйцэтгэх үүрэг, хариуцлага, нийгэмд эзлэх байр суурийн тухай бүрэлдэн тогтсон үзэл бодол, ойлголтыг жендэр гэнэ. Өөрөөр хэлбэл, жендэр гэдэг нь нийгмийн харилцааны ухагдахуун төдийгүй эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн нийгэм, эдийн засаг дахь зохион байгуулалтын шинж байдлыг тодорхойлох арга хэрэгсэл болдог.

Жендэрийн сургаал (Gender ideology). Жендэрийн сургаалын үүсэл анх эмэгтэйчүүдийн эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой гарч иржээ. Гэвч хөгжлийн явцад нийгмийн ухамсар, мэдлэгт жендэрийн үзэл санаа үүсэн бүрэлдсэн нь үнэндээ шинэ онол үүссэнээс ч илүү үйл хэрэг болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, “хүйс” (секс) гэдэг хоёр талт ойлголтоос асар олон талт “жендэр” хэмээх ухагдахуун үүссэн түүхтэй билээ.

Орчин үед жендэр судлалд хамаарагдах бүхэл бүтэн шинжлэх ухааны хүрээлэл үүссэн байна. Тухайлбал, гүн ухаан, нийгэм судлал, эдийн засаг, түүх, улс төр судлал, сэтгэл судлал, хүн судлал, хүн ам зүй, хэл зүй ба нийгмийн хэл зүй, соёл судлал, нийгмийн ажлын ухаан зэргийг нэрлэж болох байна. Жендэрийн үзэл сургаал гэдэг бол “байгалийн жам ёсны” ялгаа, эсвэл байгалийн жам ёсноос ангид тогтсон үзлээс үүдэлтэй жендэрийн ялгаа болон жендэрийн давхаргын тухай нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн үзэл санааны тогтолцоо юм.

Жендэрийн тулгуур ухагдахуун. Жендэрийн тулгуур ухагдахуунд жендэрийн тэгш эрх, жендэрийн тэгш байдал, жендэрийн чадамж; жендэрийн хэрэгцээ, жендэрийн үүрэг, жендэрийн харилцаа, жендэрийн технологи, жендэрийн судалгаа, жендэрийн статистик, жендэрийн дүн шинжилгээ зэрэг ойлголт хамаарна. Эдгээр ойлголтыг нийтэд нь бас **жендэрийн хүчин зүйлс** хэмээн нэрлэж болох талтай юм. Жендэрийн хүчин зүйлсийг агуулгаар нь **жендэрийн үйл явц** (жендэрийн тэгш эрх, жендэрийн тэгш байдал, жендэрийн чадамж), **жендэрийн үр дүн** (жендэрийн хэрэгцээ, жендэрийн үүрэг, жендэрийн харилцаа, жендэрийн технологи, жендэрийн судалгаа, жендэрийн статистик,

жендэрийн дүн шинжилгээ зэрэг) гэж ангилж үзэх саналыг дэвшүүлж байна.

Жендэрийн үйл явц:

Жендэрийн тэгш эрх: Эмэгтэйчүүдэд, эрэгтэйчүүдийн адил тэгш эрхтэй байр суурийг бүрдүүлэх явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, эмэгтэйчүүдэд эрэгтэйчүүдийн нэгэн адилаар тэгш боломж олгох, тэднийг нийгмийн бүхий л хүрээнд бүрэн оролцоулах, оролцооныхоо хэрээр тэнцүү ашиг хүртээх ойлголт мөн.

Жендэрийн тэгш байдал: Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдэд шударга хандах, нийгмийн зүгээс адил дэмжлэг үзүүлэх явдал мөн. Өөрөөр хэлбэл, эрэгтэй, эмэгтэйчүүд ижил хөдөлмөрт адил цалин хөлс авах, сурч боловсрох, өмч эзэмших, орон сууц, ажлын байртай болох, эрүүл мэндээ хамгаалах адил нөхцлөөр хангагдах, эрх мэдлийг тэнцвэржүүлэх нийгмийн баталгаа юм. Жендэрийн тэгш байдал нь хөгжлийн гол асуудал төдийгүй хөгжлийн биеэ даасан нэгэн чухал зорилт болсон байна. Иймд жендэрийн тэгш байдлыг хангах явдал нь хөгжлийн чухал стратеги болжээ.

Жендэрийн чадамж: Эмэгтэйчүүд өөрсдийн стратеги сонирхлыг тодорхой ухамсарлах, тэдэнд шинэ үнэлэмж чадварыг төлөвшүүлэх, жендэрийн харилцаан дахь байр сууриа өөрчлөн амьдралдаа эзэн болох ойлголтыг хэлнэ. Эдгээрт шаардагдах нөөц боломжийг дайчлах явдал чухал юм. Өөрсдийгөө чадваржуулснаар бусдад болон эмзэг бүлгийнхэнд эрх тэгш амьдрах нөхцлийг буй болгохын төлөө тэмцэж ажиллана.

Жендэрийн үр дүн:

Жендэрийн хэрэгцээ: Жендэрийн хэрэгцээ нь эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн бодит байдлаас урган гарсан гол хэрэглээнүүд юм. Нөөц баялаг дахь хэрэгцээ болон хүртээмжийг сайжруулахад чиглэгдсэн зээл, эмэгтэйчүүдийн ачааллыг хөнгөвчлөх техник хэрэгсэл, эмэгтэйчүүдийн үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг дээшлүүлэх гэх мэт бүхий л үйл ажиллагаа бодит хэрэгцээнд хамаарна. Эмэгтэйчүүдийн бодит хэрэгцээ ба стратегийн сонирхлыг таних нь эрэгтэйчүүдийнхээс өөр учраас оролцооны аргаар тус тусад нь судлах явдал чухал юм.

Жендэрийн үүрэг: Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн ажлын үүрэг, хариуцлагын тухай ойлголт бөгөөд тэдний хамтран ажиллах, зохицох үйл явцад илрэх харилцааны байдал юм. Энэ нь зөрчил, зохицлыг хамтад нь агуулдаг төдийгүй тэдний үүргийг нийгмийн цогц харилцаанд судалдаг. Жендэрийн үүрэг байнга өөрчлөгдөж байдаг хувирамтгай шинж чанартай бөгөөд нийгмийн анги, давхарга, нас, шашин шүтлэгээс хамааран олон хэлбэр, хувилбартай байдаг.

Жендэрийн үүрэг	Эмэгтэй	Эрэгтэй
Нөхөн үржихүйн үүрэг	Хүүхэд төрүүлэх, өсгөх, гэр орны ажлыг зохион байгуулах	Итгэл найдварын баталгаа
Үйлдвэрлэлийн үүрэг	Хөдөөд: Өрхийн аж ахуйн ихэнх ажлыг нугалдаг. Хотод: Жижиг үйлдвэр, албан бус салбарт зонхилно. Орлогын хоёрдагч эх үүсвэрийг бүрдүүлэгч, ядуу өрхүүдийн хувьд гол үүргийг гүйцэтгэх тохиолдол түгээмэл бөгөөд өрх толгойлсон бол цорын ганц амьжиргааг тэтгэгч юм.	Орлогын ихэнхийг бүрдүүлэгч, зохион байгуулагчийн үүргийг гүйцэтгэнэ
Нийгэм, хамт олон, олон нийтийн түвшинд гүйцэтгэх үүрэг	Олон нийтийн үйлчилгээ, ялангуяа нөхөн үржихүйн чиглэлийн халамж, зөвлөгөөг тэд голлон хийнэ. Удирдахалбантушаалд байсан чэрэгтэйчүүдийн удирдлагад ажиллана. Сайн дурын албан тушаалын ихэнхийг бүрдүүлнэ.	Албан ёсны нам, улс төрийн үйл ажиллагаанд зонхиллогч, цалин өндөртэй удирдагчдын олонх нь эрэгтэйчүүд байдаг

Жендэрийн харилцаа: Нийгэмдэх эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн хоорондын харилцаагаар илэрнэ. Энэ харилцаа жендэрийн үүрэг дээр суурилан эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн нийгэмд эзлэх ялгаатай байр сууриар тодорхойлогдоно. Ихэнх тохиолдолд энэ харилцаа нь нийгэмд тэгш бус туйлширсан байдалтайгаар буюу эмэгтэйчүүд нь илүү хараат байдалд байдаг. Нөгөөтэйгүүр жендэрийн харилцаа нь нийгмийн орчингоос хамааран ангийн ялгаа мэт нийгмийн өөрчлөлтөд өртөж байдаг.

Жендэрийн технологи: Жендэрийн орчин үеийн учир зүй (логик) нь “хүйс-хэлэлцүүлэг-эрх мэдэл” гэсэн салшгүй холбоотой ойлголтуудыг илэрхийлдэг. Жендэрийн технологи нь хэлэлцүүлгийн шинж бүхий арга хэрэгсэл бөгөөд жендэр үүсэн бүрэлдэж, хүйс хэрхэн үзэл суртлын хэрэглэгдэхүүн болсныг харуулдаг. Жендэрийн технологийн үндсэн тулгуур илэрхийлэл болох хэл яриа, шашин, уламжлал, боловсрол, хүмүүжил нь орчин үеийн дуу, авиа дүрс бичлэгийн “нийгмийн дизайн” гэдэг нэр томъёогоор баяжиж байна. Өөрөөр хэлбэл, дэлгэцийн технологи буюу клипийн урлаг бүхий кино, телевиз, хэв загвар, зар сурталчилгаагаар хүйсийн хэв шинжийг эрчтэй үзүүлэх боллоо. Жендэрийн технологи нь орчин үеийн “танилцуулах бодлого”-ыг илэрхийлсэн, жендэрийн хөгжлийн чиг хандлагыг агуулсан жендэрсудлалын судалгааны зүйл болжээ.

Жендэрийн судалгаа: Жендэр ба хөгжил хандлагын судалгаа нь жендэрийн мэдрэмжтэй стратеги бодлогыг тодорхойлохоос эхэлнэ. Тулгуур ойлголтууд нь мэдээлэл цуглуулах болон дүн шинжилгээ хийхэд оршино. Эдгээр нь “Жендэрийн үүргийг судлах Харвардын загвар”-т тодорхой тусгагдсан байдаг.

Жендэрийн статистик: Жендэрийн холбоотой тоо баримт, мэдээллийг төрийн ба төрийн бус байгууллага цуглуулах, шинжлэх, түгээхдээ жендэрээр бүрэн ангилж нас, оршин суугаа газар, орлого зэрэг бусад үзүүлэлтүүдээр ялгах үйл ажиллагаа юм. Тэдгээр нь чанар, хамрах хүрээ, найдварыг тэгш хангах, тоо мэдээллийн зөрүүтэй байдлыг арилгахад чиглэгдэнэ.

Жендэрийн дүн шинжилгээ: Жендэр ба хөгжлийн хандлага, жендэрийн төлөв байдал, түүний хэрэгцээ, үүрэг, оролцоо зэргийг тандсан судалгааны явцад мэдээлэл цуглуулан үнэлэлт, дүгнэлт хийж, нэгдсэн загварт оруулсан байдлыг жендэрийн дүн

шинжилгээ гэж хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл, жендэрийн чиг хандлагыг хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр боловсруулах үйл явцад харгалзан үзэх зорилго бүхий зохион байгуулалтын аргыг **жендэрийн дүн шинжилгээ** гэнэ. Жендэрийн дүн шинжилгээний гол зорилго нь хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр, төслүүдэд эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн ашиг сонирхол, бодит хэрэгцээ, үүрэг, оролцоог бүрэн тусгуулахад оршино.

Жендэрийн хөгжлийн хэмжүүр. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр 1995 оноос эхлэн Хүний хөгжлийн индексийг жендэрийн ололтын судалгаагаар баяжуулан Жендэрийн хөгжлийн индекс (англиар *Gender Development Index-**GDI***, оросоор *Индекс развития с учетом гендерного фактора-ИРГФ*), Жендэрийн тэгш боломжийн хэмжүүр (англиар *Gender Empowerment Measurement-**GEM***, оросоор *Индекс расширения возможностей женщин-ПРВЖ*)-ийг бас тооцон гаргадаг болжээ.

Жендэрийн хөгжлийн индекс (GDI) нь хүний хөгжлийн индексийг тогтооход хэрэглэдэг үзүүлэлтээр эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн хоорондын тэгш бус байдлыг тооцоолж гаргадаг. Жендэрийн хөгжлийн индекс бол жендэрийн тэгш бус байдлыг харьцуулан тооцсон хүний хөгжлийн индекс юм. Жендэрийн хөгжлийн индексийн судалгаанаас гарсан зарим чухал дүгнэлт гэвэл: **Нэгдүгээрт**, дэлхийн бүх улс оронд эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс харьцангуй доогуур амьдардаг. **Хоёрдугаарт**, тэгш бус байдлын эрэмбэ орлогын түвшингээс хамаарахгүй байна. Скандинавын орнуудад тэгш байдлын түвшин нэн өндөр байхад Японд энэ түвшин дундаас доогуур байдаг. Харьцангуй ядуу орны дотор жендэрийн тэгш байдлыг урагшлуулах талаар Барбадос, Куба, Малайз, Шри Ланка, Ямайка зэрэг орон сайн үр дүнд хүрчээ. **Гуравдугаарт**, хэдийгээр хүний хөгжил дотор жендэрийн ялгаа одоо хэр мэдэгдэхүйц хэвээр байгаа ч жендэрийн хөгжлийн индекс сүүлийн жилүүдэд бараг хаа сайгүй өсчээ.

Жендэрийн тэгш боломжийн хэмжүүр (GEM) нь жендэрийн хөгжлийн индексээс зарчмын ялгаатай юм. Энэ хэмжүүр жендэрийн тэгш бус байдал улс орны нийт хөгжилд хэрхэн нөлөөлөхийг судлан үзэх бус, харин эдийн засгийн ба улс төрийн эрх мэдэлд жендэрийн тэгш байдлын түвшин ямар байгааг голлон анхаарч, чинээлэг байдлын ололтыг бус, үйл ажиллагааны хүрээн дэх тэгш байдлыг хэмжихийг эрмэлздэг байна.

4. Жендэрийн чиг хандлагыг хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусгах

Өнөөдөр улс орон бүрт эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийг хөгжилд жигд оролцуулах явдал тулгамдсан зорилт болж байна. *Нийгмийн хөгжлийн бодлого нь хүний эрхэд суурилсан байхаас гадна жендэрийн чиг хандлагыг зайлшгүй тусгахыг чухалчилдаг болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, хөгжлийг жендэрийн агуулгатай болгохын төлөө чармайх болжээ.*

Жендэрийн тэгш байдлыг бодлогоор дэмжих үйл явцыг англиар *“Gender mainstreaming”*, оросоор *“Комплексный подход к проблеме гендерного равенства”* хэмээн албан ёсоор нэрлэж байна. Бид үүнийг *“жендэрийн чиг хандлага”* гэсэн утгаар хэрэглэж байна. Энэ нэр томъёогоор жендэрийн тэгш байдлыг амьдралд хэрэгжүүлэх үйл явцыг ерөнхийд нь төлөөлүүлэн ойлгож байна.

Жендэрийн чиг хандлага: Жендэрийн чиг хандлага хэмээх ойлголт нь эмэгтэйчүүд хөгжилд хандлагаас жендэр хөгжилд шинэ хандлагаар солигдож байна. Энэ шинэ хандлага нь голчлон жендэрийн харилцаанд суурилдаг бөгөөд эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн эрх мэдлийг тэнцвэржүүлэхийг зорьдог байна. Жендэрийн чиг хандлагыг хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөлтөд тусган хэрэгжүүлэх хэрэгцээ, шаардлага улам бүр өсөн нэмэгдэж байна.

Аливаа шийдвэр гаргахаас өмнө эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд үзүүлэх үр нөлөөг дүгнэн шинжилж байх зорилгоор Засгийн газар болон бусад оролцогчид бүхий л хүрээний

хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөр, төслүүдэд жендэрийн чиг хандлагыг зохих ёсоор тусгахад чиглэсэн идэвхтэй бөгөөд мэдэгдэхүйц үйл ажиллагааг дэмжин хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж Бээжин хотноо 1995 онд хуралдсан Эмэгтэйчүүдийн байдлын тухай Дэлхийн IY бага хурлаас баталсан Үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрт тэмдэглэсэн байна.

Түүнчлэн, НҮБ-ын Нийгэм, эдийн засгийн зөвлөл (ECOSOC)-өөс 1997 онд зөвшөөрсөн тодорхойлолтоор **жендэрийн чиг хандлага** гэдэг нь аль ч салбар, аль ч түвшингийн төлөвлөлт, хууль тогтоомж болон бодлого, хөтөлбөр, төслийн үйл ажиллагааны үр дүн эрэгтэй, эмэгтэйчүүдэд хэрхэн нөлөөлж байгааг үнэлэх үйл явц юм. Энэ нь улс төр, нийгэм, эдийн засгийн салбарын бодлого, хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хянах, үнэлэх явцад эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тулгамдсан асуудлыг тусгах, түүний сургамж, туршлагыг нэгтгэх цогц стратеги юм. Энэхүү стратегийн туйлын зорилго нь жендэрийн тэгш байдлыг хангахад оршино.

Жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт нэгтгэх үйл явц нь хоёр талтай юм. Үүнд **нэгдүгээрт**, жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт нэгтгэх замаар хөгжлийн бодлогын чиглэлийг шинэчлэн томъёолох, **хоёрдугаарт**, жендэрийн чиг хандлагыг өнөөгийн практикт төв байгууллагын бодлого, хөтөлбөр санаачлах, төсөл батлах, судалгааны сэдэв сонгох, санхүүжүүлэх үйл явцад тусгах явдал юм.

Жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт нэгтгэх явдлыг зорилго бус үйл явц гэж үзвэл илүү оновчтой болох билээ. Энэ нь зөвхөн эмэгтэйчүүдийн оролцоог дээшлүүлэх төдийгүй, тэдний оролцох нөхцөл байдлыг харгалзан үздэг байна. Жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт нэгтгэх үйл явц нь дан ганц эмэгтэйчүүдийн хөгжлийн асуудалд анхаарал хандуулаад зогсдоггүй, бас үйл ажиллагаа, хүчин чармайлт болдог.

Жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого: Жендэрийн чиг хандлагыг хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр, төслүүдэд тусгаснаар жендэрийн мэдрэмжтэй болно. *Шийдвэр гаргагч, төлөвлөгч нарыг нөөц баялгаас тэгш хүртэх, түүнд хяналт тавих ажилд жендэрийн мэдрэмжтэйгээр хандуулах үйл явцыг жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого гэнэ.*

Жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт тусгах үйл явцын үндсэн бүрдэл хэсэгт:

- ❖ Эрхэд суурилсан бодлого, үйл ажиллагааны хүрээ
- ❖ Нэгдсэн ойлголтод хүрэх, нөлөөллийн ажлыг дэмжих
- ❖ Үр дүнгийн хариуцлага, шалгуур үзүүлэлт, үнэлгээ
- ❖ Зохион байгуулалтын үйл явц, журам, арга хэрэгсэл
- ❖ Бие даасан чадавхийг төлөвшүүлэх
- ❖ Оролцооны хандлага хамаарна.

Жендэрийн мэдрэмжтэй бодлого нь төлөвлөлтийн үйл ажиллагаагаар дамжин амьдрал практикт хэрэгждэг байна.

Жендэрийн мэдрэмж бүхий төлөвлөлт гэж бүх түвшингийн төлөвлөлтийн үйл явцад жендэрийн чиг хандлагыг цогц байдлаар тусгах санаачилгыг хэлнэ.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төлөвлөлтийн ерөнхий загвар

Төлөвлөлтийн үйл явц нь 1) төлөвлөж буй асуудалтай холбогдолтой судалгаа явуулж зорилго, зорилт, үйл ажиллагааг тодорхойлох; **2)** уул зорилго, зорилт, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга хэрэгслийг тодорхойлох; **3)** гарах үр дүнг тооцоолох; **4)** хэрэгжилтийн явцыг болон эцсийн үр дүнг үнэлэх шалгууруудыг тодорхойлох; **5)** хөгжлийн стратеги, бодлого, хөтөлбөр, дэд хөтөлбөр зэрэг төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд тусгасан зорилго, зорилт, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах гэсэн дэс дараалал бүхий хоорондоо нягт уялдсан 5 хэсгээс ихэвчлэн бүрддэг.

Жендэрийн мэдрэмжтэй төлөвлөлтийг боловсруулахад баримтлах шаардлага нь:

- Шаардлагатай тоо баримт, мэдээлэл цуглуулах
- Дүн шинжилгээний зохистой арга, хэлбэр, бүтцийг сонгох
- Бүх түвшинд хүмүүсийн оролцоог хангах
- Засгийн газар, салбарын байгууллагын чадавхийг бэхжүүлж, шинэ ур чадвар эзэмшүүлэх
- Жендэрийн мэдрэмж сул, жендэрийн чиг хандлагын ойлголт бага, жендэрээр ялгаварлах үзэл бодолтой төрийн ажилтнуудын үзэл бодлыг өөрчлөх явдал юм.

Жендэр ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэлийн хүрээг Зураг 3-т дүрслэн үзүүлж болох юм. Жендэрийн болон хөгжлийн үйл явц нь харьцангуй бие даасан байдаг боловч аль нэг нь дангаараа оршин тогтнох боломж багатай нь хэн бүхэнд ойлгомжтой билээ. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр үйл явц нь зөвхөн тэдгээрийн хоорондын харилцан үйлчлэлийн нөлөөн дор тасралтгүй үргэлжлэх шинж чанарыг олж авдаг.

Үүнийг жендэрийн үйл явц өөрөө жендэрийн үр дүнг үүсгэж, улмаар хөгжлийн үйл явцыг өдөөж хөгжлийн үр дүнд хүргэдэг төдийгүй хөгжлийн үр дүн нь эргээд жендэрийн үйл явцад нөлөөлөх замаар тасралтгүй үргэлжлэх хөдөлгөөнийг нөхцөлдүүлдэг бодит байдлын тусгал хэмээн тайлбарлаж болно. (Зураг 3). Гэхдээ энэхүү тойрог маягийн үйл явцыг хурдасгах, эсвэл удаашруулах зэргээр өдөөж байдаг гол хүчин зүйл бол хүний

хөгжлийн тодорхой зорилго бүхий ухамсартай үйл ажиллагааны нэг илрэл болох хөгжлийн болон жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогыг аливаа улс оронд боловсруулан хэрэгжүүлж байдагт оршино. Өөрөөр хэлбэл, уул үйл явцыг төлөвлөн удирдах явдал юм.

Жендэр ба хөгжлийн уялдаа холбооны ерөнхий бүдүүвчийг Зураг 4-т хураангуйлан томъёолов. Жендэр ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан үйлчлэл, хамаарлын энэхүү бодит байдлын илэрхийлэл (бүдүүвч Зураг 3, Зураг 4)-ийн агуулгад задлан шинжилгээ хийж үзэхэд *жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогыг оновчтой тодорхойлон хэрэгжүүлэх чиглэлээр жендэрийн үйл явцыг зөв залж жендэрийн зохистой үр дүнг бүрдүүлж, улмаар жендэрийн үр дүнг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оновчтой тусгах замаар хөгжлийн үйл явцыг зөв чиглүүлэн хөгжлийн хүсэн хүлээсэн үр дүнд хүргэж болно* гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Жендэрийн судалгаа, дүн шинжилгээний мэргэжилтэн нарын зөвлөснөөр жендэрийн чиг хандлага, төлөв байдлыг бодлогоор дэмжиж, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд дараах дөрвөн алхмыг зайлшгүй мөрдөж ажиллах шаардлагатай. Үүнд:

Алхам 1: Хүйсээр ангилсан тоо баримтыг цуглуулах үйл явцыг тогтмолжуулж, тоон мэдээлэлд жендэрийн дүн шинжилгээний аргыг нэвтрүүлсэн байна. Эдгээр мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийснээр жендэрийн ялгаа, тэгш бус байдал, түүнийг шийдвэрлэх болсон шалтгааныг гаргаж тавих, эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хэрэгцээнд үндэслэсэн бодлого, төлөвлөгөөг боловсруулах, түүнчлэн, бодлого, төлөвлөлт, хөтөлбөр, төсөл, төсвийн үр нөлөө эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүст хэрхэн, ямар байдлаар тусч байгааг судлан шинжлэх бололцоотой болно.

Алхам 2: Эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн аль аль нь хөгжилд чухал нөлөөтэй байдаг. Харин гагцхүү эмэгтэйчүүд өөрсдийнхөө өмнөөс хүчтэй дуу хоолойгоор ярьж чаддаг, тэрхүү дуу хоолойг нь сонсдог, тодорхой арга хэмжээг боловсруулан хэрэгжүүлдэг болсон цагт л тэдний нөлөө хүчтэй мэдрэгддэг байна. Өөрөөр хэлбэл, бүх шатны шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийг эрэгтэйчүүдийн адил дэвшүүлж, тэд хамтдаа жендэрийн тэгш байдлыг хангах шийдвэрт нөлөө үзүүлдэг байна.

Алхам 3: Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үйл ажиллагааны агуулга, чиглэлийг тодорхойлно. Жендэрийн тэгш байдлыг бодлогоор дамжуулан хэрэгжүүлэхэд хүйсээр ангилсан тоо баримт, статистик мэдээ, жендэрийн дүн шинжилгээнд тулгуурлан үйл ажиллагааг төлөвлөхөөс гадна эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн нэн тэргүүний хэрэгцээг тодорхойлсон байх шаардлагатай болно. Бодлого, хөтөлбөрт тусгасан үйл ажиллагаа нь маш тодорхой байхын сацуу түүнийг хэрэгжүүлэх, гардан хариуцах эзэн, төсөв, санхүү, хяналт-шинжилгээ явуулах үйл явц, түүнийг зохион байгуулах арга, хэлбэр, үнэлгээний үзүүлэлт зэргийг тодорхой заасан байна.

Алхам 4: Байгууллагын чадавхийг бэхжүүлэх ба шинэлэг аргаараа ажиллах шаардлагатай болно. Жендэрийн чиг хандлагын стратегийг хэрэгжүүлэх, түүнийг удирдлага, зохион байгуулалтаар хангах явдал тухайн байгууллагын мэргэжилтнүүдийн үр чадвар, мэдлэг, туршлага, хариуцлага, идэвх санаачилгаас ихээхэн хамааралтай болно. Жендэрийн тухай ойлголт, ухамсрыг төлөвшүүлэх, хариуцлагыг ухааруулах, чадавхийг бэхжүүлэх явдал тийм ч хялбар зүйл биш юм. Жендэрийн тэгш бус байдлыг байгууллага, салбарын хүрээнд арилгах явдал бол урт хугацааны өөрчлөлт, шинэчлэлийн үйл явц байдаг ажээ.

Жендэрийн чиг хандлагыг бодлогод тусгаж буй байдал. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр болон олон улсын байгууллага, хандивлагч орнууд 1990-ээд он хүртэл бие даасан, салангид олон жижиг төслүүдийг санхүүжүүлж байсныг өөрчилж, өнөөдөр хөгжлийн хандлага бүхий ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн тодорхой салбарын буюу үндэсний хэмжээний бодлогыг дэмжих болсон байна.

Мянганы хөгжлийн тунхаглалд “Жендэрийн тэгш байдлыг хангах, эмэгтэйчүүдийн үүрэг, оролцоог нэмэгдүүлэх” зорилгыг тавьсан билээ. Энэ хүрээнд дэлхий дахинд бага ба дунд боловсрол дахь хүйсийн ялгааг 2005 он гэхэд арилгахыг зорьж, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсрол дахь хүйсийн ялгааг арилгах зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байна. Энэ зорилтын шалгуур үзүүлэлтэд бага, дунд ба дээд боловсрол эзэмшиж байгаа хөвгүүд, охидын тооны харьцаа; бичиг үсэгт тайлагдсан 15-24 насны эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн тооны харьцаа; Хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлдэг хүн амын дотор эзлэх эмэгтэйчүүдийн хувь хэмжээ; үндэсний парламентад сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хэмжээг сонгож авсан байна.

НҮБ-ын Хүн амын сангийн санхүүжилтээр явуулсан “Монгол Улсад хүн ам, жендэрийн хүчин зүйлсийг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд тусгасан байдлын үнэлгээ”-ний тайлангаас үзэхэд 30 гаруй бодлого, хөтөлбөрт үнэлгээ хийсэн байна. Судалгаагаар хүн ам, жендэрийн хүчин зүйлсийг сүүлийн жилүүдэд боловсруулсан хөтөлбөрүүдийн 30 хувьд сайн, 47 хувьд дунд зэрэг, 23 хувьд хангалтгүй тусгасан гэсэн үнэлгээ гарчээ. Түүнчлэн, хүн ам, жендэрийн хүчин зүйлсийг үндэсний хэмжээний бодлогын томоохон баримт бичгүүдэд харьцангуй сайн, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын салбарын төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд дунд зэрэг, аймаг, сумдын төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд хангалтгүй тусгасан гэж дүгнэжээ. Үүнтэй холбогдуулан хэлэхэд сүүлийн хоёр жилд боловсруулсан Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжиж, ядуурлыг бууруулах стратегийн баримт бичиг болон Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийн явц байдлын тухай үндэсний илтгэлд жендэрийн тэгш байдлыг хангах чиглэлээр багагүй хүчин чармайлт тавин ажиллаж байна.

Олон улсын байгууллагын сүүлийн үеийн судалгааны дүгнэлтээс үзэхэд жендэрийн тэгш байдлыг хөгжүүлэх 3 зүйл бүхий стратегийг улс орнууд хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэдгийг зөвлөсөн байна. Үүнд:

1. Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, боломжийг хангах чиглэлээр байгууллагын бүтцийг шинэчлэн өөрчлөх (үндсэн эрх дэх тэгш байдлыг хангах, жендэрээр ялгаварлан гадуурхах явдлыг таслан зогсоох нөхцлийг бүрдүүлэх, үйлчилгээг тэгш хүртээмжтэй хөгжүүлэх);

2. Хөрөнгө нөөцийг тэгш хуваарилах, тэгш оролцоог хангахад эдийн засгийн хөгжлийг чиглүүлэх;

3. Хөрөнгө нөөцийн эрх мэдэл, улс төрийн оролцоо дахь жендэрийн амь бөхтэй ялгааг арилгах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх явдал гэж үзэж байна.

Үүнтэй холбоотойгоор дараах **дөрвөн чиглэлээр** идэвхитэй бодлого явуулах шаардлага урган гарч байна. Тухайлбал:

1. Хөрөнгө нөөц, орлого олох чадавхийг нэмэгдүүлэх;

2. Эмэгтэйчүүдийн гэрийн хөдөлмөр, ажил үүргийн ачааллыг багасгах;

3. Жендэрийн зохистой нийгмийн хамгааллыг хөгжүүлэх;

4. Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн дуу хоолой, идэвх, оролцоог нэмэгдүүлэх замаар жендэрийн тэгш байдлыг нэмэгдүүлнэ гэж үздэг болжээ.

Жендэрийн чиг хандлагыг бодлого, хөтөлбөрт тусгаж хэрэгжүүлснээр нийгмийн хөгжлийг жендэрийн агуулгатай болгон, энэхүү жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогын үр дүнд эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд эрхээ эдлэх, хөрөнгө нөөц эзэмших, санал бодлоо илэрхийлэх, дуу хоолойгоо сонсгох замаар жендэрийн тэгш байдалд хүрэх боломж нэмэгдэх ач холбогдолтой юм.

Хавсралт 1

Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэлийн жил бүрийн томъёолол

Он	Илтгэлийн хураангуй сэдэв
1990	Хүний хөгжлийн үзэл баримтлал ба хэмжүүр
1991	Хүний хөгжлийн санхүүжилт
1992	Хүний хөгжлийн дэлхийн чиг хандлага
1993	Хүн амын оролцоо
1994	Хүний аюулгүй байдлын шинэ чиг хандлага
1995	Жендер ба хүний хөгжил
1996	Эдийн засгийн өсөлт ба хүний хөгжил
1997	Ядуурлыг арилгахын төлөө хүний хөгжил
1998	Хүний хөгжлийн төлөө хэрэглээ
1999	Хүмүүнлэг дүр төрхтэй даяршлал
2000	Хүний хөгжил ба хүний эрх
2001	Хүний хөгжлийн төлөө шинэ технологи нэвтрүүлэх
2002	Даян дэлхийд ардчиллыг гүнзгийрүүлэх
2003	Мянганы хөгжлийн зорилтууд: Хүний ядуурлыг цэглэх улс үндэстний тэмцэл
2004	Даян дэлхийн эдүгээгийн олон янзын соёлын эрх чөлөө
2005	Олон улсын хамтын ажиллагаа ээдрээт замын бэлчирт: Тэгш бус ертөнц дэх худалдаа, зээл тусламж, аюулгүй байдал
2006	Усны дутагдлын төлөө юу хийх вэ: Эрх мэдэл, ядуурал ба даян дэлхийн усны нөөцийн хомсдол

Хавсралт 2

Монгол Улсын хүний хөгжлийн индексийн харьцуулалт

	Илтгэлд хамрагдсан орны тоо	Монгол Улсын чансаа	Монголын хүний хөгжлийн индекс	Дэлхийн дундаж индекс	Хөгжиж байгаа орнуудын дундаж индекс
1990	130	70	0.737	-	-
1991	160	87	0.596	-	-
1992	160	88	0.574	-	-
1993	160	100	0.578	-	-
1994	173	102	0.607	-	-
1995	174	110	0.604	0.759	0.570
1996	174	113	0.578	0.746	0.563
1997	175	101	0.661	0.764	0.576
1998	174	101	0.669	0.772	0.586
1999	174	119	0.618	0.706	0.637
2000	174	117	0.628	0.712	0.602
2001	173	116	0.569	0.716	0.549
2002	173	113	0.655	0.722	0.554
2003	175	117	0.661	0.722	0.561
2004	177	117	0.668	0.729	0.557
2005	177	114	0.679	0.741	0.593
2006	177	116	0.691	0.741	0.556

Эх сурвалж: НҮБХХ-ийн хүний хөгжлийн илтгэл

Хүний хөгжлийн индексийг тооцдог дэлхийн аргачлалын тухай

НҮБХХ-өөс жил бүр тогтмол эрхлэн гаргадаг “Хүний хөгжлийн илтгэл”-д орон бүрийн хүний хөгжлийн индексийг тооцохдоо дараах аргачлалыг баримталдаг.

Хүний хөгжлийн индексийг тооцоход хамрагддаг үзүүлэлт нэг бүрээр дээд, доод тогтмол хэмжээг тогтоодог байна:

Дундаж наслалтын доод хэмжээ 25 жил, дээд хэмжээ 85 жил

Насанд хүрэгчдийн боловсролын түвшин 0-100 хувь

Боловсролд хамрагдалтын хувь 0-100 хувь

Нэг хүнд ногдох бодит ДНБ-ний доод хэмжээ 100 доллар, дээд хэмжээ 40000 доллар

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс 1998 онд эрхлэн гаргасан “Хүний хөгжлийн илтгэл”-д Монгол Улсын хүний хөгжлийн индексийг 1995 оны байдлаар тооцсоныг үзүүлбэл:

Дундаж наслалт (1995 оны байдлаар) -64.8

Насанд хүрэгчдийн боловсролын түвшин -82.9

Анхан, дунд, дээд шатны боловсролд хамрагдсан байдал -53

Нэг хүнд ногдох бодит ДНБ -3916

Дундаж наслалтын индекс $(64.8-25):(85-25)=0.663$

Насанд хүрэгчдийн боловсролын түвшингийн индекс $(82.9-0):(100-0)=0.829$

Анхан, дунд, дээд шатны боловсролд хамрагдалтын индекс

$(2-0.829)+(1-0.53):3=0.729$

Нэг хүнд ногдох зохицуулсан бодит ДНБ-ний индекс

Орлогын индексийг тооцох нь нэлээд төвөгтэй байдаг байна. Монгол Улсын нэг хүнд ногдох 1995 оны бодит ДНБ нь 1995 оны дэлхийн хэмжээний дундаж орлогоос (1995 оны хувьд орлогын доод хэмжээ нь 5990 доллар байжээ) доогуур байгаа учраас түүнийг зохицуулан өөрчлөх шаардлагагүй юм. Хэрэв нэг хүнд ногдох бодит ДНБ нь энэхүү 5990 доллараас их байх нөхцөлд тусгай томъёо ашиглан уг орлогыг зохицуулан өөрчилдөг байна. Түүнчлэн тусгай томъёо ашиглан тухайн жилд (1995 оны хувьд орлогын дээд хэмжээ нь 6311 доллар байжээ) баримтлах орлогын дээд хэмжээг тооцон гаргадаг. Дэлхийн хэмжээний дундаж орлогын дээд, доод хэмжээг НҮБХХ-өөс жил бүр өөрчлөн гаргадаг болохоор нэг хүнд ногдох зохицуулсан бодит ДНБ-ний индексийг тухайн орны хувьд тооцоход хүндрэл учруулж болох талтай юм. Тухайлбал, дэлхийн хэмжээний дундаж орлогын доод хэмжээг 1996 оны “Хүний хөгжлийн илтгэл”-д 5711 доллар, 1997 оны илтгэлд 5835 доллартай тус тус тэнцүү гэж тодорхойлсон байна. Ер нь энэхүү дундаж орлогыг хэрхэн яаж тооцдог үндэслэл, аргачлалыг нарийвчлан судалж мэдэх нь чухал юм. $Монгол=(3916-100):(6311-100)=0.614$

Хүний хөгжлийн индексийг тооцохдоо дундаж наслалтын индекс, боловсролын индекс, нэг хүнд ногдох бодит ДНБ-ний индексийн нийлбэрийг гуравт хувааж гаргана.

Дундаж наслалтын индекс -0.663

Боловсролын индекс -0.729

Нэг хүнд ногдох зохицуулсан бодит ДНБ - 0.614

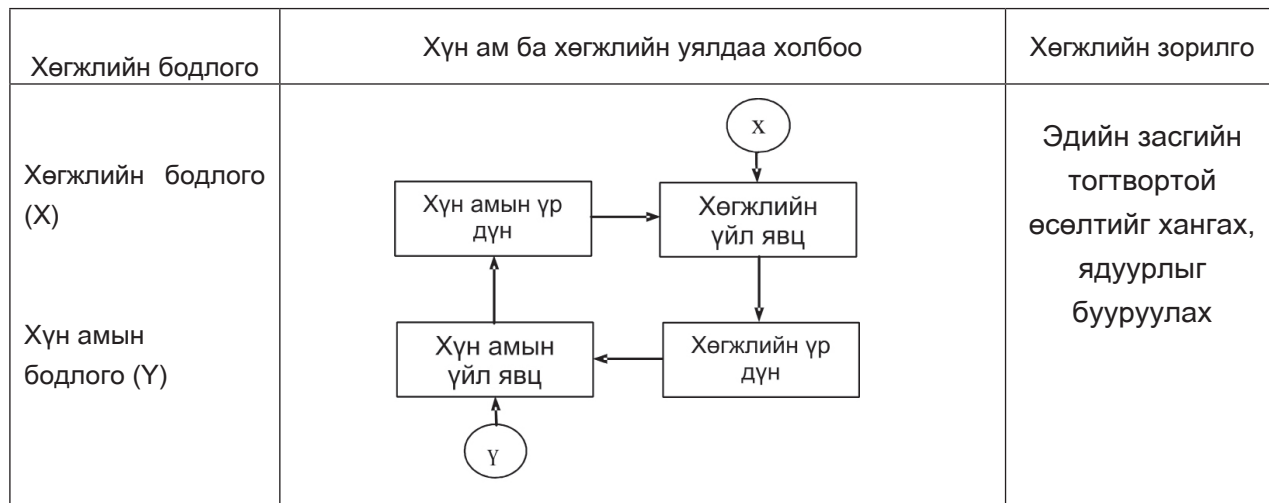
$\Sigma=(0.663+0.729+0.614):3=0.669$

Хавсралт 4

Хүн ам ба хөгжлийн уялдааны ерөнхий загвар

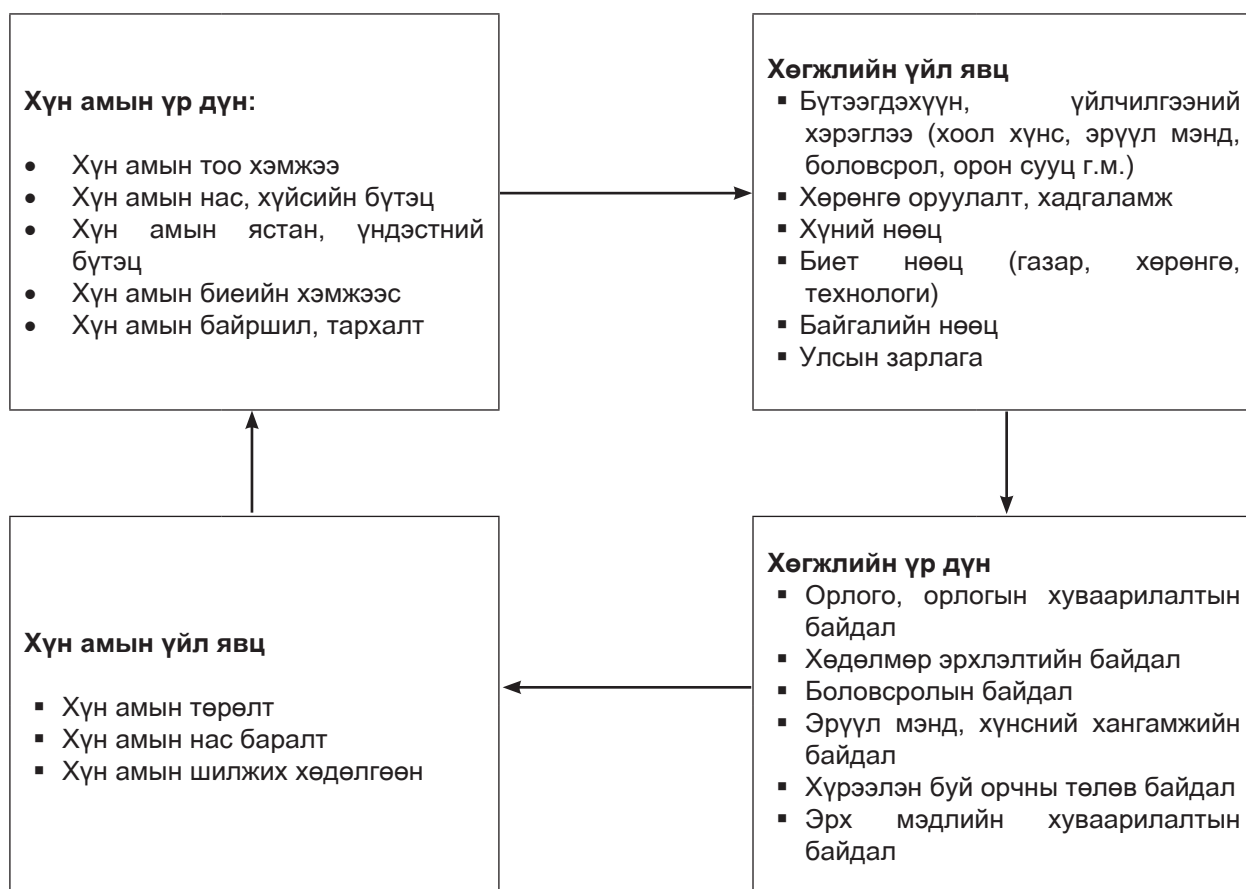
Зураг 1

Хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбооны тойм бүдүүвч

Зураг 2

Хүн ам ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан хамаарлын бүдүүвч

**Эмэгтэйчүүд хөгжилд болон жендэр хөгжилд
хандлагын ялгаатай байдал**

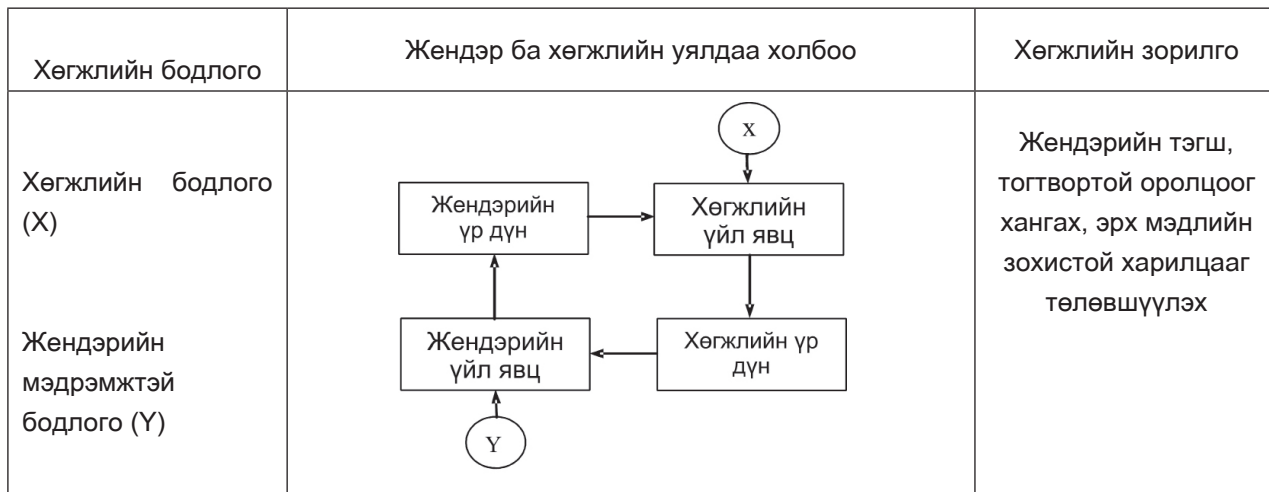
	Эмэгтэйчүүд хөгжилд хандлага	Жендэр хөгжилд хандлага
Анхаарах асуудал	Эмэгтэйчүүд	Жендэрийн харилцаа
Тулгамдсан асуудал	Хөгжлийн үйл явц дахь эмэгтэйчүүдийн хязгаар-лагдмал оролцоо;	Эрх тэгш хөгжлийг хангахад тулгарч буй жендэрийн тэгш бус харилцаанаас үүдэлтэй бэрхшээлүүд;
Зорилго	Хөгжлийн үйл явцад эмэгтэйчүүдийг идэвхитэй, үр дүнтэй татан оролцуулах, эмэгтэйчүүдийн бүтээлч үйл ажиллагааны чадавхийг дэмжих;	Хөгжилд тэгш, тогтвортой оролцох; Жендэрийн хандлагыг бодлого, үйл ажиллагаанд тусгах; Эрх мэдлийн зохистой харилцааг төлөвшүүлэх: - Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн хоорондын эрх мэдлийн тэнцвэрт байдлын ойлголт; - Хөгжлийн үйл явцын үр дүнг тэгш хүртэх боломж; - Шийдвэр гаргах үйл явцад эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тэгш оролцооны үнэлэмжийг тогтоох;
Шийдвэр	Хөгжлийн өнөөгийн үйл явцад эмэгтэйчүүдийг идэвхитэй татан оролцуулах;	Өнөөгийн жендэрийн тэгш бус харилцааг өөрчлөн шинэчлэхэд эмэгтэйчүүд болон эрх, боломж нь хязгаарлагдмал бусад хүмүүсийг чадваржуулах;
Стратеги	Эмэгтэйчүүдийн бүтээлч үйл ажиллагаа болон орлогыг нэмэгдүүлэх; Эмэгтэйчүүдийн өрх гэрээ хөтлөх чадавхийг дээшлүүлэх; Хөтөлбөр, төслүүдэд эмэгтэйчүүдийн оролцоог хангах;	Салбар дундын олон талт стратеги; Стратегийн сонирхол болон бодит хэрэгцээг хангахад чиглэгдсэн үйл ажиллагааг зохион байгуулах; Эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн эрх, үүрэг, хариуцлагын мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх чиглэлээр тэдний харилцан зөвшилцөх ур чадварыг нэмэгдүүлэх; Эмэгтэйчүүдийн өөрийгөө жолоодох, цагаа зохицуулах, үйл ажиллагаагаа хянах чадамжийг дээшлүүлэх;
Шүүмж	Эмэгтэйчүүдийн олон талт үүргийг төдийлөн оновчтой томъёолж чадаагүй; Эмэгтэйчүүдийн цаг ашиглалт болон хөдөлмөр оролцооны уян хатан байдлыг тодорхойлон томъёолж чадаагүй; Урт хугацааны зорилт хэрэгжүүлэх боломж хязгаарлагдмал;	Урт хугацааны зорилт, үр дүн, үзүүлэлтүүд нь алс хэтдээ тогтвортой байх магадлалтай ч хэрэгжүүлэхэд нэлээд төвөгтэй;

Хавсралт 6

Жендэр ба хөгжлийн уялдааны ерөнхий загвар

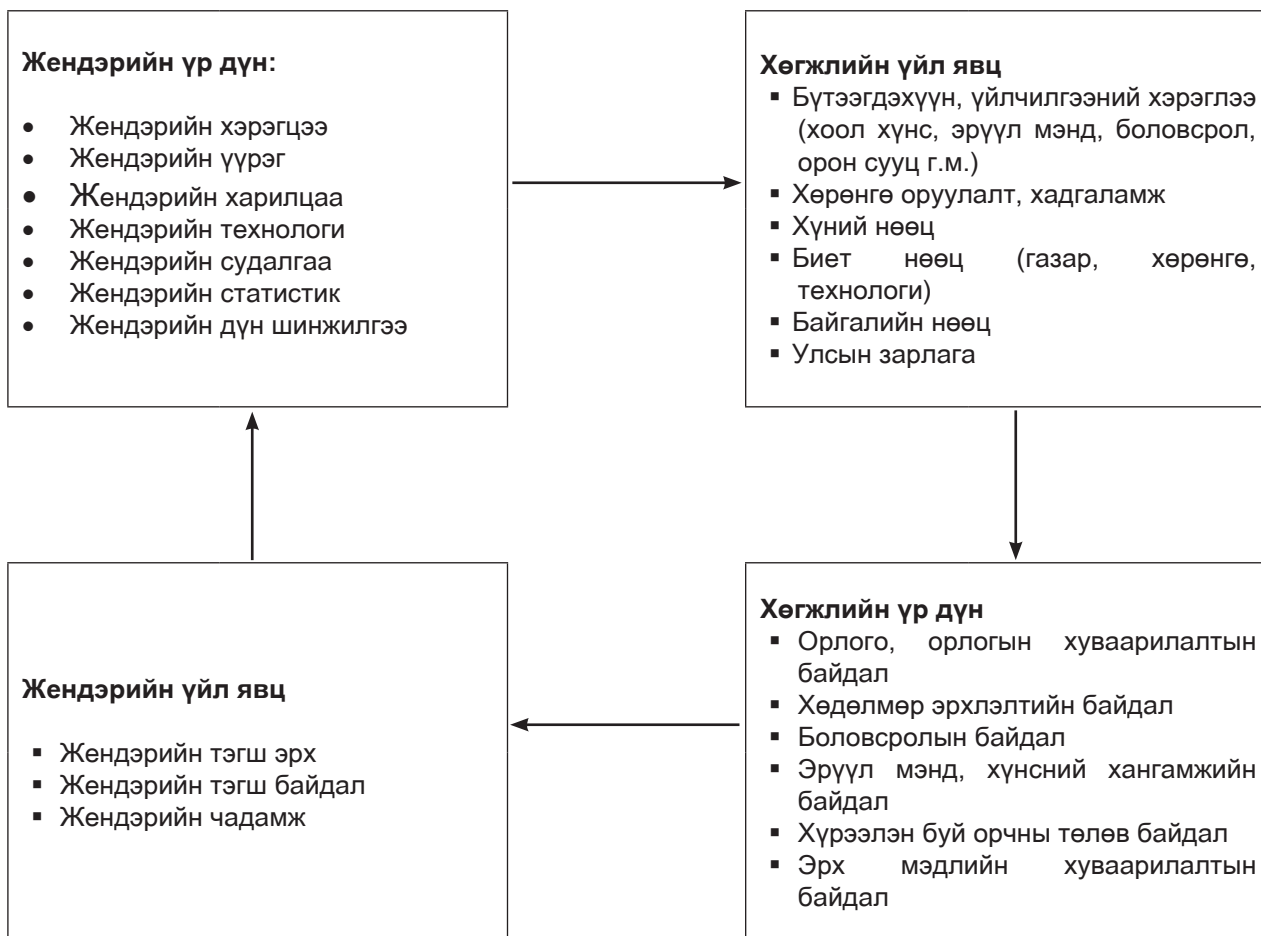
Зураг 3

Жендэр ба хөгжлийн уялдаа холбооны тойм бүдүүвч

Зураг 4

Жендэр ба хөгжлийн уялдаа холбоо, харилцан хамаарлын бүдүүвч

**Байгууллага, зохион байгуулалтын бүтцэд
жендэрийн тэгш байдлыг хангах бодлогыг
хэрэгжүүлэх дэс дараалал**

Байгууллага, зохион байгуулалтын бүтцэд жендэрийн тэгш байдлыг хангах, түүнийг шийдвэрлэх арга зам	
<i>Байгууллага тус бүрийн хэрэгцээ, зорилго, чиглэл өөр боловч жендэрийн тэгш байдлыг хангах бүрдэл хэсгүүд ижил төстэй байдаг.</i>	
Жендэрийн мэдрэмж бүхий бодлогыг тунхаглах	Жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогыг (эрхэм зорилгыг) тунхагласнаар тухайн байгууллага, салбарын бодлого, төлөвлөлт, үйл ажиллагаандаа жендэрийн чиг хандлагыг тусгах үүргийг хүлээх болсны баталгаа болно. Энэхүү тунхаглал нь юуг эрхэмлэх, ямар зарчим баримтлахыг тодорхойлж өгөх төдийгүй байгууллагын дотоод бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөлтийн үйл явцыг чиглүүлэх удирдамж, стратеги болох бөгөөд зорилгыг хэрэгжүүлэх арга замыг томъёолж өгнө.
Аливаа байгууллагын дээд шатны удирдлагын хүлээх үүрэг, хариуцлага	Дээд шатны удирдлага нь жендэрийн мэдрэмжтэй бодлогыг бүрэн хүлээн зөвшөөрөх нь тухайн байгууллагыг бодитойгоор өөрчилж, шинэчлэх явцыг үр дүнд хүргэнэ.
Жендэрийн асуудал хариуцсан газар, хэлтсийн ба мэргэжилтний хүлээх үүрэг, хариуцлага	Жендэрийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн, эсвэл жендэрийн асуудал хариуцсан газар, хэлтэс, тасаг жендэрийн чиглэлээр явуулж буй практик үйл ажиллагааг хянан үзэх, жендэрийн сургалт зохион явуулах, улмаар хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулахад дэмжлэг үзүүлнэ. Ер нь газар, хэлтсүүдэд жендэрийн асуудал хариуцсан орон тооны ажилтан ажиллуулах нь илүү үр дүнтэй байдаг ажээ.